

Sigrid Helene Agnalt

De siste lensekræbbene

Tømmerfløting ved Glennetangen
lense i Nedre Glomma 1938-1985

Masteroppgave i historie

Trondheim, våren 2013

De siste lensekræbbene

Tømmerfløting ved Glennetangen lense

i Nedre Glomma 1938-1985

Sigrid Helene Agnalt

Masteroppgave i historie
Institutt for historie og klassiske fag
NTNU
Trondheim våren 2013

Omslagsfoto: Tre lensekræbber i nærheten av mosemaskinen på Glennetangen lense. Sittende er Otto Skrikerud, stående er Hans Dal. Bildet eies av Ragnhild Mathiesen.

Forord

Tiden har kommet for å sette siste punktum i denne avhandlingen, og det føles godt å nå kunne si meg ferdig. Jeg fikk en spesiell start på reisen etter et ublidt møte med vedklyveren på Agnalt gård juli 2011. At jeg like etterpå valgte å starte på et prosjekt om tømmerstokken, er i seg selv litt ironisk. Det er likevel et valg jeg er veldig glad for at jeg tok, det har virkelig vært en spennende og lærerik reise! Det har krevd en stor arbeidsinnsats for å bli ferdig, i tillegg til mange gode støttespillere underveis.

En stor takk går til mine informanter. Uten dem kunne ikke denne oppgaven blitt skrevet. De har alle tatt godt i mot meg og delt sine historier – både om livet generelt og om livet på lensa. Dette er opplevelser jeg tar med meg videre, og jeg er stolt over å ha fått muligheten til å formidle deres historier.

Takk til Fetsund Lenser, som har gitt meg fri tilgang i arkivet til Glomma fellesfløtingsforening. I tillegg har Thomas Berg alltid vært engasjert og hjelpsom. Tusen takk til Kristin Lyhmann ved Nes lensemuseum, Per Egil Lundh ved Eidet lensemuseum og Tor Borgaas ved Furuholmen Senter for verdifull hjelp i oppstartfasen. Takk til Elverum skogmuseum og Hans Hamid Rasmussen for lån av bilder.

Takk til Sarpsborg Arbeiderblad som skrev en fin artikkel om mitt prosjekt romjulen 2012. Dette førte meg i kontakt med flere informanter, men også andre som har ønsket å vise sin interesse for temaet. Det er hyggelig å registrere at tømmerfløting fortsatt er et tema som vekker engasjement i lokalmiljøet.

Spesielt én person skal ha en stor takk i dette forordet, og det er min veileder Ingar Kaldal. Fra første stund har han vært tilgjengelig, ærlig og motiverende. Han har hatt stor tro på meg og mitt prosjekt, og gitt meg gode, raske og presise kommentarer underveis. Dette har jeg satt stor pris på.

Det sosiale nettverket har vært av stor betydning. Takk til alle på masterstudiet og kontor 6393. Takk til alle i NDR og elever og instruktører i NTNUi Dans. En stor takk til Annicken, Ida, Therese, Synne, Anniken, Katrine, Kine og Monika, for mange fine opplevelser som alltid gir meg vondt i smilemusklene.

Takk til mamma, som alltid er hjelpsom, oppmuntrende og varm. Tusen takk til pappa for sitt engasjement, fine samtaler og for lesing av utkast. I tillegg har jeg to sterke forbilder som alltid har gitt meg motivasjon til å stå på, min bestemor og farmor. Til slutt vil jeg få takke Jan Morten for faglige samtaler og korrekturlesing, i tillegg til støtte, latter og glede i hverdagen.

Sigrid Helene Agnalt

Trondheim, 19.05.2013

Innholdsfortegnelse

Ordliste	1
Kapittel 1. Innledning	3
Tema, avgrensning og problemstilling.....	3
Perspektiver.....	4
Kilder.....	4
Litteratur.....	5
<i>Tømmerfløting</i>	5
<i>Arbeidshistorie</i>	6
<i>Kjønnsperspektiv</i>	6
<i>Mytologisering og romantisering</i>	6
Oppbygging.....	7
Kapittel 2. Metode	9
Muntlige kilder.....	9
<i>Tre tolkningsgrunnlag</i>	9
<i>Potensialet med muntlige kilder</i>	10
<i>Kritikk mot muntlige kilder</i>	10
Min metodiske fremgangsmåte.....	12
<i>Informantene</i>	12
<i>Utvelging</i>	13
<i>Samtaler</i>	13
<i>Intervjusituasjonen</i>	14
<i>Intervjuguide</i>	15
<i>Transkripsjon</i>	16
<i>Godkjennelsesskjema</i>	16
Kapittel 3. Tømmerfløting i Norge og Nedre Glomma	17
Geografisk avgrensning.....	17
Tømmerfløtingens historie.....	18
<i>Tømmerfløting i Norge</i>	18
<i>Lenseanleggenes historie i Nedre Glomma</i>	19
<i>Direksjon i Glommavassdraget</i>	21
Organisering og fløtingsdistrikt.....	22
Forskjeller i Glommavassdraget.....	22

<i>Løsfløting og lensearbeid</i>	22
<i>Fløtingssesongen</i>	23
Kapittel 4. Arbeidsliv og sosialt miljø	25
Lensekræbben	25
Rekruttering.....	29
<i>Arbeidsmuligheter rundt Nedre Glomma</i>	29
<i>Sønn følger far</i>	31
<i>Ansettelsesmetoder på Glennetangen lense</i>	34
Stabilitet.....	35
<i>Variierende stabilitet i arbeidsstokken</i>	35
<i>Sesongaspektet</i>	38
Arbeidsprosessen.....	41
<i>Inntaket</i>	42
<i>Fra inntak til mosemaskin</i>	43
<i>Arbeidet med mosing av tømmeret</i>	44
<i>Tømmerets vei videre</i>	47
Kvalifikasjonskrav.....	47
<i>Ufaglært arbeid</i>	47
<i>Pålitelighet</i>	50
<i>Pålitelighet – en grunn til å unngå barnarbeid?</i>	51
Variasjon i arbeidet.....	51
Et arbeid styrt av naturen.....	54
Ledelse og hierarki.....	57
<i>Ledelsen på lensa</i>	57
<i>Hierarki blant lensekræbbene</i>	59
Lønnssystemet.....	61
<i>Lønningsgrunnlag</i>	61
<i>Lensekræbbenes lønn i forhold til annet arbeid</i>	63
<i>Hvorfor var lønna så bra på Glennetangen?</i>	65
Fagorganisering.....	66
<i>Mellom ulike forbund</i>	66
<i>Oppslutningen om fagforbundene</i>	67
<i>Samhold og religiøsitet</i>	69

<i>Konklusjon</i>	69
Sosiale relasjoner.....	70
<i>Mellom arbeiderne</i>	70
<i>Mellom yngre og eldre</i>	73
<i>Mellom arbeidere og ledelse</i>	75
Fellesskap.....	77
<i>Grunnlag for fellesskap</i>	77
<i>Omsorgsfellesskap</i>	78
<i>Arbeiderkollektiv</i>	79
Kvinnene på lensa.....	80
<i>Damene fra Frelsesarmeen</i>	80
<i>Kaffekjærringer</i>	80
<i>Å være kvinne på en mannsdominert arbeidsplass</i>	82
<i>Kvinnelige lensearbeidere</i>	84
Et arbeid i endring.....	85
Kapittel 5. Mytologisering og romantisering	89
Minner fra en tapt tid.....	89
Identitet og myter.....	90
Tømmerfløtingen som nasjonalt symbol.....	91
Lensearbeidernes egne minner.....	94
<i>Tanker om fellesskap</i>	94
<i>Tanker om naturvennlig tømmertransport</i>	95
Forslag til videre forskning.....	96
Kapittel 6. Avslutning	99
Mellom primærnæring og industri.....	99
Mellom arbeidsplass og lokalmiljø.....	100
Mellom storhetstid og avvikling.....	103
Kilder	105
Informanter.....	105
Arkiv.....	107
Digitale kilder.....	107
Andre kilder.....	107
Litteraturliste	109

Ordliste

Brekktømmer: Tømmer som var blitt delvis ødelagt på veien nedover Glomma.

Brøkkebrua: Den siste, fastspente brua i mosemaskinen. Vaierne ble gjort klart til mosene, og mosene sluppet ut herfra.

Bås: En innhegning hvor tømmerstokkene ble sortert inn etter forskjellige merker.

Fetsundspillet: Tømmer som skulle vært sortert ut ved Fetsund, som ikke skulle videre nedover Glomma.

Fløterhake: Et universalredskap brukt av tømmerfløtere i hele vassdraget. Ble brukt til å rulle tømmerstokken, skyve den fra seg og trekke den til seg. På Glennetangen ble den også brukt for å få vaieren rundt mosene i mosemaskinen.

G.f.f.f: Glomma fellesfløtingsforening.

Gærning: Feilsorterte tømmerstokker.

Gærninghølet: En bås ved mosemaskinene, hvor de feilsorterte tømmerstokkene ble dratt inn.

Kaus: Vaieren som ble brukt til å holde mosene sammen, hadde en kjetting og en kaus i hver ende. Kausen var formet som en sirkel, og var smalere på den ene siden. Kjettingen ble tredd inn i kausen, og låst fast i en smale delen av kausen. På den måten holdt vaieren seg stram rundt mosen.

Kjørebru: Den midterste brua i mosemaskinen, som beveget seg mellom to fastspente bruer og skjøv tømmeret foran seg.

Krabbastømmer: Merket og umerket tømmer som ikke hadde noen kjent eier.

Lenk: Sammenkoblede stokker som leder tømmerstokkene inn mot lensa.

Lense: Kan være alt fra noen få sammenkoplede stokker som skulle stenge av ei bakevje i elva til store sorteringsanlegg.

Lensegang: En gang laget av tømmerstokker som lå rett på elva. En slags vei for å komme seg rundt på lensa.

Lensekræbbe: Kallenavnet til arbeiderne på Glennetangen lense.

Mose: En bunt av tømmerstokker, holdt sammen av vaiere.

Mosemaskin: Maskin som moset sammen tømmerstokkene.

Nisse: Små stolper festet til lensegangen nedenfor mosemaskinen, brukt til å feste fast de ferdige mosene.

Remse: Ti moser festet sammen.

Slep: Flere remser festet sammen.

Sluttrensk: Etter at de siste tømmerstokkene var slått ut i elva, gikk arbeiderne på begge sider av Glomma og løsnet de tømmerstokkene som var havnet på land.

Storlensa: En beholdningslense foran lenseanlegget hvor tømmerstokkene ble samlet opp.

Søkket: Overgangen fra storlensa til lenseanlegget. Tømmerstokkene ble her holdt igjen av jernstenger slått vannrett ned i vannet.

Søkketømmer: Tømmer som hadde sunket ned i elva.

Tellerbru: Den første, fastspente brua i mosemaskinen. Her ble tømmerstokkene telt.

Trøske: Fra Glennetangen til tømmer-tunnelen måtte slepet under Trøskenbrua. Ved lavvann klarte ikke slepebåten å komme gjennom med hele slepet. De måtte derfor løses opp og slepe en og en remse under brua.

Tverrelv: Sideelv som kommer inn i hovedelva på sin vei mot havet.

Tømmerfløting: Tømmer som flyter og transporteres i elver og vann.

Tømmerrenne: Renne av tømmer, plank eller stål for å lede tømmer over eller rundt vanskelige partier i elvene, for eksempel gjennom fossene.

Kapittel 1. Innledning

Tema, avgrensning og problemstilling

Tema for denne studien er arbeidsliv og sosialt miljø på Glennetangen lense i Nedre Glomma. I tid strekker prosjektet seg fra 1938 til nedleggningen av tømmerfløtingen i Glommavassdraget i 1985. Hovedfokuset er likevel rettet mot storhetstiden og den første nedbyggingen, 1950- og 1960-tallet.

I skrivende stund er det fare for at Norges største cellulosefabrikk på Tofte blir lagt ned. Ifølge en statssekretær i landbruksdepartementet, kan nærmere 30 000 arbeidsplasser bli berørt av nedleggelsen. Det er viktig å tenke på Norge etter oljen, og vi må etter hvert dreie økonomien vår over i en mer oljeuavhengig retning. Det vil da bli satset mer på bioenergi, og skogen vil dermed få en stadig viktigere rolle.¹

Før de første oljefunnene ble oppdaget på norsk sokkel, var skipsfart, gruvedrift og treforedling viktige næringer i Norge. Sarpsborg var lenge en av Norges største industribyer, og Borregaard var et av landets største fabrikanlegg. Treforedling var byens viktigste næring, og vannveien var lenge helt avgjørende for å transportere tømmeret til byen. Glennetangen lense i Skiptvet var tømmerstokkenes siste stopp før de kom til Borregaard, og var derfor sentral for framskaffingen av rikdommen fra naturen.

Studier av arbeid og dagligliv tar ofte for seg stereotypiske sider ved industri, håndverk og primærnæringer. Forskere har i stor grad studert enten bondesamfunn eller industrisamfunn, og forskjeller mellom disse.

Jeg skal i denne avhandlingen skildre en arbeidsplass som stod midt mellom naturen og industrien. Glennetangen lense var en sammensatt arbeidsplass, en slags hybrid mellom to næringer, og jeg vil se hva dette har betydd for arbeidsliv og sosialt miljø på lensa. Et av mine mål er å skape et sosial- og kulturhistorisk bilde av en arbeidsplass som ikke enkelt lar seg plassere inn i et stereotypisk bilde av industri og natur.

Videre vil jeg i denne studien se på hvordan arbeidet på lensa var vevd sammen med lokalmiljøet rundt arbeidsplassen. Hva hadde denne sammenflettingen å si for rekruttering av arbeidere til lensa? Og hvordan påvirket det samholdet blant arbeiderne? Dette er noe av det jeg ønsker å belyse i mitt prosjekt.

¹ NRK P2 – Søndagsavisa. 21.04.2013

De *siste* lensekræbbene viser til et yrke som i dag ikke lenger finnes i landet. Ved å studere livet på arbeidsplassen fra 1938 og framover, har jeg fått muligheten til å snakke med menn som var en del av tømmerfløtingens storhetstid. Samtidig har de vært vitne til fløtingens avvikling. Ved å fokusere på de siste lensekræbbene, og ikke den mer ustabile arbeidsstokken på 1970- og 1980-tallet, har jeg analysert et arbeid som stod mellom en storhetstid og avvikling, og hvordan dette har hatt betydning for deres minner.

Perspektiver

Dette prosjektet er inspirert både av sosialhistorie og kulturhistorie. Jeg vil fokusere både på sosiale relasjoner og mønstre, og samtidig se på meningsaspektet ved livet på lensa.

Jeg vil prøve å dra nytte av perspektiver som Edvard Bull d.y og Øyvind Bjørnson sto for. I sin doktorgradsavhandling fra 1958 studerte Edvard Bull arbeidermiljøet rundt tre industriarbeidsplasser i Norge.² Her la han mest arbeid i å utforske de sosiale forholdene omkring arbeidsplassen, i de sosiale nærmiljøene, eller ”arbeidermiljøene” som han kalte dem. På 1980-tallet pekte Øyvind Bjørnson ut arbeidslivet som et knutepunkt, hvor flere samfunnsrelasjoner møtes og kan studeres. Med dette mente Bjørnson at de fleste relasjoner i samfunnet, også de utenfor arbeidslivet, spiller på ulike måter med i det som skjer i arbeidsprosessene. Dette skjer gjennom lovgivning, markedsforhold, rekruttering, organisasjonsmakt, moralske og religiøse forestillinger hos arbeiderne og så videre.³ I tråd med Bjørnson vil også jeg legge stor vekt på å undersøke ulike sider ved livet i selve arbeidet på lensa. Samtidig vil jeg prøve å ha med i bildet hvordan disse forholdene var preget av at lensa var en arbeidsplass hvor nærmiljøet spilte inn på mange plan.

Kilder

Mitt kildemateriale baserer seg hovedsakelig på samtaler med 20 personer på til sammen rundt 50 timer. Alle informantene har tidligere arbeidet på Glennetangen lense og/eller Eidet lense i tidsrommet 1938-1985. På grunn av lite litteratur om Tømmertunnelen ved Vestvannet og Eidet lense, har jeg valgt å snakke med noen som

² Bull 1958

³ Kaldal 1989 (a): 30

arbeidet også der. Dette er for å få en forståelse av ulikheter på de forskjellige lenseanleggene i Nedre Glomma i nyere tid, og tydeligere se særegenhetene på Glennetangen lense.

Jeg har i denne avhandlingen valgt å bruke begrepet *samtale*, framfor intervju. Når jeg i det følgende omtaler personene jeg har hatt samtaler med, vil jeg bruke benevnelsen *informant*. En grundigere presentasjon av mine informanter, i tillegg til utvelgingsmetode, vil komme i kapittel 2.

I tillegg til samtaler består mitt kildemateriale av tariffavtaler, møtereferater, lønningsutbetalinger og brev hentet i Glomma fellesfløtingsforenings arkiv. Dette arkivet finnes ved Fetsund Lenser i Fet kommune.⁴

Litteratur

I tillegg til samtaler og arkivdokumenter, har jeg brukt fagbøker blant annet om arbeidshistorie og fløtingshistorie. Her vil jeg presentere noe av den litteraturen som har vært sentral i min avhandling.

Tømmerfløting

Det er skrevet mye om tømmerfløting i Norge. Som bakgrunn for mitt prosjekt har Wilhelm Blakstad sin bok, *Tømmerfløtningen i Nedre Glomma i de siste hundre år*, gitt god og nøyaktig informasjon. Boken ble gitt ut i 1939, og tar for seg fløtingens historie fram til 1937. Det var året før lensa ble flyttet til Glennetangen i Skiptvet. I tillegg til fløtingens tidlige historie har Blakstad gode begrepsforklaringer fra tømmerfløtingen. Det har hjulpet meg til å få en større kunnskap om arbeidet på Glennetangen.

En annen bok som også gir god bakgrunnsinformasjon om tømmerfløtingen i Glommavassdraget er Ragnvald Bødtkers bok, *Norsk fløtnings historie. 1860 inntil 1943*, gitt ut i 1945.

Øivind Vestheim sin oversiktsbok, *Fløting gjennom århundrer*, gir også et innblikk i fløtingens historie i Mjøsa- og Glommavassdraget. Boken er skrevet i samarbeid med Norsk Skogbruksmuseum på vegne av Glomma fellesfløtingsforening for å dokumentere de historiske forhold rundt fløtingen i disse vassdragene.

⁴ Ved henvisning til Glomma fellesfløtingsforening og foreningens arkiv, vil jeg bruke forkortelsen G.f.f.f

Våren 2012 ga Thomas Støvind Berg ved Fetsund lenser ut boken *Stemmer fra elva*, som tar for seg tømmerfløtingens historie ved Fetsund lenser. Boken tar blant annet for seg selve arbeidsprosessen og sosiale relasjoner på lensa.

Arbeidshistorie

Jeg har i forbindelse med dette prosjektet hentet informasjon om arbeid og miljø både i skogsarbeid og industriarbeid.

På 1980-tallet ble det skrevet viktige avhandlinger om arbeid og miljø i fabrikker og gruver, blant annet av Øyvind Bjørnson, Ingar Kaldal og Knut Kjeldstadli. I disse avhandlingene har jeg hentet begreper og informasjon om sentrale temaer i mitt prosjekt, for eksempel samhold, hierarki og fagorganisering. Dette har gitt mye å sammenligne med i denne studien.

Paul Tage Halberg har skrevet flere bøker som gir innblikk i skogsarbeidets og tømmerfløtingens historie. Bøkene *Stolte sliter* og *Bygder i Bjelke-Norge* gir detaljerte beskrivelser av arbeidet i primærnæringene, særlig skogbruket.

Kjønnsperspektiv

Tømmerfløtingen har alltid vært et mannsdominert yrke. Dette går igjen også i denne studien. I Ella Johansson sin bok *Skogens fria söner* har jeg fått en forståelse av mannsidentiteten i den svenske skogsarbeidshistorien.

Hilde Gunn Slottemo sin doktorgradsavhandling, *Fabrikkarbeider, far og forsørger*, gir en analyse om arbeidere som forsørgere og familiemenn. I tillegg har den svenske historikeren Maths Isacson i *Industrisamhället Sverige* gitt et innblikk i hvordan kvinner har blitt tatt i mot i arbeidslivet.

Mytologisering og romantisering

For mange representerer tømmerfløtingen noe gammeldags og mandig, og som står i et skjæringspunkt mellom det ville og det siviliserte, jordbruket og industrien. Samtidig er det et tapt yrke, et arbeid vi ikke lenger finner i Norge. Derfor kan et naturlig tema i en studie av en arbeidsplass som lensa, være mytologisering og romantisering. Om dette finnes det mye litteratur. En studie jeg har hatt nytte av her, er Robert Eric Walls' avhandling: *The Making of the American Logger*. Her har Walls fokusert på tolkningen av amerikansk skogsliv i offentlige fortellinger gjennom ulike faser.

Oppbygging

Denne avhandlingen har en tematisk struktur, og er delt i fem kapitler. I kapittel 2 vil jeg gjøre rede for min metodiske tilnærming og bruk av muntlige kilder som kilde.

I tredje kapittel gjør jeg rede for bakgrunnsinformasjon om bruken av vannet for transport av tømmer i Norge og Glommavassdraget. Glennetangen lense eksisterte først fra 1938, og jeg har her valgt å presentere i korte trekk lensenes historie i Nedre Glomma i et lengre tidsperspektiv.

Etter dette følger to empiriske kapitler. Hovedkapittelet handler om arbeidsliv og sosialt miljø på Glennetangen lense. Jeg vil ha fokus på lensa som en sammensatt arbeidsplass, i nær tilknytning til både naturen og industrien. Det er interessant å se hva dette hadde å si for sentrale sider av både arbeidsprosessen og miljøet blant arbeiderne. Siden alle temaene i dette prosjektet henger tett sammen, har jeg valgt å samle denne analysen i ett kapittel.

I kapittel 5 skal jeg se på mytologiseringen og romantiseringen av en tapt arbeidsplass. Jeg har tre mål med dette kapittelet. For det første vil jeg ta opp trådene fra metodekapittelet, og se hvilke utfordringer man kan ha ved bruk av muntlige kilder. Hvilke inntrykk kan informantene sitte igjen med i dag, som kan ha betydning for deres fortellinger? For det andre ønsker jeg å se på hvordan tømmerfløtingens nedgangshistorie har preget informantene og den kulturen de var en del av. For det tredje vil jeg reflektere rundt noen muligheter for videre forskning om fløtingens historie.

Til slutt vil jeg samle trådene i et avslutningskapittel.

Kapittel 2. Metode

Muntlige kilder

Samtalene med informantene om deres opplevelser og erfaringer kan kalles muntlige kilder, eller minner fra fortiden. Jeg har valgt å bruke begrepet muntlige kilder i min avhandling. Jeg er klar over at det er en debatt rundt begrepsbruken, men en detaljert redegjørelse av denne diskusjonen har jeg ikke plass til her.⁵ De muntlige kildene jeg benytter i denne masteroppgaven har blitt overført fra informanten til meg gjennom en samtalesituasjon. Samtalene har blitt tatt opp digitalt og deretter transkribert av meg.

Metode- og teoridebatten knyttet til innsamling og utnytting av muntlige kilder skjøt fart fra 1970-årene.⁶ Debatten handlet da om en kunne stole på de opplysningene informanter ga i en intervjusituasjon. Den nye kulturhistorien bidro til å vende blikket i nye retninger også i diskusjonen om minne og muntlige kilder.⁷

Debatten i dag har handlet om andre verdier ved bruken av minnene enn om hvorvidt de er pålitelige brukt som beretninger. Jeg vil i det følgende gå nærmere inn på hvordan et muntlig kildemateriale kan tolkes, hvilke fordeler og eventuelle ulemper bruk av muntlige kilder byr på, og min metodiske fremgangsmåte i dette prosjektet.

Tre tolkningsgrunnlag

Muntlige kilder kan gi materiale til kulturhistorisk analyse gjennom flere lag av tolkninger. For det første kan et fortalt minne *beskrive* forhold og hendelser på måter som kan gi godt materiale å bygge en historisk framstilling på. For det andre kan minner *avsløre* hva som har vært gjeldende normer, regler og tenkemåter om ulike temaer gjennom måten det blir fortalt på. For det tredje kan et minne ha hatt en *skapende* effekt, gjennom måten en fortelling er blitt brukt og formidlet på.⁸

Om man i tillegg ser på hvordan en fortelling blir formidlet, kan bruken av samtale som metode gi nyanser som kun kommer til uttrykk via direkte muntlig

⁵ For å lese om debatten rundt muntlige kilder, se for eksempel Slettan 1994 og Hodne, Kjeldstadli & Rosander 1981

⁶ Slettan 1994: 8

⁷ Kaldal 2008: 665

⁸ Kaldal 2008: 668

overlevering. Med en kulturanalytisk tilnærming til muntlige kilder kan man få informasjon om både fortidige forhold, men også om forestillingene om dem. Denne måten å analysere på handler ikke utelukkende om å kartlegge faktiske forhold, men å se etter mønster og tenkemåter som kan ha vært med på å forme både samfunn, kulturer og folks liv.⁹

Potensialet med muntlige kilder

Muntlige kilder kan ofte være overlegne i forhold til andre typer kilder. I teori- og metodeboka *Fortida er ikke hva den en gang var*, gir Knut Kjeldstadli en grundig gjennomgang av potensialet i muntlig kildemateriale. Her peker han blant annet på at muntlige kilder kan gi informasjon som ikke finnes andre steder, og at de kan utfylle og gi en bedre forståelse av annet kildemateriale i kraft av at de gir en mulighet for innlevelse.¹⁰

Göran Rosander løfter i tillegg fram at muntlige kilder gir bedre muligheter til helhetsperspektiv på mikroplanet, samtidig som de kan hjelpe oss til å utvikle nye problemstillinger som kan oppstå underveis.¹¹

Den engelske historikeren Paul Thompson, en av frontfigurene innenfor ”oral history-bevegelsen”, argumenterer for at historikere har et ansvar for å gi en stemme til grupper som ikke er representert i skriftlig overlevert kildemateriale. Thompson peker på at muntlige kilder, gjennom å gi stemme til tidligere ignorerte sosiale grupper, har åpnet nye problemfelt for historikere. I tillegg har de utfordret antakelser og anerkjente sannheter om fortiden.¹²

I følge Thompson har bruken av muntlige kilder også bidratt til en ny forståelse av hva historieskriving er og hvordan det foregår. Dette er fordi de har bidratt til å bryte ned ”the barriers between the chroniclers and their audience; between the educational institution and the outside world”.¹³

Kritikk mot muntlige kilder

Edvard Bull d.y. sin innsamling av arbeidsminner i 1950-årene dannet opptakten til arbeidet med muntlige kilder innenfor historiefaget i Norge, og dette materialet ble en

⁹ Kaldal 2008: 679

¹⁰ Kjeldstadli: 1994: 185

¹¹ Hodne, Kjeldstadli & Rosander 1981: 21

¹² Thompson 1998: 21f

¹³ Thompson 1998: 21f

sentral inspirasjon for det arbeidet som ble videreført i 1970-årene. Arbeidet ble møtt med en viss skepsis, og de kildekritiske problemene knyttet til muntlige kilder har siden den gang vært et diskusjonstema innen norsk historieskriving. Kritikken var lenge særlig knyttet til vitneverdien og representativiteten.¹⁴

En av de som har problematisert hvordan tilbakeskuende intervjuer kan brukes som levning fra fortiden, er Knut Kjeldstadli. Han har poengtert at et intervju strengt tatt bare er en levning fra intervjusituasjonen, og hevder vi ikke kan bruke intervjuer som kilder til følelser, verdier, normer og erfaringer slik de ble opplevd den gangen.¹⁵

Dette er en viktig innvending som også kan rettes mot mitt kildemateriale. Samtalene mellom meg og informantene har handlet om et arbeidsliv så langt som sytti år tilbake i tid, og informantens fortellinger kan være påvirket fra flere hold. Denne kildekritikken vil likevel være mer gjeldende, dersom hensikten hadde vært å kun gi faktuelle opplysninger om fortiden. Et mål i mine samtaler har vært å kunne dokumentere klare beskrivelser om arbeidsplassen, noe som gjør det viktig å ha flere kilder som kan si omtrent det samme. Når det faktuelle handler om noe så konkret og lite kontroversielt som beskrivelser av hvordan arbeidet ble utført på en arbeidsplass, er det også god grunn til å stole på minnene brukt som beretninger.

I mine analyser har jeg vært like opptatt av å fokusere på hvordan erfaringer og fremstillingsmåter har vært en del av kulturelle endringsprosesser. La oss se på et eksempel: Når alle regnværsdagene ute på sorteringslensa er glemt og informantene kun husker solskinnsdagene og lukten av tømmer, kan denne fortellingen likevel være autentisk. Det som er avgjørende er hva fortellingene er tenkt til å være autentisk om. Og i dette eksempelet kan det mytologiserte minnet være minst like verdifullt som historier om faktiske forhold på en arbeidsplass.¹⁶

Mye av debatten rundt bruk av muntlige kilder innenfor historievitenskapen har som sagt dreid seg om minners pålitelighet.¹⁷ Det har blitt pekt på at fortelleren kan ha glemt, husket feil og ha bearbeidet minnene over tid. Minner kan forandres ved at fortelleren snakker med andre i arbeidsmiljøet eller har lest en bok om temaet. Historier som blir fortalt mange ganger kan også endres fra første gangen minnet ble fortalt.

¹⁴ Slettan 1994: 27

¹⁵ Kjeldstadli 1991: 41ff

¹⁶ Kaldal 2008: 671

¹⁷ Slettan 1994: 72ff

En bør imidlertid ikke ta for gitt at det alltid blir mer feilerindring når noe blir fortalt mange år etter at det hendte enn kort tid etterpå. Det har blitt hevdet at det mesteparten av det en glemmer, blir visket bort kort tid etter at noe skjedde, mens det som sitter igjen kan bli i minnet veldig lenge.¹⁸ Knut Kjeldstadli hevder at det er problematisk å uten videre slutte fra hvordan noe blir fortalt i dag, til hvordan det ble opplevd for lenge siden.¹⁹ Hva og hvor mye som kan ha blitt endret over tid bør vurderes i hvert tilfelle, uansett hvor lang tid som har gått fra en hendelse til den blir fortalt i et intervju.

Tid og glemsel trenger heller ikke å svekke en muntlig kilde. Hvis vi ser på tiden som et kulturelt fenomen med nedslag i kilden, vil kildeverdien i personlige fortellinger øke – ikke svekkes. Tiden som kronologisk begrep får mindre innflytelse på fortellingens form og innhold, fordi det er innholdet som gir mening til fortellingen og ikke hva man husker korrekt om fortidige forhold.²⁰

Min metodiske fremgangsmåte

I det følgende vil jeg presentere min metodiske fremgangsmåte, hvilke utfordringer en kan møte i intervjusituasjonen og mine grep for at samtalene skulle bli gode erfaringer for både informant og intervjuer.

Informantene

Hovedtyngden av mine informanter er menn bosatt i Skiptvet, men jeg har også snakket med menn fra Rakkestad og Sarpsborg. De mannlige tømmerfløterne har arbeidet i fløtingen fra én sesong som unggutt, til et helt arbeidsliv på femti år. De fleste arbeidet på Glennetangen lense, men jeg har også snakket med noen som arbeidet på Eidet lense.

Jeg har også snakket med ei dame som arbeidet på Glennetangen lense et par sesonger på 1980-tallet, og ei som var ansatt som kaffekjærring en sesong på 1940-tallet. En liste over alle informantene i denne masteroppgaven finnes bakerst i avhandlingen. Informantene er referert til med sine fulle navn.

¹⁸ Hodne, Kjeldstadli & Rosander 1981: 69

¹⁹ Kjeldstadli 1991: 42

²⁰ Slettan 1994: 109

Utvelging

Til å velge ut og komme i kontakt med informanter har jeg fått hjelp fra nøkkelpersoner i tilknytning til de forskjellige lensemuseene i Nedre Glomma. Utvelging av informanter har også skjedd i stor grad etter *snøballmetoden*, hvor jeg gikk videre etter tips fra folk jeg allerede hadde hatt kontakt med.²¹

Snøballmetoden fungerte godt i mitt tilfelle, siden miljøet er såpass lite og de gjenlevende lensearbeiderne kjenner til hverandre. Likevel stoppet snøballen å rulle høsten 2012, og jeg kom ikke i kontakt med flere arbeider. Dette var kanskje fordi jeg faktisk hadde snakket med de fleste som var igjen i lokalmiljøet.

Jeg begynte å gå gjennom lønningsregistrene fra Glennetangen, og ut i fra fødselsår forsøkte jeg å regne ut hvilke menn som kunne leve i dag. Dette var for tidkrevende, og jeg valgte derfor å ta kontakt med lokalavisen Sarpsborg Arbeiderblad. I en artikkel om mitt prosjekt oppfordret jeg tidligere tømmerfløtere til å kontakte meg.²² Dette ga gode resultater, og jeg valgte derfor å dra tilbake til Sarpsborg i januar 2013 for å få med disse informantene i prosjektet.

Selv om dette var i seneste laget med tanke på innlevering av masteroppgaven, mente jeg det var viktig å få gjort disse intervjuene. For det første gir det bedre dekning i min studie. For det andre er det ingen andre i Østfoldområdet som har sørget for å intervju disse arbeiderne. For å sikre tømmerfløtingens historie i Nedre Glomma ville jeg bidra til at mest mulig materiale blir tatt vare på også til videre forskning.

Samtaler

Som sagt har jeg i dette prosjektet valgt å bruke begrepet samtale i stedet for intervju. Dette var et bevisst metodisk grep, siden jeg ikke ønsket å være i en intervjusituasjon hvor jeg stiller strukturerte, forhåndsdefinerte spørsmål. I samtalene mellom meg og informantene har vi kunnet snakke sammen om et på forhånd avgrenset tema, og samtalene har vært preget av åpne og frie dialoger.

Jeg har tatt utgangspunkt i en samtaleform som kalles livsløpsintervju med tyngdepunkt. Tyngdepunktet i informantenes fortellinger har vært deres tid i

²¹ Om snøballmetoden, se for eksempel Tjora 2010

²² Sarpsborg Arbeiderblad, 28. desember 2012: *Sigrid søker lensefolk*: 21

tømmerfløtingen, men jeg lot informantene få muligheten til å fortelle om det de selv måtte anse som viktig.

Ved å gjennomføre samtalene på denne måten, ville temaene noen ganger skli over på noe som ikke var interessant for denne masteroppgaven. Jeg valgte i disse situasjonene å la informanten snakke seg ferdig og deretter bevege meg inn på det aktuelle temaet igjen. Selv om dette er tidkrevende, mener jeg det ville være respektløst og kun ha fokus på mine interesser i disse samtalene. Jeg ønsket ikke å avbryte fortelleren, noe som kunne ødelegge den gode tonen vi hadde fått. I tillegg bidro dette til at jeg fikk høre mer enn jeg kanskje selv ville spurt om.

Alle samtalene ble gjennomført i informantenes hjem. Det er mulig at informantene hadde kommet på flere historier fra arbeidsplassen dersom jeg hadde lagt samtalene til et av lensemuseene i Nedre Glomma, men dette var et strategisk grep. Ved å ha samtaler med informantene på et sted som var trygt og velkjent for dem, bidro det til å ufarliggjøre samtalsituasjonen. Dette var også mest praktisk med tanke på alderen til mange av informantene.

Intervjusituasjonen

Noe som er avgjørende for om et intervju blir bra eller dårlig, er hvordan informant og intervjuer går overens med hverandre. Og her er det flere faktorer som spiller inn; intervjuerens kjønn, alder, sosiale bakgrunn, klesdrakt, oppførsel og personlighet. Dette er noe som kan skape irritasjon og avstand – eller kontakt og tillitt - mellom intervjuer og informant.²³

I min situasjon er de mest åpenbare utfordringene kjønn og alder. Tømmerfløtingen i Norge var alltid et mannsdominert yrke, selv om noen kvinner fikk arbeide i fløtingen de aller siste årene. Det at jeg som jente har ønsket å snakke om dette yrket, kunne skapt en avstand mellom meg og informantene. De kunne også ha en oppfatning av at jeg ikke hadde kunnskap om deres arbeid, og derfor ville gi en slags opplæring på begynnelsen av samtalen. I tillegg er jeg i midten av tjuårene, og var ikke født da tømmerfløtingen i Glomma tok slutt i 1985. Dette var også med på å distansere meg fra mine informanter.

I utgangspunktet var det altså en stor avstand mellom meg og informantene, og jeg var bevisst på enkelte metodiske grep for å gjøre denne avstanden mindre.

²³ Hodne, Kjeldstadli & Rosander 1981: 81

Før de første samtaler var jeg usikker på hvordan jeg skulle oppføre meg i samtalsituasjonen, og hvordan jeg skulle klare å bryte isen med informantene. Til de første samtaler hadde jeg med bakverk og kaffe, noe som i det minste gjorde meg roligere i startfasen. Siden jeg også ble tilbudt alt fra kaffe til middag valgte jeg imidlertid å slutte å ha med dette, men som metodisk grep fungerte det for å gjøre meg sikrere i situasjonen.

I noen tilfeller kan dialektmessige avstander bidra til å øke avstanden mellom intervjuer og informant. Jeg merket at jeg etter hvert i samtalsituasjonen snakket med en bredere Østfolddialekt enn jeg vanligvis gjør. Dette var et ubevisst valg jeg gjorde, men som kan ha bidratt til at informantene i mindre grad så på meg som en utenforstående person.

Mitt utgangspunkt var altså preget både av avstand og nærhet, og jeg kunne derfor spille på at jeg ikke kom helt utenfra. Samtidig var jeg uvitende nok om livet på lensa til å være en person informantene måtte forklare mye til.

Intervjuguide

Jeg har i mine samtaler valgt å unngå å bruke intervjuguider, siden jeg ikke har hatt ønske om å bli bundet av mine egne spørsmål. I de tilfellene jeg hadde med en bok med enkelte spørsmål merket jeg at informanten ble distraheret av dette, og jeg mistet noe av flyten i samtalen. Derfor valgte jeg å ha med meg et ark med enkelte stikkord, og dette hadde jeg liggende i nærheten i tilfelle jeg stod fast i samtalen.

Siden jeg har gjort intervjuene i flere omganger, og ikke hadde noe kunnskap om tømmerfløting i begynnelsen av dette prosjektet, har jeg hatt flere samtaler med noen av informantene. Dette har vært fordi konkrete spørsmål har dukket opp i etterkant av samtalen. I disse tilfellene hadde jeg skrevet ned de aktuelle spørsmålene på et ark, men samtalen gikk likevel for det meste fritt for seg.

Ved å ha en ustrukturert samtalsituasjon, vil flere av temaene kun bli tatt opp i én samtale, noe som gjør det vanskelig å si noe kvantitativt. Samtalene har i grove trekk handlet om det samme, men gjerne med ulike tyngdepunkter. Selv om det er vanskelig å si noe kvantitativt blir det enklere å vise sammenhenger og tolkninger.

Transkripsjon

Alle samtaler er tatt opp på bånd og transkribert etter opptak. Samtalene er ikke gjengitt i sin helhet, noe jeg har vært bevisst på fra første samtale. Siden samtalene har hatt en fri form og varer mellom to og fire timer, ville det å transkribere disse i sin helhet ha vært alt for tidkrevende.

Samtalene er nøye hørt gjennom og temaene er skrevet om i korte trekk i et tekstdokument. En ulempe med transkripsjon er at man kan miste trekk ved samtalen underveis når tale forvandles til skrift. I en samtalesituasjon vil kommunikasjonen gi informasjon som en avskrift ikke kan gi, blant annet stemmeleie, tenkepauser og kroppsspråk. Vår tids programvare for avspilling og bevaring av lydfiler er såpass mye bedre enn før at det reduserer noe av det behovet som fantes tidligere for å ha eksakte og fullstendige avskrifter. Jeg noterte derfor ned egne observasjoner fra samtalesituasjonen der jeg syntes det var hensiktsmessig. De temaene som har vært av spesiell interesse, er utdypet mer, og det som er brukt senere i denne avhandlingen, er transkribert i sin helhet.

Godkjennesskjema

Samtlige informanter har fylt ut et godkjennesskjema jeg selv har laget, og alle er inneforstått med prosjektets mål og bruk av materialet. Det var viktig for meg å ha et godt og lett forståelig godkjennesskjema til mine samtaler. Jeg lagde dette skjemaet på grunnlag av nettprosjektet *Arbeidsarven*²⁴ sitt registreringsskjema for innsendt materiale, og godkjennesskjemaet brukt ved Fetsund Lenser. Det har vært viktig å avklare prosjektets retningslinjer for bruk og bevaring av kildematerialet, og å inngå en avtale med informantene om hvordan dette kan brukes av meg og senere forskere.

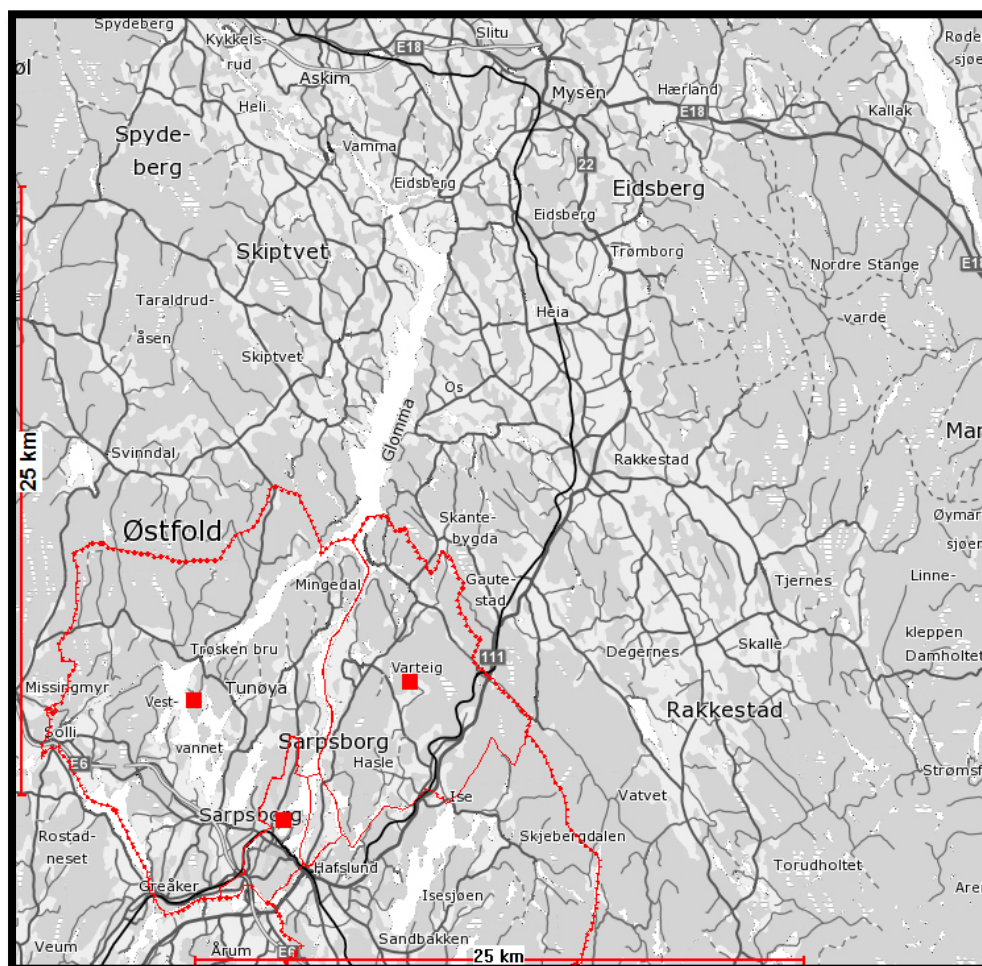
²⁴ www.arbeidsarven.net

Kapittel 3. Tømmerfløting i Norge og Nedre Glomma

Geografisk avgrensning

Det geografiske området for denne avhandlingen strekker seg fra Skiptvet og Varteig på hver sin side av Glomma, og sørover til Sarpsborg sentrum. Ved Furuholmen i Varteig deler Glomma seg i to løp. Det østre, hovedløpet, fortsetter videre rett ned mot Fredrikstad gjennom den strie Sarpfossen i Sarpsborg. Det vestre løpet går gjennom Minge vannet, Trøsken og ut i Vestvannet. Ved Greåker går det vestre løpet på nytt sammen med Glommas hovedløp, og går i ett ned til Fredrikstad.

I 1992 ble de tidligere kommunene Sarpsborg, Tune, Varteig og Skjeberg slått sammen til Sarpsborg kommune. I perioden jeg studerer i dette prosjektet, 1938-1985, var altså disse tettstedene egne kommuner.

På dette kartet ser vi deler av Østfold, med lokalmiljøene Spydeberg, Skiptvet og Eidsberg i øvre halvdel. I den nedre delen av kartet kan vi se Sarpsborg sin kommunegrense slik den er i dag. Denne er markert med en tykk, stripete linje.

Innenfor denne kommunegrensen markerer de tynne linjene kommunegrensene slik de var fram til 1992. Grensen mellom Tune og Varteig gikk langs Glommas østre løp. Tune strakk seg derfra og vestover til Missingmyr, mens Varteig gikk sør mot Ise. Fra Ise og sørover lå Skjeberg. Sarpsborg var fram til 1992 begrenset til et område som gikk fra Hafslund i øst, mot Jelsnes i nord og dagens bysentrum i vest.

Tømmerfløtingens historie

Tømmerfløting i Norge

Siden fløtingen i Norge henger sammen med skogdrift og behov for trevirke, kan vi regne med at det foregikk en lokal fløting i deler av Glommavassdraget svært tidlig. Fra de første jordbrukerne slo seg ned i landet har skogen blitt nyttet blant annet til å rydde seg gård og til å lage redskaper.²⁵

Etter hvert som byene vokste fram mot høymiddelalderen, økte behovet for tømmer til husbygging og ved til oppvarming. Eksport av trelast til landene rundt Nordsjøen begynte på 1200-tallet. Etter nedgangen som fulgte etter Svartedauen, kom handelen i gang til fram mot 1500-tallet, og norsk trevirke ble stadig mer ettertraktet på verdensmarkedet.²⁶

Det ble stadig større behov for trevirke både innenlands og ute i Europa, og man ble nødt til å hente tømmer lenger inn i landet. Da ble fløtingen en nødvendig forutsetning for næringen. Etter hvert som industrialiseringen tok til, ble den et viktig transportledd mellom skogen og foredlingsindustrien.²⁷

Den økte eksporten av trevirke hang sammen med moderniseringen av sagbruksnæringen. Denne oppsvingen førte til at elvene og innsjøene i langt større grad enn tidligere ble en viktig transportåre for tømmer, og etter hvert ble det fløtet tømmer i nær sagt alle vassdrag i landet.

Gjennom mange hundre år var fløting den eneste måten å frakte tømmer over lengre avstander. Vi kan derfor regne med at det ble fløtt tømmer overalt der det var mulig, fra de minste bekker til de største elver. Lenge var fløtingen konkurransedyktig overfor de teknologiske nyvinningene som etter hvert kom. Jernbanen ble for eksempel aldri noen alvorlig konkurrent til fløtingen. Det var først med traktoren og

²⁵ Trældal 2008: 25 og Halberg 1999: 54

²⁶ Berg 2012: 17

²⁷ Fossum 1965: 101

lastebilen at det kom et reelt alternativ for transportering av tømmer over lengre strekninger. Denne overgangen kom likevel ikke for fullt i landet før 1960-årene.²⁸

Lenseanleggenes historie i Nedre Glomma

Glennetangen Lense har i seg selv ikke en lang historie. Norges største sorteringslense lå ved Glennetangen i Skiptvet fra 1938 til nedleggingen i 1985. Jeg vil her belyse fløtingens historie mer generelt i Nedre Glomma i korte trekk før jeg går videre inn på arbeidsliv og sosialt miljø på Glennetangen lense.

Ved Fetsund lenser ble tømmeret som skulle videre nedover Glomma samlet og slept over Øyeren. Her ble tømmeret løst opp, og stukkene ble sluppet gjennom flere strie fosser: Mørkfoss, Kykkelsrudfoss, Vammafoss og Sarpsfoss. Den siste har alltid vært det største hinderet på tømmerets vei mot Fredrikstad.

På begynnelsen av 1800-tallet lå det ei lense like nedenfor Vammafoss, Lindhol lense. Når denne ble anlagt vet vi ikke, men ifølge direktør i Fredrikstad Tømmerdirektion, Wilhelm Blakstad, eksisterte den før 1837. På grunn av den nære tilknytningen til fossen var det stor strøm ved lensa, noe som gjorde det vanskelig å sortere tømmeret. På Lindhol lense låket de tømmeret, altså de lagde en slags flåte av tømmeret på land og dro denne flåten ut på vannet og drev den videre nedover Glomma. Dette var et enkelt system, som i stor grad var avhengig av vær og vind.²⁹

På midten av 1850-tallet begynte trelasthandlere i Fredrikstad med hugging og eksport av hollandske bjelker, og det var først nå det ble snakk om noen ordinær og regelmessig fløting gjennom Sarpfossen.³⁰ Sorteringsanlegget ved Buskildsrud og Nes var klar til å tas i bruk i 1853. Dette viste seg snart å være for lite, blant annet fordi det stadig kom nye tømmeriere og nye tømmermerker. Ei hjelpelense ble lagt ut på Furuholmen i Varteig i 1859, og denne ble ny hovedlense da Buskildrud og Nes Lense ble lagt ned i 1895. Lensa ved Furuholmen lå godt til, og beskyttet for vind og stri strøm i Glomma.

Det største problemet var fortsatt Sarpfossen, hvor mye tømmer ble skadet. En del av tømmeret som ble fløtt til Fredrikstad var mastetømmer, som skulle brukes til å lage master på seilskuter. Dette var verdifullt tømmer, og det ble tydelig at en måtte finne et alternativ til Sarpfossen. På midten av 1850-tallet ble det lagt fram 18

²⁸ Berg 2012: 18 og Halberg 1999: 664f

²⁹ Blakstad 1939: 99ff

³⁰ Blakstad 1939: 24

forskjellige forslag, og i 1875/80 ble det besluttet å sprengte ut ei renne ved siden av fossen hvor det tømmeret som skulle forbi Borregård skulle føres gjennom.³¹

Siden tømmeret nå fløt løst på nedsiden av Sarpfossen, måtte en finne en måte å samle dette tømmeret på igjen. Det ble i 1854 laget ei lense ved Hvitsten i Borge, som skulle samle opp og sortere tømmeret. Siden det var vanskelig å samle alt tømmeret, ble det mye drivtømmer ved Sannesund. Det kom nå en periode med mer skipsfart og båttrafikk oppover Glomma, og det ble behov for å bruke Sannesund som utskiftningshavn. Dette ble tatt opp på Stortinget, og det ble nedlagt strenge driftsbestemmelser for fløtingen på Hvitsten lense. Det ble blant annet bare lov til å fløte tømmer visse tider av døgnet, gjerne på natten.³²

I tillegg måtte tømmerkjøperne betale avgift for å nedbetale tømmerrenna gjennom Sarpfossen, og mange bedrifter valgte derfor å ikke sende tømmeret sitt gjennom renna. På denne tiden kom Wilhelm Blakstad opp med ideen om en tunnel fra Vestvannet til Eidet. Tømmertunnelen ble bygd i løpet av tre år, og var klar for bruk fra sesongen 1908.

Ved utløpet av tømmertunnelen ble det laget ei lense ved Eidet, hvor det på det meste arbeidet ca. 90 mann. Siden mosene ble sluppet gjennom tømmertunnelen ferdig sortert, var det ikke nødvendig med ei sorteringslense på Eidet. Da tømmeret kom ut av tunnelen, ble de delt i to renner og deretter buntet sammen. Siden buntene med tømmer skulle slepes lange strekninger til fabrikkene, var det spesielt viktig å sikre tømmeret skikkelig på Eidet. Avhengig av hvilken bedrift tømmeret tilhørte, ble tømmeret buntet med enten tre eller fire bind. Til sammenligning ble det brukt to bind på Glennetangen Lense, og bare ett bind på Fetsund Lense.³³

Furuholmen Lense lå på Varteigsiden, like der Glomma har delt seg i to løp. Tømmeret som skulle gjennom Tømmertunnelen måtte derfor dras opp igjen og slepes nedover Minge vannet og Vestvannet. Dette var et tungvint system. Lensa ble derfor flyttet tilbake til Nes i 1908.

I 1901 ble mosemaskinen oppfunnet av Arnt Andersen Svartedal, som på Nes avløste den tidligere soppemaskinen.³⁴ Med mosemaskinen fikk man moser, det vil si bunter, i motsetning til de tidligere soppene. Mosen hadde den fordel at den var enkel

³¹ Intervju med Per Folkestad. Se også Blakstad 1939:76

³² Blakstad 1939: 88ff

³³ Intervju med Per Folkestad

³⁴ For informasjon om soppemaskinen, se Blakstad s. 120f

å løse opp igjen, noe som var av stor betydning da tømmeret skulle slippes gjennom tømmer tunnelen.

Mosene på Nes og Eidet, og senere Glennetangen, hadde den fordel å bli buntet sammen av et bind med kjetting og kaus i hver ende. Kjettingen passet slik i kausen at bindet holdt seg stramt helt til det ble løst opp. Da tømmeret skulle løses opp, gikk arbeideren opp på mosen med et spett med to ”klør”. Disse dro i bindet så det ble løsnet, og da var det enkelt å ta kjettingen ut av kausen. Bindet hadde stor betydning for fløtingen, og skulle bli tatt vare på, repareres og brukes på nytt.³⁵

Etter hvert ble det tydelig at det aldri ville bli stor effektivitet i fløtingen i Nedre Glomma så lenge lensa lå ved Nes. Strømforholdene var for uregelmessige, og undersøkelser viste at strømforholdene ved Finnskutt-Glennetangen var bedre enn ved Nes. I generalforsamlingen 1936 ble det derfor bestemt at hele lenseanlegget skulle flyttes ned til Glennetangen. Denne jobben var fullført før fløtingssesongen i 1938.³⁶ Sorteringsanlegget ved Glennetangen var stort sett likt det som lå ved Nes, selv om man ved Glennetangen lense sorterte til to sider i stedet for én.

Direksjon i Glommavassdraget

Det er usikkert når fløtingen i Glommavassdraget ble samlet inn under en felles organisasjon av kjøpere og skogeiere. Vi vet derimot at det på slutten av 1700-tallet eksisterte en organisasjon som ble kalt Tømmerdireksjonen i Christiania. Senere fikk foreningen navnet Christiania Tømmerdireksjon (CTD).

CTD styrte fløtingen i hele Glommavassdraget fram til midten av 1800-tallet, og også i mange sidevassdrag etter hvert som disse ble gjort fløtbare. Det utviklet seg snart motsetninger innenfor organisasjonen når det gjaldt fløtingen i de nederste delene av Glomma. Dette førte til at trelasthandlerne i Fredrikstad brøt ut og dannet en egen fløtingsforening i 1851. Fredrikstad Tømmerdireksjon (FTD) skulle stå for fløtingen sør for Sarpsborg, og for all fløting nedenfor Mørkfoss etter 1895.³⁷

De to foreningene gikk sammen igjen til en organisasjon fra 1. januar 1937 under navnet Glomma fellesfløtingsforening. Denne organisasjonen ledet fløtingen i Glommavassdraget fram til nedleggelsen i 1985.

³⁵ Intervju med Per Folkestad

³⁶ Blakstad 1939: 149

³⁷ Berg 2012: 29f

Organisering og fløtingsdistrikt

Fløtingsaktiviteten i Norge var lenge av et så lite omfang at det ikke var nødvendig å regulere den med egne lovbestemmelser. Men etter hvert som trelastnæringen i landet vokste utover 1700-tallet, og det ble større fløtingsaktivitet, ønsket grunneierne å sikre seg retten til en del av fortjenesten ved avgifter på bruk av lenser på deres grunn. På slutten av 1700-tallet ble den første lov om fløting innført i Norge, *lenseforordningen av 1794*. Med denne loven kunne ikke grunneierne hindre fri fløting i vassdraget, men de hadde krav på betaling eller kompensasjon.³⁸

Lenseforordningen stod ved lag til vassdragsloven av 1887 kom med nye bestemmelser. Denne loven inneholdt bestemmelser om interesser og bruksområder i vassdraget. Den ble revidert flere ganger, siste gang i 1940. Selv om grunneierne har hatt eiendomsretten til vassdrag, var ferdselen og retten til fløting fri.³⁹

Lenge var det slik at hver skogeier selv sørget for transporten av tømmeret nedover vassdraget. Etter hvert som fløtingens omfang økte både i tømmermengde og geografisk omfang, ble det nødvendig å bygge ut administrasjonen med flere nivåer. I første omgang omfattet det bare tverrelvene, men antallet økte stadig utover 1800-tallet. Fra 1947 var Glommavassdraget delt inn i 12 distrikter fra nord til sør, hvorav Glennetangen lense var det nest sørligste.

Forskjeller i Glommavassdraget

Løsfløting og lensearbeid

Glommavassdraget strekker seg fra Sør-Trøndelag til utløpet ved Fredrikstad, og har av mange blitt kalt for ”Norges lengste samleband”.⁴⁰ Fløting av tømmer har foregått i hele Glomma, men det foregikk på forskjellige måter nedover vassdraget. I store deler av det lange og vannrike Glomma, med mange fosser og stryk, måtte tømmeret fløtes løst. Tømmerstokkene ble slått på elva enkeltvis og fløt fritt nedover vassdraget.

Fløterne som fulgte med tømmeret nedover deler av vassdraget, ble kalt løsfløtere. Disse arbeiderne jobbet gjerne i mindre lag. Deres oppgave var å se til at alt tømmeret gikk med strømmen. En del av dette arbeidet var å renske opp langs land, og i mange tilfeller å løsne tømmervaser som hadde viklet seg sammen. Det var

³⁸ Vestheim 1998: 36

³⁹ Berg 2012: 28

⁴⁰ Berg 2012: 30

viktig å få med så mye tømmer som mulig, slik at sluttrensken på høsten gikk lettere.⁴¹

Ifølge Øivind Vestheim har tømmerfløtingen ofte blitt kalt ”vårens farlige eventyr”. Vestheim referer nok her nettopp til løsfloterne, som måtte handle raskt i kritiske situasjoner. Et eksempel på en oppgave hvor løsfloterne måtte være snarrådig, er arbeidet med å få løs tømmerstokkene.⁴²

Det var store forskjeller mellom løsfloteren og lensearbeideren. Også på lenseanlegget måtte arbeiderne jobbe raskt, og de var under et like stort tidspress som løsfloterne. Mange arbeidet på akkord, og det var viktig å klare den fastsatte dagsproduksjonen. Lensearbeiderne hadde imidlertid ikke et like risikabelt arbeid som løsfloterne, og det skal ha vært få ulykker på lensa.⁴³

Mens løsfloterne blant annet arbeidet i strie fosser, lå lenseanleggene i stille vann. Her var det vanlig å slepe tømmeret over elva med båt.

Fløtingssesongen

Fløtingssesongen kunne variere mye i de ulike delene av Glommavassdraget. Øverst i vassdraget kunne sesongen vare i noen få, hektiske dager eller uker, mens den på sorteringsanleggene nederst i vassdraget kunne strekke seg fra våren til ut på høsten. Det var tømmermengden og naturen som styrte hvor lenge sesongen varte, og fram til begynnelsen av 1960-tallet var tømmermengden og fløtingssesongen ganske stabil.

I tillegg forsøkte man på Glennetangen å få med så mye som mulig av sluttrensken i Øyeren. Sluttrensken gikk ut på å samle med seg tømmerstokkene som hadde satt seg fast på land. Arbeiderne gikk langs begge sidene av elva for å slå tømmerstokkene ut i Glomma igjen.

I *Stemmer fra elva* har Thomas Berg vist hvor lenge fløtingssesongen på de forskjellige sorteringsanleggene kunne vare: I 1938 varte sesongen på Fetsund fra 03.05 til 14.10, og sluttrensken var ferdig 23.11. På Glennetangen samme år varte sesongen fra 23.05 til 23.12.⁴⁴ Som vi skal se, var det i 1938 veldig mye tømmer i Glomma, og sesongene varte vanligvis ikke så lenge på Glennetangen lense.

⁴¹ Vestheim 1998: 41

⁴² Vestheim 1998: 167

⁴³ Intervju med Aage Tangen (a), Arnt Svartedal (a) og Arvid Krogstad

⁴⁴ Berg 2012: 469

Kapittel 4. Arbeidsliv og sosialt miljø

I dette kapittelet skal jeg ta for meg sentrale aspekter ved arbeidslivet og det sosiale miljøet på Glennetangen lense i Nedre Glomma. Fordi de mange temaene som vil høre med i bildet av livet på og omkring arbeidsplassen er flettet inn i hverandre, og det meste henger sammen i et komplekst hele, har jeg valgt å samle disse i ett stort kapittel.

Siden et av mine mål i dette prosjektet er å vise en arbeidsplass fra storhetstid til nedgangstid, vil hovedfokuset mitt i dette kapittelet ligge på 1950- og 1960-tallet. Vi skal se at endringer i arbeidslivet generelt, og mekaniseringen på lensa spesielt, bidro til at arbeid og miljø forandret seg på Glennetangen. Lenge var arbeidslivet på lensa knyttet tett sammen med lokalmiljøene rundt Glennetangen. Temaer som rekruttering, stabilitet i arbeidsstokken, sosiale relasjoner og fellesskap vil derfor få fram et sammensatt bilde av denne arbeidsplassen.

Lensekræbben

Når man i dag refererer til arbeiderne på Glennetangen lense, snakker man om lensekræbbene. Arbeiderne skal ha hatt dette kallenavnet også i samtiden, og det var et navn brukt både av arbeiderne selv og av lokalmiljøet rundt lensa.

Glennetangen var et lite sted inntil Glomma som hørte til Skiptvet kommune. På den andre siden av elva lå Varteig kommune, og lensa lå plassert midt mellom disse kommunene. Den største andelen arbeidere kom herfra. Mange arbeidere kom det også fra Rakkestad, Eidsberg og Tune, som også var en del av lensas lokalsamfunn.

Noen arbeidere kom det også fra områder i lenger avstand fra Glennetangen. Disse valgte ofte å ukependle til lensa, og bodde i arbeidsbrakker ved Furuholmen, Glennetangen, eller Finnskutt i Eidsberg.⁴⁵ I 1960 var det registrert 348 arbeidere på Glennetangen. 27 av disse var bosatt i såpass lang avstand til lensa at det er nærliggende å tenke seg at disse valgte å ukependle til arbeidsplassen. Flesteparten av

⁴⁵ Intervju med Rikard Sundås og Svein Mathis Aamodt

de resterende 321 arbeiderne på Glennetangen i 1960, bodde i lokalsamfunn rundt Nedre Glomma som var såpass nært at de kunne dra hjem etter arbeidsdagen.⁴⁶

Sarpsborg kommune var et av stedene som lå i lengre avstand fra lensa, og særlig fram til bilen ble et vanlig fremkomstmiddel på 1960-tallet, var det få arbeidere som kom derfra. I 1960 var det registrert kun 4 arbeidere fra Sarpsborg. Det var samme år registrert én arbeider fra Oslo. Det var altså få arbeidere på lensa som var bosatt i de større byene.

Da lensa lå ved Nes, var det lengre avstander til Tune, Varteig og Rakkestad, og mange skal ha valgt å bo i arbeidsbrakkene fra mandag til lørdag. Det skal på den tiden ha vært overvekt av skjetvinger (navnet på lokalbefolkningen i Skiptvet) i arbeidsstokken, og arbeidsplassen var for det meste knyttet til et tettsted.⁴⁷ Etter at lensa ble flyttet til Glennetangen, kunne arbeiderne fra de tre andre lokalsamfunnene ta buss eller robåt til lensa hver dag. Vi kan dermed si at lensa fra 1938 ble en arbeidsplass som ble mer tilgjengelig for alle lokalmiljøene rundt Nedre Glomma.

Bilde: Glennetangen lense. I bakgrunnen ser vi Glomma deler seg i to, og det vestre løpet til høyre i bildet går videre ned til Trøsken og tømmertunnelen. (Foto: Norsk skogmuseum)

⁴⁶ G.f.f.f arkiv: Kasse 022. Lillehammer lense fra 1955 til 1958. Arb ordning statistikk. Arbeidsavtaler. Hovedavtaler 1952. D0, 0069: *Ukepremieliste 1960*. Kode: 1003/R/20093

⁴⁷ Intervju med Alf Glenne og Svein Mathis Aamodt

Tømmerfløting har alltid vært sesongarbeid, og de fleste arbeiderne på Glennetangen var sesongansatte.⁴⁸ De ble ansatt i fløtingen på våren, og ble sagt opp igjen på høsten etter sluttrensken. Hvordan nye arbeidere fikk seg jobb på lensa, skal jeg ta for meg senere i avhandlingen. De mer faste sesongansatte, de som hadde arbeidet på lensa i flere år, måtte ikke gå til ledelsen for å få arbeid hver vår. Hvordan de fikk vite om de fikk jobb før sesongen begynte har jeg ikke gode svar på. Kanskje fikk arbeiderne i lokalmiljøet beskjed gjennom kontakt fra mann til mann. Siden mange på disse stedene bodde i nærheten av hverandre, kan det tenkes at ledelsen sendte ut beskjedene på denne måten.

En annen mulighet er at det foregikk på samme måte som på Fetsund lenser. Der sendte ledelsen ut et postkort til de arbeiderne de ønsket på lensa den kommende sesongen. Arbeiderne skulle da skrive på kortet om de ønsket å arbeide på lensa eller ikke, og sende tilbake til ledelsen. Dette ble av arbeiderne på Fetsund kalt ælvebud.⁴⁹

Mange av tømmerfløterne som bodde i nærheten av Glomma eide et lite småbruk, som de drev i tillegg til lensearbeidet. Mens mannen var på lensa, var det kona som arbeidet på gården. Arnt Svartedal minnes moren som arbeidet på gården mens faren var på lensa: *Hu hadde nok å gjøre. Husmødrene var ikke arbeidsledige. De gjorde veldig mye for å forsørge familien.*⁵⁰ Kvinnene drev altså gården mens mannen var på lensa, men etter arbeidsdagen måtte også mennene hjelpe til hjemme. Erling Haugen eide et småbruk med hest og fem kuer. Han måtte stå opp klokken 04.00 for å rekke å være på lensa til arbeidet startet 06.30. Etter middagsmaten måtte han ut og arbeide på gården, og hadde ofte arbeidsdag helt til klokken ti om kvelden. *Måtte opp så tidlig om morran vettu, og ille seint på kvelden.*⁵¹

I månedene mellom to fløtingssesonger måtte arbeiderne finne seg annet arbeid. Mange, også småbrukere, valgte å kombinere arbeidet på lensa med tømmerhogging i skogen på vinteren. I Skiptvet skal det i tillegg ha vært vanlig å bli med på

⁴⁸ Dette har alle informantene snakket om, blant annet Erling Haugen, Guttorm Jensen og Ingvar Oliversen

⁴⁹ Berg 2012: 66

⁵⁰ Intervju med Arnt Svartedal (b)

⁵¹ Intervju med Erling Haugen, og artikkel i Byavisa Sarpsborg 30. Mai 2012: *Ny forestilling ved Nes Lense*: 20

hvalfangst vinterstid, men det skal også ha vært mange i lokalmiljøet rundt Glennetangen som gikk på ledighetstrygd mellom sesongene.⁵²

Det at lensekræbbene ofte kombinerte et småbruk med tømmerfløting og/eller skogsarbeid, var vanlig også andre steder i vassdraget. Skogsarbeiderne langt oppe i Glommavassdraget hadde tilnærmet helårsarbeid med å arbeide i skogen om vinteren og lempe uti tømmer i elva på sommeren.⁵³ Det var også en vanlig kombinasjon i andre vassdrag, som i Trysilvassdraget. Her var de fleste fløterne småbrukere fra lokalsamfunn i nærheten av vassdraget, som tok seg jobb i skogen om vinteren.⁵⁴

Det var noen ansatte som hadde arbeid på Glennetangen også mellom fløtingssesongene. De som arbeidet i verkstedet og på båtene hadde så godt som helårsarbeid, og fikk oppgaver med vedlikehold på lensa og på båtene om vinteren. Det var for eksempel på vinteren pongtongene, som holdt lensa flytende, ble reparert eller byttet ut.⁵⁵

Også noen sesongansatte ble tilbudt arbeid av ledelsen etter sesongen. Det trengtes arbeidskraft blant annet til å ta opp søkkesømmer og til vedlikeholdet av lensa. Også før fløtingssesongen startet, var det mye som skulle gjøres på Glennetangen. Etter påske var det mange som arbeidet med å bytte planker på lensegangene og gjorde lensa klar til de første tømmerstokkene kom.⁵⁶

La oss se på et eksempel som viser hvor mange arbeidere som var i sving på Glennetangen gjennom et år. I et brev, datert 21. november 1958, har bestyrer Martin Folkestad oversendt en liste over antall arbeidere som hadde dagarbeid utenom fløtingssesongen i årene 1955-1958. I 1956 kan vi se at det i uke 1 var 3 dagarbeidere på Glennetangen. I uke 9 økte antallet til 13 mann, og tallet økte deretter litt for hver uke. I uke 17 gikk antall dagarbeidere fra 32 til 100, og arbeidsstokken holdt seg mellom 100 og 115 fram til fløtingssesongen startet i uke 23. Sesongen varte i 1956 til og med uke 46, og det var 379 mann i arbeid på lensa. Etter sesongen var antall dagarbeidere fordelt slik: I uke 47-48 var det omtrent 240 dagarbeidere, i uke 49 var antallet nede i 77 og i uke 50 var det 37 dagarbeidere.⁵⁷

⁵² Intervju med Arvid Krogstad, Gunnar Wold (a), Olav Pedersen og Svein Mathis Aamodt

⁵³ Intervju med Arnt Svartedal (b)

⁵⁴ Steffensen 2012: 32

⁵⁵ Intervju med Aage Tangen (a), Alf Glenne og Arnt Svartedal (b)

⁵⁶ Intervju med Aage Tangen (a), Arnt Svartedal (b)

⁵⁷ G.f.f.f arkiv: Kasse 022. Norsk arbeidsgiverforening. Tarifforhandlinger 1956-1960. D0. 0066. *Vedrørende nedsettelse av arbeidstiden fra 1. Mars 1959*

Dette eksempelet viser to vesentlige forhold ved lensa. For det første viser det at sesongen på Glennetangen var lang i forhold til fløtingssesongen lenger opp i vassdraget. Videre viser det at lensa var en veldig stor arbeidsplass, som sysselsatte mange fra lokalsamfunnene omkring Glennetangen.

Mange av lensearbeiderne hadde vokst opp i nærheten av Glomma, og var sosialt og kulturelt integrert i fløtingen allerede før de begynte å arbeide i fløtingen. Fra de var små hadde de fått kjennskap til elva og lensa. De hadde vært med faren sin på arbeid og lekt tømmerfløter. Guttene skjønnte derfor mye av livet på lenseanlegget allerede før de begynte i jobb der selv.

Arbeiderne som bodde i lenger avstand fra Glomma, hadde ikke den samme kjennskapen til lensa og elva. De kunne derfor ha et vanskeligere møte med arbeidsplassen. Arne Pedersen minnes da han i 1956 skulle ta bussen fra Rakkestad til lensa første arbeidsdag: *Kom dit bort da, så traff jæ han, han som ordna mæ inn i lensa da. Jæ hadde itte no hake jæ vettu. Måtte ha med seg hake au vettu. Det hadde jo itte jæ. Jeg visste itte hvordan lensa så ut engang jæ.*⁵⁸

Her ser vi at arbeiderne kunne ha forskjellige forhold til lensa som arbeidsplass. Siden Arne ikke hadde vokst opp i nærheten av lensa, var det noen vesentlige ting han ikke visste. De som kom utenfra kunne dermed bli satt litt på prøve.

Rekruttering

Her skal jeg vise hvordan arbeiderne ble rekruttert til Glennetangen lense. Jeg vil legge særlig vekt på hvordan de unge guttene ble rekruttert til fløtingen i Nedre Glomma, og skal først se på noen generelle arbeidsmuligheter de hadde i sitt lokalmiljø. Deretter vil jeg spesifikt gå inn på hvordan guttene ble rekruttert til lensa.

Arbeidsmuligheter rundt Nedre Glomma

Guttene som var født i nærheten av Nedre Glomma de første tiårene av 1900-tallet, gikk gjerne rett ut i arbeidslivet etter folkeskolen. Før 1950-tallet var det få muligheter for videreutdanning i de små tettstedene, og guttene måtte reise til større byer, som Askim, Sarpsborg eller Oslo, for å kunne gå videre på skolen. Det var

⁵⁸ Intervju med Arne Pedersen

heller ikke enkelt å få lærlingsplass, noe Arnt Svartedal erfarte etter at han hadde fullført folkeskolen:

Det vakke så lett å komme til den tid se. Men det som var da, jæ hadde så veldig lyst til å bli bilmekaniker da jæ slutta skolen. Men det var nesten umulig, jæ veit itte hvor mange steder jæ var å spurte om de kunne ta i mot lærlingær å sånn da. Men det var itte så enkelt den tid vettu, også var det itte så mye biltrafikk heller på den tida vettu. Dette herre var jo i tre og tredve.⁵⁹

Siden han ikke fikk plass som lærling på bilverksted, valgte Arnt å jobbe som gårdsgutt noen år før han begynte å arbeide på lensa. Som gårdsgutt bodde man med bonden og hans familie, og hjalp til med arbeidet på gården. Noen bønder skal ha ansatt en gårdsgutt til å jobbe på gården mens han selv arbeidet på lensa i fløtingsseasonen. Og da var det gårdsgutten og bondekona som gjorde det daglige arbeidet på gården.⁶⁰

For å få det til å gå rundt, hendte det at ungguttene måtte hjelpe faren med å tjene penger til familien. Som Rikard Sundås forteller: *Pappa jobba i lensa på sommer'n, og på vinter'n var han skomaker. Da måtte jæ hjelpe til med å reparere sko. Det var noe som hørte til ungdomsåra for å få endene til å møtes.*⁶¹

Disse eksemplene, fra 1930- og 1940-årene, viser interessante trekk ved lokalmiljøene rundt Nedre Glomma. Det fantes et mylder av små oppgaver som egnet seg som begynnerjobber for unge, og som bidro til å gi guttene en overgang fra barn til voksne arbeidere. Det var også på 1950-tallet mange små oppgaver de unge kunne arbeide med etter folkeskolen. Da Arne Pedersen var ferdig på folkeskolen i 1954, var han i to år ansatt på en kleshengerfabrikk i Rakkestad før han fikk arbeid på lensa som 16-åring.⁶²

Det er her også tydelig at lensa var en arbeidsplass hvor de unge ikke fikk jobb uten videre. De yngre guttene kunne ofte få arbeide med andre oppgaver fordi de eldre heller ville være på lensa. Bonden ville arbeide på lensa og ansette en gårdsgutt, siden lønnen var bedre på lensa. Det samme gjaldt også faren til Rikard Sundås. Det at han valgte å arbeide som skomaker kun på vinteren, og ville på lensa om sommeren, tyder på at lensa var en attraktiv arbeidsplass.

⁵⁹ Intervju med Arnt Svartedal (b)

⁶⁰ Intervju med Svein Mathis Aamodt

⁶¹ Intervju med Rikard Sundås

⁶² Intervju med Arne Pedersen

Sønn følger far

Rekrutteringen til Glennetangen lense skjedde for en stor del ved at sønn fulgte far og ble lensearbeider. I noen familier kunne alle mannlige medlemmer være i jobb på lensa. Og ut i fra lønningsutbetalingene ved Glennetangen lense kan vi se et stort innslag av slektsrelasjoner.⁶³ I 1960 arbeidet for eksempel Gotfred Pedersen på Glennetangen lense sammen med sin bror Johan, og sin sønn Olav Pedersen.

I noen tilfeller kunne sønnen gå inn på lensa og ta over farens arbeidsoppgaver, som ved permisjon, sykdom eller dødsfall. På midten av 1940-tallet tok faren til Rikard Sundås permisjon på sommeren for å bygge nytt hus til familien, og i denne perioden gikk Rikard inn i farens jobb i sorteringen på lensa. På den måten fikk familien fortsatt utbetalt lønn fra fløtingen.⁶⁴

At rekrutteringen skjedde fra far til sønn, var et gammelt mønster ved lensene. I 1909 døde Arnt Andersen Svartedal, oppfinneren av mosemaskinen. Dermed satt hans kone igjen med ti barn, og deres eldste sønn, Jens, var enda ikke ferdig på folkeskolen. Skoleverket godtok at Jens sluttet på skolen for å ta over farens jobb på lensa, noe som var sentralt for at familien fortsatt kunne holde sammen.⁶⁵

Her har jeg vist to eksempler på at en sønn tok over farens arbeidsoppgaver ved permisjon og død. Disse historiene kan tolkes som uttrykk for to viktige særpreg ved lensa som arbeidsplass. For det første kan dette bety at lensearbeiderne som hadde arbeidet seg fram til en mer fast plass på lensa gjennom sesongen, hadde en slags hevd på arbeid der. Og når de ble syke eller trengte fri hadde de rett til å få overlate arbeidet til sin sønn. I så fall viser dette også hvordan lensa var en arbeidsplass tett vevd sammen med ikke bare lokalsamfunnet, men familienes økonomi. Lensa var et viktig levebrød i bygda, og da for de familiene som hørte til der.

For det andre kan begge eksemplene vise en paternalistisk side ved fløtingen. Dersom det skjedde noe med en av arbeiderne på lensa, som gjorde at han ikke lenger hadde mulighet til å arbeide, kunne de så langt det lot seg gjøre bistå familien ved at en fra familien kunne ta over hans arbeidsoppgaver på lensa.

⁶³ G.f.f.f arkiv: *Ukepremier av 1960*. Mange av etternavnene går igjen i lønningslistene. Det var for eksempel fire arbeidere med Brattås til etternavn bosatt i Eidsberg, og fire med Espenes til etternavn fra Skiptvet

⁶⁴ Intervju med Rikard Sundås

⁶⁵ Intervju med Arnt Svartedal (b). Arnt er sønnen til Jens Svartedal og barnebarnet til Arnt Andersen Svartedal

Guttene som vokste opp i nærheten av Glomma, hadde i mange tilfeller også vokst opp med lensa som en del av hverdagen. Det hendte de fikk bli med faren på arbeid, da de var blitt store nok til å kunne svømme og klare seg på egenhånd på lensa. Arnt Svartedal minnes de gangene faren tok han med på lensa:

Jæ fikk være med et par ganger, og det var veldig gromt. Hadde vår egen lille matpakke, når det var frokost og middag var vi med. Hadde en liten stang med spiker i, så da var vi lissom tømmerfløtere. [...] Men det var en veldig opplevelse.⁶⁶

Også Alf Glenne bodde like ved Glomma, og fikk bli med faren på jobb. Han forteller: *Det hendte jæ fikk være med på lensa med faren min. Men han var ille gærli⁶⁷ på det. De jobba på lørdagene også vettu, og da hendte det at jæ fikk bli med da, for da var det kortere arbeidsdag.*⁶⁸

Disse eksemplene viser flere aspekter ved Glennetangen lense som arbeidsplass. Det viser for det første at det var akseptert at lensearbeiderne hadde med seg guttene på jobb. Samtidig var dette en arbeidsplass hvor sønn fulgte far. Guttene som fikk være med faren på jobb, fikk kjennskap til arbeidsplassen og miljøet. Dermed kunne disse allerede som unggutter være sosialt og kulturelt integrert på lensa.

Med tanke på at det på lensa var vanlig for sønn å følge i farens fotspor, kan disse fortellingene tolkes som en slags innføring i guttenes framtidige arbeidsplass. Dette kan kanskje sammenlignes med skogsbygdenes gutter, som fikk bli med fedrene sine i skogen og barke tømmeret. Dette tar Ingar Kaldal for seg i *Skogsliv. Kulturella prosesser i nordiska skogsbygder*. I skogsbygdene ble barking av tømmer sett på som en begynnerjobb for unge gutter, som en første bit i oppdragelsen til å bli skogsarbeider.⁶⁹

Det virker likevel ikke som at guttene faktisk ble satt til å arbeide på lensa de gangene de var med faren sin på jobb. Og verken Arnt eller Alf var ofte med på lensa selv om de bodde helt inntil elva. Lensa kan derfor heller ha representert en spennende plass for guttene å leke på, enn en begynnerjobb for å bli lensearbeider.

⁶⁶ Intervju med Arnt Svartedal (b)

⁶⁷ ”Ille gærli” er Østfolddialekt og betyr at noe er veldig dumt/galt. I dette tilfellet kan det bety at faren til Alf Glenne syntes det var slitsomt å ha med sønnen på jobb, noe som sikkert er grunnen til at han valgte den korteste arbeidsdagen i uka

⁶⁸ Intervju med Alf Glenne

⁶⁹ Kaldal 2000: 91f

Arbeiderne hadde altså mulighet til å ta med seg sønnene på jobb både i skogen og på lensa. Likevel var det forskjell på de to arbeidsplassene. I skogen fikk guttene oppgaver med tømmeret, mens lensa i større grad var en lekeplass for de unge. Mens guttene i skogen fikk prøve seg med barkespade, fikk de på lensa leke fløter med en pinne med spiker i. Med tanke på hvordan guttene ble ført inn i arbeidet, tyder det på at lensa lignet mer på de gamle fabrikkene i denne sammenhengen. Der kunne guttene som var med faren sin på jobb, også få prøve seg på en og annen enkel arbeidsoppgave. Men maskinene i fabrikkene gjorde det vanskelig å slippe til på eget ansvar. Som Edvard Bull d.y. har skrevet i sin doktorgradsavhandling fra 1958: *[...] men de lekte på bruket, løp ut og inn og så på arbeidet og fikk prøve seg så smått, de ba seg fri fra skolen for å gå med mat til far i middagshvilen osv.*⁷⁰

Gutter som fikk være med på lensa, kan også ha blitt godt kjent med arbeidsplassen. Det kan tenkes at guttene prøvde å skyve på tømmerstokkene med sine hjemmelagde fløterhaker. Sann sett kan de ha kommet et skritt nærmere på veien til å bli lensearbeider. Likevel var det altså annerledes enn i skogen.

At sønn fulgte far var lenge et vanlig rekrutteringsmønster på Glennetangen lense, og et system som var vanlig på mange arbeidsplasser. Dette har blant annet historiker Ellen Schrupf tatt for seg i *Barnearbeid – plikt eller privilegium?* fra 1997. Schrupf viser her at det på sagbruket Ulefos Brug på slutten av 1800-tallet nærmest var et selvrekrutterende arbeidssystem. Guttenes livsbane var her nesten gitt ved fødselen.⁷¹

Om det var like selvsagt for guttene født på begynnelsen av 1900-tallet å gå i farens fotspor og bli lensearbeider har jeg ikke kilder til å si noe håndfast om. Denne rekrutteringsmåten skal ha blitt gradvis mindre vanlig på Glennetangen fra midten av 1900-tallet. Bedre utdannings- og arbeidsmuligheter bidro til at guttene etter folkeskolen kunne løfte blikket bort fra lokalmiljøene. Dette skal vi se nærmere på senere.

⁷⁰ Bull 1958

⁷¹ Schrupf 1997: 69

Ansettelsesmetoder på Glennetangen lense

Den vanligste måten å rekruttere arbeidere til Glennetangen lense var gjennom samtaler mellom arbeidere og ledelse, og dette kunne foregå på to måter.

Det var vanlig at familie eller naboer spurte ledelsen på guttenes vegne. Da Arne Pedersen fikk arbeid på lensa i 1956, skal det ha vært vanskelig å bli lensekræbbe. Det var derfor en fordel for guttene som hadde noen å spørre for seg:

Jæ byn'te i seks og femti. Da hadde jæ vært på en sånn kleshengerfabrikk oppe på Rakkestad her, i to år. Også ble jæ lei mæ der se [...] Også fekk nabo'n min greie på det, at jæ var lissom litt sånn, ja, kjei oppå der da. Og da spurte han for mæ i lensa. Fekk jobb med en gang.⁷²

På grunn av varierende tømmermengde i Glomma var det vanskelig for ledelsen å vite hvor mange arbeidere de ville trenge på lensa hvert år. I sesonger med mye tømmer kunne det bli behov for ekstra arbeidskraft i perioder, og da kunne bestyreren gå direkte til arbeiderne og spørre om det fantes en sønn eller bror hjemme som kunne begynne å arbeide på lensa.⁷³

Her ser vi to måter arbeidsplassen og lokalsamfunnene var knyttet sammen på. For det første viser dette hvor viktig lensa var for lokalbefolkningen i Nedre Glomma. At lensa ga arbeid til mange og at slekt kunne følge slekt på arbeidsplassen, kunne bidra til at mange familier ble boende på de små plassene inntil Glomma før bilen ble vanlig transportmiddel rundt 1960.⁷⁴

For det andre er det tydelig at fløtingen også var knyttet til lokalsamfunnene. Siden lensa var plassert mellom flere små tettsteder, i lenger avstand fra de større byene, var fløtingen avhengig av lokalbefolkningen for å ha nok arbeidere i jobb gjennom fløtingssesongen.

Guttene som ikke hadde forbindelser til lensa måtte selv dra til bestyreren og spørre etter arbeid. På 1930-tallet var det lite tømmer og mindre behov for arbeidskraft på lensa. Arnt Svartedal fikk derfor avslag da han besøkte bestyreren på hans kontor i 1938. Faren til Arnt, som arbeidet på lensa, kom noen dager senere hjem med beskjed om at han skulle ordne seg en fløterhake og begynne på lensa dagen

⁷² Intervju med Arne Pedersen

⁷³ E-post fra Kristin Lyhmann 19.03.13

⁷⁴ Ut ifra folketellinger og kirkebøker kan vi se at mange av de som var bosatt på begge sider av Glomma hadde elva som arbeidsplass. Enten hadde de lensearbeid som eneste yrke eller så var det i kombinasjon med gårdsarbeid. E-post fra Svein Magne Agnalt 26.03.13

etter.⁷⁵ Selv om han var sønn av en på lensa, fikk ikke Arnt arbeid med en gang. Dette understreker hvordan mindre tømmermengde førte til lite behov for nyrekruttering.

Flere informanter mener det var mange arbeidssøkende som fikk avslag hos bestyrer Skjørten.⁷⁶ Dersom Skjørten valgte å si nei til de fleste som kom innom hans kontor, og heller gikk gjennom guttens far på lensa for å gi han arbeid, betyr det at de med familie på lensa hadde en stor fordel for å få seg jobb på Glennetangen. Dette bekrefter enda en gang dette særpregede forholdet mellom arbeidsplass og lokalmiljø.

Bestyrer Johannes Skjørten sin rekrutteringsstrategi kan ha vært bevisst. Ved å gå gjennom fedre for å gi guttene arbeid på lensa var han tryggere på at de nye arbeiderne allerede før de begynte hadde et lojalitetsbånd til arbeidsplassen. Denne tilknytningen kunne her i alle fall være sterkere enn hos ukjente gutter uten noen tilknytning til lensa. På den andre siden kan det også ha vært et ubevisst valg fra Skjørten sin side. Som bestyrer skal han ha vært streng, med en avvisende holdning. Ifølge Arnt Svartedal kan valget om å avvise guttene også ha blitt tatt for å begrense antall gutter som kom innom kontoret til Skjørten.⁷⁷ Kanskje hadde han ikke ønske om å ha direkte kontakt med guttene, og ville heller gå gjennom de som allerede arbeidet på lensa. På den måten sparte han seg tid, og samtidig fungerte det som god rekruttering.

Stabilitet

Varierende stabilitet i arbeidsstokken

Med tanke på at fløtingsarbeidet var sesongbetont, var arbeidsstokken på Glennetangen lenge stabil. Selv om det også var mange løsarbeidere, som kun arbeidet på lensa et par sesonger, var det mange av de samme arbeiderne som kom tilbake hver sesong.⁷⁸

Denne stabiliteten var særlig sterk fram til utpå 1950-tallet. Jeg har allerede vist at det på Glennetangen var vanlig at sønn fulgte far og ble lensearbeider. Dette førte til en stabil arbeidsstokk på flere måter. For det første var fløtingen nærmest sikret en jevn strøm av nye arbeidere, etter hvert som arbeidernes sønner vokste opp og ble gamle nok til å begynne på lensa. Disse arbeiderne kom også tilbake sesong

⁷⁵ Intervju med Arnt Svartedal (b)

⁷⁶ Intervju med Arne Pedersen og Arvid Krogstad

⁷⁷ Intervju med Arnt Svartedal (b)

⁷⁸ Intervju med Arnt Svartedal (b)

etter sesong, og utgjorde en fast kjerne av arbeidere på Glennetangen. De kan ha hatt en sterkere tilknytning til arbeidsplassen enn løsarbeiderne, som arbeidet på lensa i en kort periode.

Etter andre verdenskrig ble det vanskeligere å få tak i kvalifisert arbeidskraft til fløtingen. Ifølge Øivind Vestheim henger dette blant annet sammen med den generelle omstruktureringen som foregikk i skogsbygdene, hvor det stadig ble færre skogsarbeidere.⁷⁹

Guttene som var ferdige på folkeskolen rundt 1960 hadde flere muligheter for høyere utdanning enn generasjonen før. Fløtingen ble derfor etter hvert et arbeid guttene hadde en kort tid etter folkeskolen. Ifølge Olav Pedersen, som hadde første sesongen på lensa etter sin konfirmasjon i 1958, var fløtingen noe han så på som et midlertidig arbeid: *Men det var jo lissom ikke, satsa jo ikke på å bli der, det var jo sommerferien da.*⁸⁰

Sitatet til Olav tyder på at guttenes forhold til lensa endret seg på slutten av 1950-tallet. Flere skolemuligheter, helårsyrker og bedre tilgang på bil på 1960-tallet, bidro til at tømmerfløtingen ikke ble et like klart yrkesvalg som det hadde vært. Noen tiår tidligere gikk guttene etter folkeskolen ut i midlertidige jobber, som det fantes en del av i lokalmiljøet, før de fikk seg jobb på lensa. På 1960-tallet var det altså lensa som i økende grad ble den midlertidige arbeidsplassen, før guttene tok videreutdanning eller begynte i andre helårsyrker.

Ingen av informantene som var ferdig på folkeskolen rundt 1960, ble værende på lensa i voksen alder. De hadde et par sesonger på lensa før de fant seg annet arbeid eller begynte på høyere utdanning. For guttene som hadde vokst opp i en familie med far på lensa, og som gjerne bodde inntil Glomma, var tømmerfløtingen et nærliggende valg som midlertidig arbeidsplass. Dette var noe de var vokst opp med, og de hadde fått kunnskap om lensa både av faren og ved å være mye ute på elva som guttunger. Historikeren Jostein Lorås kaller denne typen kunnskaper for vantmannkunnskap, et begrep han henter fra filosofen Viggo Rossvør.⁸¹ Disse to har brukt begrepet om arbeidslivet i kystsamfunn, og typiske fiskerbondehushold. Siden de samme forholdene kan knyttes til lensemiljøet, viser dette hvordan lensa hadde typiske trekk som er kjent også fra mye annet bygdearbeidsliv.

⁷⁹ Vestheim 1998: 171

⁸⁰ Intervju med Olav Pedersen

⁸¹ Thomassen og Lorås 1997: 145f

Samtidig som den nye generasjonen lensearbeidere valgte å gå over til andre yrker, ble det også utover 1960-tallet mindre behov for arbeidere på Glennetangen. Mekanisering og rasjonalisering gjorde, som vi også skal se på senere, mange arbeidere overflødig.⁸² Det kan se ut til at de som ble værende på lensa, var de eldre lensekræbbene som nærmet seg pensjonsalder. Mange av de faste arbeiderne var født rundt 1900, og nådde derfor pensjonsalder rundt 1970.⁸³

Fra 1960-tallet hadde ryktene begynt å gå rundt en eventuell nedleggelse av tømmerfløtingen. Dette har blant annet Tore Fossum tatt for seg i artikkelen *Tømmerfløting* fra 1965.⁸⁴ I denne artikkelen kommer det samtidig fram en tro på at fløtingen fortsatt ville være viktig for transport av tømmer i mange år framover. Likevel ble fløtingens framtidsutsikter på begynnelsen av 1960-tallet sett på som usikre, og lensa som en kortsiktig arbeidsplass.⁸⁵ Dette kan ha bidratt til at den stabiliteten fløtingen hadde hatt, gradvis ble erstattet med en ustabil arbeidsstokk med en større andel løsarbeidere.

Etter 1970 skal det ha blitt større utskiftninger i arbeidsstokken på Glennetangen lense. De som hadde mange yrkesaktive år igjen, gikk over til andre yrker etter hvert som de skjønnte at tømmerfløtingen kom til å bli historie. Fram til nedleggelsen i 1985 var det for det meste skoleungdom og menn som snart skulle pensjonere seg i arbeid på lensa.⁸⁶ I tillegg minnes Aage Tangen, som på denne tiden fungerte som fløtingsfullmektig på Glennetangen, at det ble bevilget lite penger til vedlikehold av lensa de siste årene før nedleggelsen.⁸⁷ Dette kan igjen bety at færre av de faste arbeiderne på lensa fikk jobb med vedlikehold mellom fløtingssesongene.

⁸² Intervju med Aage Tangen (a)

⁸³ Jeg har i dette prosjektet samlet inn blant annet mannskapsregistre for årene 1968 til 1985, men arbeiderne er her kun oppført med navn. Det ville vært interessant å gått i folketellingene og lagd et register etter alder og året de gikk av med pensjon. Dette ville også gitt et sikrere bilde av utviklingen på Glennetangen. Dette er likevel bildet skissert av flere informanter, blant annet Aage Tangen (a) og Arnt Svartedal (b). Det var også et lignende skille i stabiliteten i arbeidsstokken på Fetsund lenser rundt 1970. Se Berg 2012: 63

⁸⁴ Fossum 1965

⁸⁵ Vestheim 1998: 171

⁸⁶ Intervju med Aage Tangen (a). Også flere informanter har vært inne på samme tema, blant annet Arne Pedersen og Arnt Svartedal (b)

⁸⁷ Intervju med Aage Tangen (a)

Sesongaspektet

Stabiliteten i arbeidsstokken på Glennetangen forandret seg altså fram mot nedleggingen av tømmerfløtingen i Glommavassdraget. Her vil jeg se på noe av det som påvirket stabiliteten på lensa, nemlig sesongaspektet ved fløtingen.

Det at lensearbeidet var sesongbetont, førte til en viss usikkerhet blant arbeiderne. Selv om ledelsen på lensa satset på å ta inn de samme hver sesong, var det altså usikkert hvor mange arbeidere det ville bli behov for den kommende sesongen. De sesongene det var lite tømmer, og dermed behov for få arbeidere på lensa, ble arbeidet delt mellom de mer faste arbeiderne. De som eide et småbruk ved siden av, skal da ikke ha fått arbeid på lensa i det hele tatt, da det ble forventet at de hadde midler nok til å få det til å gå rundt.⁸⁸ Dette tyder på at det ble tatt sosiale hensyn ved fordeling av ledig arbeid. Kanskje var dette også trekk av en paternalistisk side hos ledelsen.⁸⁹

Informantenes minner kan tyde på at lensearbeidet var et arbeid å trives i. Som jeg tok opp i metodekapittelet, vil minner ofte være mytologisert. Det er derfor viktig å huske at arbeidernes minner kan være preget av romantikk og nostalgi. Selv om det hevdes at lensa var en arbeidsplass de fleste likte, var det også mange løsarbeidere på Glennetangen, arbeidere som bare jobbet her et par sesonger. Ifølge Arnt Svartedal kan en grunn til dette ha vært sesongaspektet ved fløtinga: *Flesteparten trivdes. Men noen slutta også, som ikke likte seg der. Og det telte nok en stor del at det var sesongarbeid da.*⁹⁰ I hvor stor grad løsarbeiderne, og for så vidt andre, trivdes på lensa, er vanskelig å undersøke historisk. Når arbeiderne som husker tilbake, vektlegger trivselen, må en likevel kunne tro at de snakker sant. Forholdene var neppe preget av vantrivsel, da ville det trolig kommet fram på en eller annen måte.

I utsagnet til Arnt får vi inntrykk av at sesongarbeidet generelt var negativt for arbeiderne. Likevel kunne sesongarbeid passe godt for de som hadde andre ting å sysselsette seg med resten av året. Et eksempel på dette er arbeiderne som i tillegg til å arbeide på lensa eide et småbruk: *De som hadde et lite småbruk og jobba i lensa om sommeren, de hadde god utkomme.*⁹¹ Å ha arbeid på lensa i sommermånedene passet også godt for skoleungdom, siden fløtingssesongen var på sitt mest hektiske i

⁸⁸ Intervju med Arnt Svartedal (b)

⁸⁹ Det er skrevet mye om paternalisme i industrien. Se blant annet Edvard Bull 1958: 65f og Knut Kjeldstadli 1988

⁹⁰ Intervju med Arnt Svartedal (b)

⁹¹ Intervju med Arnt Svartedal (b)

skoleferien. Som tidligere vist var det også mange som arbeidet i skogen på vinteren, som kombinerte dette med fløtingen på sommeren.

Betydningen av at arbeidet var sesongarbeid kan ha endret seg etter hvert som flere helårsyrker ble tilgjengelig rundt 1960. Sesongaspektet kan ha vært mer positivt tidligere, da det fantes flere virksomheter i disse lokalsamfunnene som en kunne knytte seg til i deler av året. Denne endringen var viktigst i lokal sammenheng. Kombinasjonen av bedre reisemuligheter og dårligere framtidsutsikter i et lokalt arbeidsmarked gjorde at flere orienterte seg bort.

Selv om sesongarbeid lenge var normen i lokalmiljøet rundt Glennetangen, og mange ikke hadde problemer med å finne annet å sysselsette seg med om vinteren, ser det likevel ut til at noen av arbeiderne vurderte å slutte på lensa også før helårsyrker gikk over til å bli normalen i lokalmiljøet rundt Nedre Glomma. De av mine informanter som har lengst fartstid i fløtingen, Aage Tangen og Arnt Svartedal, vurderte begge å finne annet arbeid før 1960. Aage forteller: *Jæ tenkte på å slutte et par ganger, men så tenkte jæ at det måtte bli et eller annet her, som det var så mye greier.*⁹² Fra 1960 ble Aage fast ansatt med ansvar for verkstedet.

Også Arnt vurderte å bytte jobb på 1950-tallet. Selv om han var bosatt i Skiptvet og hadde kort vei til lensa, vurderte han å begynne å arbeide på en fabrikk i Sarpsborg:

Vurderte en gang å bytte jobb. Det var fordi det var sesongarbeid, og da måtte man forsøke å få sæ annen jobb på vinteren. Etter at jæ hadde gifta mæ og stifta familie, var det jo viktig å ha jobb da. Jæ hadde en bror som jobba på Pfeiffer i Sarpsborg, og der tok de inn folk, og jæ kunne få jobb der. Så jæ vurderte å slutte, for der var det arbeid hele året.⁹³

På den tiden Arnt vurderte å skifte arbeid, ble han kontaktet av bestyrer Johannes Skjørten. Han skulle skaffe en slepebåt til, og ville at Arnt skulle bli skipper. *Og jæ kan si dæ det, sa han, at hvis du tar den jobben, så blir du så godt som helårsbeskjeftiget. Og det teller jo mye sa jæ. Så ringte jæ å bestemte mæ for det. Så da holdt jæ på til jul og på vinter`n å.*⁹⁴ Arnt begynte derfor som skipper i 1954, og hadde arbeid på lensa året rundt.

⁹² Intervju med Aage Tangen (a)

⁹³ Intervju med Arnt Svartedal (b)

⁹⁴ Intervju med Arnt Svartedal (b)

Det som var avgjørende både for Aage og Arnt, var at de ble tilbudt helårsarbeid av ledelsen. Deres leting etter annet arbeid hadde ikke å gjøre med at de ikke trivdes på lensa, men at de hadde behov for stabilt levebrød. Disse to eksemplene viser noe viktig i endringene som skjedde rundt 1960. Til tross for endringene, hadde ledelsen behov for en kjerne av nokså faste arbeidere på lensa. Det var altså behov for å beholde kompetansen på arbeidsplassen. Når det bød seg alternativer, måtte ledelsen derfor være aktive for å beholde denne faste kjernen. Endringene virket altså ikke bare inn på arbeidernes valgmuligheter, men på ledelsens strategier for rekruttering og måten å behandle sine ansatte på. For å beholde en kjerne av arbeiderne de stolte mest på, var de nødt til å tilby fastere rammer til sine ansatte.

For arbeiderne som verken hadde småbruk eller noe fast å ta seg til på vinteren, var ikke sesongpreget ved fløtingen like enkelt. Noen valgte å slutte selv om de likte seg godt på lensa. Et eksempel på dette er Arvid Krogstad, som så seg lei av å måtte finne annet arbeid på vinteren. Noen vintre arbeidet Arvid med hvalfangst, men det var vanskelig å være borte så lenge fra familien. Han valgte derfor å slutte på lensa i 1960, og fikk seg helårsarbeid i bygningsbransjen:

Det var veldig sosialt vettu, hå hå. Ja, det e brennsikkert. Det var veldig trivelig plass. Men som sagt, det var når høsten kom, problemer. [...] Det var lissom etter ferien, å nærma sæ høsten, så var det å byn´ne å lure på hvor en skulle henvende sæ da vettu. En del var jo oppi her, på arbeidsledighetskontoret, og meldte seg da. Fikk de ledighetstrygd da vinteren gjennom. Enkelte var jo i skauen da, hogd.⁹⁵

Endringene som skjedde rundt 1960, påvirket også hvordan lensa og nærmiljøet rundt Nedre Glomma var knyttet sammen. Med flere helårsyrker og nye transportmidler, ble ikke fløtingen en like viktig arbeidsplass for den lokale befolkningen. Særlig for familiefedre ble lensa en stadig mer usikker yrkesvei. Som forsørgere var arbeiderne avhengig av et stabilt arbeid. Det var viktig både med tanke på å ha en fast jobb, og å være i et arbeid med framtidsutsikter. Dette ble undergravd av ryktene om tømmerfløtingens nedlegging.

Lensa ble derfor en arbeidsplass som passet bedre for ungarer enn familiemenn. Ungkarene var ikke like avhengig av fast og stabil inntekt. Dette stemmer også overens med det informantene har fortalt, at det var skoleungdom og menn som nærmet seg pensjonsalder som arbeidet på lensa de siste årene. Både for de

⁹⁵ Intervju med Arvid Krogstad

yngste og eldste var langsiktighet mindre viktig enn for forsørgere med mange år foran seg i arbeidslivet.

Forsørgerrollen er et tema Hilde Gunn Slottemo har tatt godt for seg i *Farbikkarbeider, far og forsørger* fra 2003. Her tar Slottemo for seg lønnsarbeidende familiefedre i Mo i Rana. Også for hennes informanter var verdien ved fast arbeid nært knyttet til forpliktelsene som familieforsørger. Som tenåringer og ungarer hadde de hatt ulike småjobber, mens betydningen av fast arbeid ble viktigere når de nærmet seg en viss alder. Selv om arbeiderne trivdes i sine tidligere jobber, ønsket de å arbeide som industriarbeider på Koksverket siden de her hadde et fast arbeid. Dette var knyttet til forpliktelsene som familieforsørger, og arbeiderne ønsket noe stabilt og forutsigbart.⁹⁶ Dette kan sammenlignes med lensekræbbene som var på utkikk etter fastere arbeid da de var blitt familiemenn.

Ifølge den britiske historikeren Lynn Abrams, er noen identitetstyper lettere å akseptere offentlig enn andre. I boken *Oral History Theory* skriver Abrams at den hardtarbeidende mannen er en slik identitet i den vestlige kulturen.⁹⁷ En mann som har en utro kone, eller som har mistet jobben sin, vil samtidig også ha mistet sin mannsidentitet. Det er derfor enklere å akseptere den hardtarbeidende mannen i offentligheten. Som vi nå har sett, var det i lokalmiljøet rundt lensa viktig ikke bare å framstå som menn med krevende fysisk arbeid, men også som menn som med sitt arbeid forsørget sine familier. Dette ser vi også i Slottemo sin avhandling, hvor temaet nettopp er hvordan mannlige lønnsarbeidere også så seg selv som familiemenn og forsørgere.

Arbeidsprosessen

Til nå har jeg blant annet vist hvordan rekrutteringen og stabiliteten var på Glennetangen lense på 1950-tallet. Jeg har også sett på hvordan dette forandret seg med mekaniseringen på Glennetangen samtidig som arbeiderne fikk flere muligheter for helårsarbeid. Når jeg nå skal skildre arbeidsprosessen på lenseanlegget ved Glennetangen, vil jeg vise hvordan denne foregikk før mekaniseringen og rasjonaliseringen begynte rundt 1960. Lenseanlegget forandret seg lite fra det ble

⁹⁶ Slottemo 2003: 64f

⁹⁷ Abrams 2010: 68

flyttet til Glennetangen i 1938 til begynnelsen av 1960-tallet. Arbeidet med å sortere tømmer var også likt i dette tidsrommet.

Glennetangen lense bestod ikke bare av lenseanlegget på elva, og det var mange arbeidsoppgaver rundt anlegget som måtte gjøres i forbindelse med sortering og mosing av tømmeret. Arbeidet i smia, saga og snekkerverkstedet, båtmannskapet og landerensernes arbeidsoppgaver har jeg ikke nok kilder til å beskrive her.

Inntaket

Ved Fetsund lenser ble ikke tømmeret sortert. Alt tømmeret som skulle videre nedover Glomma ble buntet sammen til moser før det ble slept over Øyeren. Ved Mørkfoss ble mosene løst fra hverandre, og tømmeret sluppet i tømmerrenner forbi fossene. Da tømmeret var kommet gjennom Vammafossen fløt det videre som drivtømmer med strømmen nedover Glomma. For at tømmeret ikke skulle gå på land, gikk det en *lenk* på begge sider av elva fra Vamma til Glennetangen. Tømmeret samlet seg så ved inntaket til lensa, som ble kalt *storlensa* eller *beholdningslensa*. Ved *søkket*, overgangen fra storlensa til inntakene, var det plassert bruer fra ende til ende med jernstenger. Disse jernstengene kunne slås ned i vannet, slik at tømmerstokkene ble holdt igjen i storlensa. På denne måten kunne mengden tømmer som ble sluppet nedover lensa bli kontrollert.

Lenseanlegget var delt i to med en lensegang i midten. Inntakene var like og det var de samme tømmermerkene som ble tatt ut på begge sider. Tømmeret kom flytende nedover i midten av lensa, og tømmerstokkene ble deretter dratt ut til sidene av sortererne. Det var flere inntak nedover lensa, og på hvert inntak arbeidet ti-tolv arbeidere. Hvert inntak bestod av fem båser, som inneholdt hvert sitt tømmermerke. Siden tømmereiernes merke ble slått inn i tømmerstokken med en merkeøks før det ble sluppet ut i elva, var det enkelt for sortererne å skille ut tømmeret som skulle til de forskjellige bedriftene. Tømmeret ble skrenset inn i inntaket og deretter sortert inn i de ulike båsene. Det tømmeret arbeiderne ikke klarte å få inn i inntaket fløt videre nedover i midten av lensa. Dette ble så sortert ut i inntakene lenger ned på lensa.

Sortererne brukte en fløterhake til å flytte på tømmerstokkene og få de inn i sine båser. Arbeiderne som jobbet sammen på inntaket hadde god oversikt over hvem som skulle gjøre hva. Sorteringen var altså et lagarbeid.

Bilde: Oversiktsbilde over Glennetangen lense. Øverst ser vi storlensa, og på hver side lenken som sørget for at tømmeret samlet seg ved inntaket til lensa. (Foto: Norsk skogmuseum)

På hvert inntak arbeidet det en eller flere båsekatter, som sørget for at tømmeret i båsene lå rett. Tømmerstokkene kunne vikle seg i hverandre, og det var båsekattens ansvar å rette opp i dette. Når båsen var fylt opp med et tømmermerke, hevet båsekatten noen jernstenger i enden av båsen slik at tømmeret fløt ut i ei renne. Denne rennen gikk på yttersiden av lensa ned til mosemaskinen.

De aller fleste som begynte på lensa, startet som båsekatt. Dette var en nybegynnerjobb, en arbeidsoppgave for ungguttene. Det var mange båsekatter på Glennetangen, og det kan virke som at det var én båsekatt per inntak.

Å være båsekatt var en inngangsport til andre arbeidsoppgaver. Formennene på lensa så om de hadde anlegg til å bruke fløterhaken, og dersom de hadde det kunne de bli flyttet over til sorteringen. De aller fleste ungguttene ble ansatt i fløtingen uten at ledelsen hadde sett dem, og ved å sette dem som båsekatt fikk de vurdert arbeideren.

Fra inntak til mosemaskin

Etter at båsekatten hadde sluppet ut tømmeret i renna, fløt tømmerstokkene videre nedover mot mosemaskinen. På hver side av lensa var det to renner som gikk til hver

sin mosemaskin. Her var det viktig å sørge for at tømmeret fortsatt lå rett, og nedover rennene arbeidet det menn som passet på at tømmeret ikke viklet seg i hverandre.

Disse arbeiderne ble kalt rennekatter.

Foran hver mosemaskin var det en bru hvor det arbeidet fire menn. Disse ble kalt kontrollører, og de så etter stokker som var blitt sortert inn i feil bås. To mann stod på brua, mens det på lensegangen stod en mann og en satt på en stubbe. Når en av kontrollørene så en feilsortert stokk ropte han ”gærning”, og mannen som satt på stubben tok tak i stokken og dro den til seg. Lensegangen han satt på hadde et gap ned til vannet hvor tømmerstokken fikk plass under, og ble dratt ut i *gærninghølet*. Disse feilsorterte stokkene ble senere fraktet opp til storlensa for å gå gjennom sorteringen på nytt. På denne måten ble det lite feilsorterte tømmerstokker som ble levert til fabrikkene.

Arbeidet med å kontrollere tømmeret før det ble moset sammen var altså en jobb basert på samarbeid og kommunikasjon. Kontrollørene måtte jobbe sammen for at arbeidet skulle flyte lettest mulig.

Kontrollørene hadde ikke et større ansvar enn resten av lensekræbbene, og de fungerte heller ikke som ledere på deres del av lensa. Betegnelsen kontrollør viser til deres arbeidsoppgave med å kontrollere alle tømmerstokkene som skulle inn i mosemaskinen, og de hadde en kontrollerende oppgave i forhold til arbeidsprosessen.

Arbeidet med mosing av tømmeret

Etter at tømmeret var blitt kontrollert ved kontrollbrua, skulle tømmeret telles og moses sammen. Dette skjedde ved mosemaskinene i enden av lensa. Det var fem mosemaskiner på Glennetangen lense, to i A- og B-avdelingen og én i C-avdelingen. Hver mosemaskin bestod av tre bruer, hvor to stod fastspent og én var bevegelig. Tømmerstokkene fløt i passende antall inn i mosemaskinen, og ble holdt fast mellom bruene av jernstenger som ble slått ned i vannet. Disse fungerte på samme måte som i overgangen fra søkket til inntaket, og fra båsene til rennene. Når det var nok tømmer i maskinen ble den bevegelige brua kjørt med vaier mellom de to faste bruene, inntil mosen fikk passende volum. Deretter ble to vaierbind slått rundt mosen. Ved å utløse stengene på den nederste brua fløt mosen ut av maskinen.⁹⁸

⁹⁸ Arbeidet med å mose tømmer har flere av informantene beskrevet, blant annet Aage Tangen (a), Arnt Svartedal (b), Gunnar Wold (b), og Terje Berby

Bilde: Til høyre i bildet ser vi a-avdelingen, og to mosemaskiner. Den ytterste maskinen, lille a, moser sammen tømmer, mens store a fortsatt fyller inn stokker i maskinen. Nederst i bildet kan vi skimte c-avdelingen, også kalt Etiopia. (Foto: Norsk Skogmuseum)

Den første fastspente brua ble kalt tellerbrua, og her ble tømmeret telt inn i mosemaskinen. Det var to arbeidere som telte tømmeret, en av disse var brekktelleren. Han stod på lensegangen foran tellerbrua og telte antall stokker som det var brudd på, eller brekka av. Dette var to uttrykk for det samme. Brekktelleren var en slags hjelpegutt for telleren, som hadde ansvaret for å telle hvor mange stokker som gikk inn i hver mose. Siden brekktelleren telte alle stökkene som var brekka av, overså telleren disse. Hvor mye brekktømmer det var, fikk telleren beskjed om av brekktelleren, og dette ble ført inn på et skjema sammen med resten av tømmeret. Brekktømmeret skulle moses sammen med resten av tømmerstökkene, men ble ført opp slik at kjøperne skulle vite hvor mye svinn det ble. Etter hvert skal telleren ha brukt et telleapparat for at tellingen skulle bli så nøyaktig som mulig.⁹⁹

Ved siden av tellerbrua stod det et lite hus, tellerbua, hvor telleren hadde sine lister og skjemaer. Her fylte han inn antall tømmerstokker og brekktømmer, og hvilken bedrift mosen skulle til. På slutten av arbeidsdagen ble skjemaet levert til en

⁹⁹ Intervju med Terje Berby

av lederne på lensa. Hvor mye tømmer som gikk gjennom anlegget ble altså summert sammen ved tellerbrua, og det var dette som gav grunnlaget for lønnen til alle på akkordlaget på lensa. Hvordan akkorden ble regnet ut skal vi komme tilbake til senere.

Den bevegelige brua i mosemaskinen ble kalt kjørebrua, og der arbeidet det to mann. De festet sammen mosene ved å feste to bind rundt tømmerstokkene. Da tømmeret var ferdig moset sammen, ble kjørebrua styrt tilbake på skinner til brøkkebrua. Det stod én mann på brøkkebrua, og han åpnet opp stengene på brua slik at mosen kom seg ut av mosemaskinen. Han gjorde også klar nye vaiere til arbeiderne på kjørebrua.

I maskinhuset ved siden av mosemaskinen arbeidet det én mann med å styre den bevegelige brua i arbeidet med å mose sammen tømmeret.

Arbeidet med å mose sammen tømmerstokkene, var et arbeid som var utpreget naturnært og industrielt på samme tid. Det var et maskinelt arbeid, og samtidig et arbeid hvor lensekræbbene fikk god hjelp av et hjemmelaget, primitivt og gammelt redskap. Å bruke fløterhaken for å få vaieren over tømmerstokkene gjorde arbeidet med mosingen lettere for de som stod på kjørebrua.

Bilde: To gutter i arbeid på en mosemaskin på Glenнетangen. De bruker fløterhaken for å lettere få vaieren rundt mosene. Bygget bak er maskinhuset, hvor vi ser en mann som styrer mosemaskinen. (Foto: Hans Hamid Rasmussen)

Tømmerets vei videre

Da mosene var kommet seg gjennom mosemaskinen, stod det én eller to mann på baksiden og tok dem imot. Informantene har referert til disse arbeiderne som ”de som jobba nedunder”.¹⁰⁰ På Fetsund lenser ble arbeiderne som hadde denne arbeidsoppgaven kalt jordmor.¹⁰¹ Dette henger nok sammen at de tok imot de ny(fødte) mosene fra mosemaskinen.

De som jobbet nedunder hadde i oppgave å ta imot mosene og feste disse sammen med en vaier. Ti moser ble festet sammen til en remse. Disse remsene ble festet til *nisser*, små stolper festet til lensegangen, for å holde de på plass til de ble hentet av en slepebåt. Deretter ble det lagt på vent flere steder ute i elva rundt lensa.

Når tømmeret skulle fraktes videre, ble remsene koblet sammen til et slep. Omtrent halvparten av tømmeret skulle til Borregaard, og fabrikkens inntak var ved Glengshølen på Opsund. Resten av tømmeret ble slept i det vestre løpet av Glomma, og sluppet gjennom tømmertunnelen til Eidet lense.¹⁰²

Kvalifikasjonskrav

Lensekræbbene var ufaglærte arbeidere, og det ble stilt enkle krav til kvalifikasjoner ved ansettelse. Slik var det med mye arbeid, for eksempel i sagbrukene. Ellen Schruppf har blant annet vist hvordan opplæringen ved Ulefos Sagbrug på 1800-tallet foregikk på en slik måte at kunnskapen om arbeidet ble bygd opp på praktisk erfaring.¹⁰³ Slik var det også på lensa.

Mye av arbeidet gav seg selv, og det var ikke mange muligheter for å gjøre arbeidsoppgavene på andre måter. Likevel ville det variere blant arbeiderne hvem som taklet oppgavene en stod overfor til enhver tid. Enkelte personlige kvalifikasjoner ville gi et fortrinn i arbeidsprosessen. Dette skal vi se mer på.

Ufaglært arbeid

Ved ansettelse ble det altså ikke stilt noen spesielle krav til arbeiderne. De fleste, særlig blant de yngre arbeiderne, ble satt til å jobbe som båsekatt eller brekkteller, og

¹⁰⁰ Intervju med Gunnar Wold (b) og Svein Mathis Aamodt

¹⁰¹ Berg 2012: 138

¹⁰² Intervju Ansten Agnalt, Kjell Amundsen, Kolbjørn Skår og Svein Melby

¹⁰³ Schruppf 1997: 36

ut ifra hvordan de taklet dette arbeidet ble de satt til andre arbeidsoppgaver etter hvert. Det var i disse nybegynneroppgavene guttene kunne vise arbeidsvillighet overfor ledelsen, og dermed fungerte de også som en inngangsport til annet arbeid på lensa. Dette kommer jeg tilbake til senere.

Som båsekatt var det viktig å være lett på foten. De skulle gjerne passe på flere båser samtidig, og måtte stadig springe fram og tilbake for å rette inn tømmerstokkene i de forskjellige båsene. Videre var det viktig at båsekattene kunne svømme. De arbeidet gjerne et stykke fra sortererne, som kanskje ikke ville høre det om en av båsekattene datt ut i elva. Å kunne svømme var ikke like viktig i sorteringen, hvor arbeiderne kunne hjelpe hverandre opp med fløterhaken.¹⁰⁴

Siden båsekattenes oppgave var å rette inn allerede sorterte tømmerstokker, var det ikke nødvendig for dem å lære seg de forskjellige tømmermerkene. Dersom guttene etter hvert ble flyttet over til sorteringen, var det derimot helt sentralt å kunne lære seg hvilke merker som hørte til de forskjellige fabrikkene.

For å avgjøre hva som gjør en arbeider dyktig, kan man se på hvilke valg en foretar seg i arbeidssituasjonen. Dette har blant annet Knut Kjeldstadli tatt for seg i sin studie av jernarbeiderne i Kristiania.¹⁰⁵ Her diskuterer Kjeldstadli begrepet kvalifikasjon, og hvordan en kan måle hva som er høye og lave kvalifikasjoner i arbeidet. Han konkluderer med at en dyktig arbeider med høye kvalifikasjoner var en som uten å tenke seg om kunne utføre et arbeid som i realiteten bestod av mange valg.

I hvor stor grad kan dette overføres til arbeiderne på Gløttingen lense? På flere måter var lensearbeidet et styrt arbeid. Lensekræbbene brukte det samme redskapet, fløterhaken, og arbeidstempoet ble i stor grad styrt av strømmen i elva. Når det kom til utføringen av arbeidsoppgavene, var det imidlertid noen forskjeller. Her har jeg valgt å bruke sortererne som eksempel.

Ved medvind fløt tømmeret raskt nedover lenseanlegget, og det var derfor en fordel for sortererne å ha godt syn. De arbeiderne som måtte konsentrere seg for å skille de ulike tømmermerkene fra hverandre, arbeidet også tyngre. Ifølge Arvid Krogstad ble de hengende etter i arbeidet, de arbeidet altså ikke like raskt og ledig som arbeiderne som lett kunne se forskjell på tømmermerkene.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Intervju med Arnt Svartedal (b) og Arvid Krogstad

¹⁰⁵ Kjeldstadli 1989: 79f

¹⁰⁶ Intervju med Arvid Krogstad

Øvede sorterere kunne også se hvilken bedrift tømmeret skulle til ut ifra hva slags tømmer som kom nedover anlegget. *Når du ble dreven sorterer så du nesten på tømmerstokken. For det var forskjellig tømmer. Gran og furu vettu.*¹⁰⁷ Arbeideren kunne da gjøre jobben uanstrengt, og arbeidet gikk lett for seg.

Videre var det for sortererne en fordel å kunne håndtere fløterhaken med begge hendene. På den måten kunne lensekræbbene jobbe med tømmerstokkene uavhengig av om de stod på en lensegang til høyre eller venstre for der tømmerstokkene fløt. De som bare kunne arbeide med fløterhaken med én hånd, ble derfor noen ganger stående med ryggen til tømmeret, og arbeidet også saktere.

For å mestre arbeidet på lensa, var det viktig å følge elvas bevegelser. Arbeidet på bruene og lensegangene var lettere for arbeidere som klarte å tilegne seg kroppslige smidigheter. Her hadde guttene som var vokst opp i nærmiljøet rundt lensa en fordel. Som vi har sett kunne de få være med faren på lensa og leke tømmerfløter, og mange hadde vært mye på elva i oppveksten. De kan derfor ha hatt lettere for å takle elvas bevegelser i arbeidet på lensa.

Når det kommer til Kjeldstadli sitt kvalifikasjonsbegrep, er det ikke enkelt å overføre dette til sortererne. Arbeidsprosessen på Glennetangen fungerte på en måte som ikke ga muligheter for å gjøre arbeidet på særlig mange andre måter enn den riktige. For de faglærte jernarbeiderne var det antall valg i arbeidsprosessen som avgjorde om de var kvalifiserte arbeidere. For lensekræbbene var det viktigere med praktisk erfaring og evne til å tilpasse seg naturen.

Som vist var det tellerens arbeid som ga grunnlag for akkordlagets timelønn, og vi kan kanskje si at de derfor hadde et ekstra ansvar i arbeidsprosessen. Noe som kan tyde på dette, er at tellerne hadde et lite tillegg i månedsoppgjøret. Det å være nøyaktig var en viktig egenskap hos telleren, både med tanke på de andre arbeiderne og ledelsen på lensa. Ledelsen måtte stole på at telleren var presis i tellingen sin.

Det var som regel arbeidere som hadde vist seg å være nøyaktige i arbeidet, som ble satt til å jobbe som teller. På spørsmål om hva som krevdes for å arbeide som teller, svarte Svein Mathis Aamodt at det ofte var *sånne akkurate kællær*.¹⁰⁸ I tillegg til å gjøre arbeidsoppgavene sine nøyaktig, var det viktig å vise seg som en pålitelig arbeider. Som vi skal se, gjaldt dette i større eller mindre grad for de fleste på lensa.

¹⁰⁷ Intervju med Arnt Svartedal (b)

¹⁰⁸ Intervju med Svein Mathis Aamodt

Pålitelighet

Alle arbeiderne måtte vise sin pålitelighet i arbeidsprosessen. Dette var viktig allerede i arbeidet som båsekatt og brekketter. Med tanke på hvordan rekrutteringen foregikk på Glennetangen, hvor sønn fulgte i farens fotspor uten først å måtte vise hva slags oppgaver de klarte å utføre, hadde ledelsen mulighet til å vurdere guttenes dyktighet underveis i arbeidet. Når guttene mestret arbeidsoppgavene, og hadde vist seg å være pålitelige, kunne de bli tatt opp i for eksempel inntaket.

Siden arbeidet på lensa var ufaglært, var arbeidernes kunnskap basert på praktisk erfaring. Til en viss grad ble kunnskapen om de ulike arbeidsoppgavene ved Glennetangen overført fra mann til mann, ved at ungguttene fulgte med på hva sortererne eller tellerne gjorde. For eksempel lærte brekketteren mye ved å avløse telleren, og fikk samtidig mulighet til å vise seg pålitelig i arbeidet. Dette var også fordelaktig for ledelsen på lensa, som på denne måten alltid hadde noen som kunne gå inn for en teller ved sykdom, permisjon eller om en av tellerne valgte å slutte.

De arbeiderne som gjennom mange år på lensa hadde bygd seg opp mye praktisk erfaring fra arbeidet, i tillegg til å ha vist sin pålitelighet, var vanskelig å erstatte. Det å være viktig for ledelsen kan ha gitt arbeiderne en følelse av makt.

Samtidig var upålitelige arbeidere enkle å erstatte fram til helårsyrkene ble mer tilgjengelig på 1960-tallet. Som vist var det mange som ønsket seg jobb på lensa, og det skal ha vært et slags køsystem for de som ikke fikk arbeid med det samme. Derfor var det alltid noen som kunne ta over arbeidet til en som viste seg upålitelig.

Med følelsen av å være betydningsfull for bedriften, kan det tenkes at arbeiderne kunne bruke makten til å presse ledelsen for blant annet bedre akkordsatser eller lenger ferie. Men ved å gjøre dette kunne arbeiderne bli sett på som upålitelig.

Et lignende forhold mellom makt og avhengighet har blant annet Ingar Kaldal tatt for seg i sin doktorgradsavhandling. Her skriver han: *Men når ein såpass viktig del av det som gjorde ein arbeidar tung å erstatte, var at ein var godkjent også som pålitelig i arbeidet, talde det mot å te seg opprørsk. For det ville nettopp ha undergrave inntrykket av ein som pålitelig.*¹⁰⁹ Det å være pålitelig og oppnå makt, ga i seg selv makt bare til å fortsette å være pålitelig.

¹⁰⁹ Kaldal 1994: 115f

Pålitelighet – en grunn til å unngå barnearbeid?

Tidligere i avhandlingen sammenlignet jeg lensearbeid og skogsarbeid, og viste hvordan fedre kunne ta med seg sønnene sine på jobb. Mens guttene i skogen ble satt til å arbeide, var lensa i større grad en lekeplass for de unge guttene.

Med tanke på hvor farlig det ellers kunne ha vært å bli med i skogen uten å ha oppgaver, er det kanskje ikke så rart at fedrene der valgte å sette guttene i arbeid. Det kunne være farlig om de unge guttene fikk gå rundt i skogen på egenhånd, samtidig var det tryggere for faren å la han ta av barken på en tømmerstokk. På lensa var det ikke farlig for guttene å gå på egenhånd, så lenge de kunne svømme. Og det virker ikke som at noen fikk lov til å bli med på lensa før de hadde lært seg å svømme.

Det var liten risiko for helheten i hogsten ved å sette guttene til å barke tømmeret i skogen. Siden alle tømmerhoggerne hadde individuell akkord, hadde det kun betydning for faren hvis hans sønn arbeidet sakte med barkingen. Arbeidet han gjorde kunne ikke bli gjort feil, det gikk bare saktere enn med de voksne.

Som i skogen hadde lensekræbbene akkordbetalt, men på lensa var dette et kollektivt akkordsystem. Derfor var alle arbeiderne avhengig av at de andre på lensa gjorde arbeidet så godt og effektivt som mulig, for å få mest mulig tømmer gjennom lenseanlegget hver dag. De unge guttene ville derfor utgjøre en kollektiv risiko dersom de ble satt til å arbeide på lensa. Hvis guttene for eksempel ble satt til å sortere, og sendte feil merke inn i båsen, kunne det få innvirkning for alle arbeiderne på lenseanlegget.

Dette viser to grunner til å la unge gutter vente med å utføre arbeidsoppgaver på lensa. Hvis de ikke gjorde oppgaven pålitelig kunne det få negativ innvirkning både for arbeidsprosessen som helhet, og betalingen til fellesskapet.

Variasjon i arbeidet

Lensekræbbene hadde sine faste arbeidsoppgaver hver fløtingssesong, altså de byttet i utgangspunktet ikke på hvor på lenseanlegget de arbeidet. Det var derimot en del variasjon på de forskjellige arbeidsstasjonene på lensa. Dette vil jeg se nærmere på.

Mest variasjon var det i sorteringen. Her skiftet arbeiderne på inntaket plass hver halvtime. På inntaket ble det utført ulike typer oppgaver, og rullering bidro til å gjøre arbeidet mindre ensformig. Et par av arbeidsoppgavene på inntaket ble gjort best dersom arbeiderne satt, blant annet på vinklene hvor tømmeret ble dratt inn i

inntaket slik at tømmeret ikke fløt videre nedover lensa. Den jobben var det mange av arbeiderne som likte, for *da kunne man hvile seg litt*.¹¹⁰ For at alle skulle få arbeide på disse plassene byttet arbeiderne altså plass hver halvtime, og dette styrte arbeiderne selv i løpet av dagen.

Det var også rullering i arbeidet på kontrollbrua ved mosemaskinen. Her skiftet de fire arbeiderne plass hver time. Her var det også best å sitte på en stubbe for å dra ut gærningene, og arbeiderne byttet på sånn at alle fikk sitte her like mye.

Bilde: På kontrollbrua rullerte de fire arbeiderne hver time. Å sitte å dra ut gærninger til gærninghølet var en fin mulighet til å hvile beina. (Foto: Ragnhild Mathiesen)

Å være teller på lensa var et ensformig arbeid, da en stod på tellerbrua og registrerte tømmerstokker en hel arbeidsdag. På Glennetangen var det kun én teller per mosemaskin, noe som gjorde arbeidet veldig ensformig. På Fetsund lenser skal det ha vært to tellere, som vekslet på å telle tømmerstokkene. Siden telleren på Glennetangen til all tid måtte være konsentrert, hadde han ikke mulighet til å prate stort med de andre arbeiderne. Telleren var derfor lite sosial i arbeidstiden.

¹¹⁰ Intervju med Arnt Svartedal (b). Denne variasjonen i arbeidet har flere informanter snakket om, blant annet Guttorm Jensen, Rikard Sundås og Svein Mathis Aamodt

Det var likevel også mulig for tellerne å få litt variasjon i sitt arbeid. Dersom han ble sliten eller ville ha en pause, kunne brekk telleren avløse i en periode. Dette skal ikke ha skjedd så ofte, og de gangene det skjedde, fulgte telleren nøye med på at brekk telleren gjorde arbeidet skikkelig. *Det hendte at hvis teller'n skjønte at jæ var nøyaktig å sånn kunne det hende at vi ble satt til å telle litt vi å. Men han stod alltid i døra og fulgte med likevel. Så det var nøye altså.*¹¹¹ Her ser vi tydelig hvor påpasselig telleren var i arbeidet sitt. Selv om han så at brekk telleren var nøyaktig og kunne avløse han på tellerbrua en periode, stod han likevel og fulgte med at arbeidet ble gjort ordentlig.

Det at lensekræbbene jobbet på forskjellige steder i løpet av dagen, kan ha bidratt til å holde motivasjonen og effektiviteten oppe. Dette har blant annet forskeren Michael Husen tatt for seg i *Arbejde og identitet* fra 1984. Her viser Husen til eksperimenter utført i Chicago på 1920-tallet, om hvordan forskjellige miljøendringer kunne øke produksjonen. Uansett hvilke endringer som ble gjort i eksperimentene, økte produksjonen.¹¹² Å rotere i arbeidssituasjonen var også en del av de nye arbeidsorganiseringsmåtene som ble prøvd ut på 1960-tallet. Dette var forsøk for å prøve ut mer humane måter å organisere arbeidet på. Dette ble kalt *jobbrotasjon*. På grunn av den økte effektiviteten i arbeidet, var det også fordelaktig for ledelsen at arbeiderne skiftet arbeidsplasser i løpet av dagen.

Rulleringen på arbeidsplassene kan også ha bidratt til at lensekræbbene trivdes på Glennetangen lense. Lensearbeidet var i utgangspunktet et ensformig arbeid, hvor det var det samme synet av tømmer og de samme oppgavene som skulle gjøres hver dag. Løsfløterens hverdag var mer skiftende, og han visste aldri hvilket syn som ventet ved elva om morgenen.

På Fetsund lenser var det lite variasjon i arbeidet, og lensearbeiderne skal i følge Thomas Berg ha sett på fløtingen som et veldig trøttsomt arbeid. Martin Udsigt hadde ti sesonger på Fetsund lenser, og hadde ønske om å få annet arbeid: *Å det var kjedsommelig! Dagene var så lange at ei uke var som en måned! Jeg bare venta på at det skulle bli lørdag efta. Jeg er glad jeg kom derifra, gitt.*¹¹³

Ingen av informanter i dette prosjektet har gitt uttrykk for denne oppfattelsen av lensearbeidet. Selv om deres minner selvsagt kan være preget av nostalgi, kan

¹¹¹ Intervju med Svein Mathis Aamodt

¹¹² Husen 1984: 145f

¹¹³ Berg 2012: 269

rulleringen i arbeidsoppgaven også ha bidratt til et mindre ensformig arbeid på Glennetangen lense.

Et arbeid styrt av naturen

Arbeidet på Glennetangen var på flere måter et kontrollert arbeid. Til en viss grad var arbeidet styrt av klokka. I ukedagene varte arbeidsdagen fra 06.30 til 16.30, med pauser fra 09.00 til 09.30 og 12.30 til 13.30. Arbeidet ble kontrollert av en sirene på land ved Glennetangen, som varslet når arbeidet skulle begynne igjen. Dette kan minne om det industrielle arbeidet i fabrikkene. Der var arbeidet styrt av klokka, som bestemte arbeid og pauser gjennom hele arbeidsdagen.

Likevel tyder det ikke på at arbeiderne på Glennetangen følte seg styrt av klokka. Sortererne som rullerte hver halvtime var ikke opptatt av at det hadde gått akkurat tretti minutter, *det følte vi lissom på oss*.¹¹⁴ Og når en mann begynte å rullere, måtte de andre følge på. Heller ikke arbeidslaget ved mosemaskinene ble kontrollert av klokka. Arbeiderne måtte gjøre seg ferdig hvis de hadde begynt på en ny mose, selv om pausen hadde begynt. *Men det tok ikke no tid*.¹¹⁵ Hvis de så at det var kort tid til pausen begynte, kunne arbeiderne vente med å starte på en ny mose. Arbeiderne på lensa var altså ikke like knyttet til klokka som på fabrikkene.

Deler av båtmannskapet på Glennetangen hadde et ganske fritt arbeid, som ikke var styrt av tiden. På morgenen møtte de opp hos en formann, fikk sitt oppdrag og var ferdig for dagen når arbeidsoppgavene var utført. Det kunne derfor bli lange dager hvis noe gjorde arbeidsoppgavene vanskelig å utføre.¹¹⁶

Det som avgjorde om båtmannskapet måtte arbeide overtid, var vær og vind. Slepning av tømmer kunne for eksempel være mer tidkrevende i mye vind, og slepning av tømmer under den smale Trøskenbrua i Vestvannet kunne være vanskelig ved lavvann. Var det lite vann i elva, måtte det *trøskes*. Det betyr at båten ikke kunne ta mer enn én remse moser under brua av gangen. Dette var tidkrevende arbeid.¹¹⁷

For båtmannskapet og resten av lensearbeiderne, var arbeidet i stor grad preget av naturgitte variasjoner. Det var elva og tømmeret, ikke klokka, som var avgjørende

¹¹⁴ Intervju med Arnt Svartedal (b)

¹¹⁵ Intervju med Gunnar Wold (b)

¹¹⁶ Intervju med Arnt Svartedal (b) og Ingvar Oliverson

¹¹⁷ Intervju med Terje Berby

for arbeidet på Glennetangen. Arbeiderne måtte hele tiden innrette seg etter de variasjonene som ble skapt av naturen.

I likhet med arbeidslivet i mange førindustrielle samfunn, var arbeidet på lensa altså styrt av naturen i større grad enn av klokka. Dette har den engelske historikeren Edward P. Thompson tatt for seg i *Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism*. Thompson viser her blant annet hvordan bøndene måtte fokusere mer på oppgavene som skulle bli gjort i løpet av dagen, enn hvor lang tid de tok. Og dersom de ikke kunne utføre visse oppgaver på grunn av vær, vind og lys, måtte dette arbeidet bli liggende. Dette har Thompson beskrevet som oppgaveorientert arbeid. Som vist kan dette begrepet overføres til lensekræbbenes forhold til arbeidsprosessen.¹¹⁸

Med utbredelsen av klokka på 1700-tallet, kom en annen tidsdisiplin. Ifølge Thompson fikk tiden en større rolle, og samfunnet ville gå bort fra den tidligere oppgaveorienteringen. Mitt prosjekt handler om en arbeidsplass fra 1938 og framover, hvor det fortsatt var naturen – ikke klokka – som styrte hvordan lensekræbbene kunne utføre sine arbeidsoppgaver.

Selv om lensearbeidet var styrt av naturen, uansett om det var vær, strøm eller tømmermengde, er det tvilsomt at lensekræbbene så på dette som like ufritt som i fabrikkene. Flere informanter har nevnt det frie med å arbeide ute i naturen, i motsetning til samlebandene i fabrikkene: *Jæ ville mye heller være på lensa enn å være på gummifabrikken. Stå på bånd å greier.*¹¹⁹ Selv om Glomma har blitt kalt Norges lengste samleband, oppfattet altså ikke lensearbeiderne selv arbeidet sitt på denne måten.

En annen naturgitt variasjon som arbeiderne måtte innrette seg etter, var strømmen i elva. Denne er ikke konstant, og arbeiderne måtte derfor hele tiden innrette arbeidet etter hvordan strømmen i vannet skiftet. Dersom det var sterk medvind kom tømmeret for raskt nedover lensa, og arbeidet med sortering og mosing kunne bli vanskeligere. Det gjorde det også mer utfordrende for telleren å registrere alle tømmerstokkene. Ved sterk medvind var det flere steder arbeiderne kunne slå jernestenger fra bruene ned i vannet. På den måten fløt ikke tømmeret videre nedover elva. Selv om arbeiderne ikke kunne styre elva, kunne de altså kontrollere tømmermengden til en viss grad.

¹¹⁸ Thompson 1994: 60

¹¹⁹ Intervju med Arnt Svartedal (b). Blant annet Arvid Krogstad og Svein Mathis Aamodt har snakket om det frie arbeidet i naturen

Ved motvind fløt tømmeret saktere nedover elva, og i noen tilfeller kunne tømmeret stå nærmest rolig i vannet. Lensekræbbene kunne ved hjelp av fløterhakene skyve på tømmerstokkene for at de skulle flyte raskere nedover, men ved sterk motvind ble dette arbeidet for tungt. Noen ganger måtte derfor arbeidet legges ned på grunn av for sterk motvind.¹²⁰

Som vi har sett tidligere, kunne fløtingssesongen på Glennetangen vare langt ut over høsten, og i noen tilfeller gjennom deler av vinteren. Sesongen i 1938 varte helt til 23. desember på grunn av mye tømmer i Glomma. Arbeidet skulle tas opp igjen etter julaften, men fordi isen la seg var det ikke mulig å fløte tømmeret lenger. Det tømmeret som lå i storlensa, måtte derfor bli liggende til isen var gått igjen utpå våren.¹²¹

De sesongene hvor fløtingen varte utover høsten, kunne arbeidet på lensa bli vanskelig. Lensegangene ble isete og glatte, og arbeiderne måtte være stødige på beina for å ikke skli ut i den kalde elva. Historier om sur vind og regn på høsten, og sveising av maskiner i tjue minusgrader, tyder på at lensearbeidet var et krevende arbeid.

Det ble gjort flere forsøk på å kontrollere naturens variasjoner. På begynnelsen av 1900-tallet begynte fløtingen å ta i bruk ulike typer strømapparater, og disse kom til lensene i 1940-åra.¹²² Disse strømapparatene ble satt ved kanten av båsene, gjerne oppe ved toppen i sorteringen. Ved hjelp av propeller lagde apparatene mer strøm i vannet. Dette bidro til at tømmeret fløt raskere nedover lensa også i motvind.¹²³

Vindvegger var også plassert flere steder rundt lensa. Dette var loddrette tømmerstokker som var festet i bunnen av Glomma og stakk et stykke opp over vannflaten. Vindveggene hjalp tømmeret å flyte raskere nedover lensa.

Naturens variasjoner kunne altså bare til en viss grad styres før mekaniseringen startet på lensene. Ut over dette måtte arbeiderne rette seg inn etter de forholdene som var. Denne naturstyringen hadde lensearbeidet til felles med flere andre typiske naturnære arbeidsplasser. For eksempel i det tidlige kystfiske måtte arbeiderne tilpasse seg naturens variasjoner.

¹²⁰ Intervju med Gunnar Wold (b) og Svein Mathis Aamodt

¹²¹ Intervju med Arnt Svartedal (b)

¹²² Berg 2012: 248

¹²³ Intervju med Aage Tangen (b) og Rikard Sundås og Aage Tangen

Ledelse og hierarki

Ledelsen på lensa

På Glennetangen var bestyreren den øverste administrative sjefen. Bortsett fra å komme med lønningsposene til arbeiderne hver fredag, var han sjelden på lensa. Det var altså en avstand mellom øverste leder og lensekræbbene. Denne avstanden lignet på det som er kjent også fra andre typer arbeidsplasser, som for eksempel i de norske gruvene på begynnelsen av 1900-tallet. Heller ikke her kontrollerte den øverste lederen i gruvene det daglige arbeidet.¹²⁴

I gruvene var arbeidet spredt over et stort område, og gruvegangene var smale og lave. Å kontrollere arbeiderne ville kreve så mange oppsynsmenn at det var økonomisk umulig. Dette var ifølge Øyvind Bjørnson den viktigste grunnen til at det omtrent ikke fantes arbeidsledere som kontrollerte det daglige arbeidet i gruvene.¹²⁵ På lensa var det derimot andre krefter som fikk arbeiderne til å gjøre arbeidet pålitelig, noe som bidro til at ledelsen slapp å kontrollere arbeidet tett.

Som vi har sett, var arbeidet på Glennetangen styrt av naturen. Utføringen av det daglige arbeidet ble kontrollert av elva og tømmerets gang, og for lensekræbbene ga det seg nærmest selv hvordan arbeidsoppgavene måtte gjøres.

Det som bidro til at hver og en gjorde arbeidet pålitelig, og som førte til et mindre behov for tett kontroll fra sjefene, lå innebygd i de sosiale relasjonene mellom lensekræbbene. For det første hadde alle arbeiderne et felles ansvar i arbeidsprosessen på Glennetangen. Dersom én sviktet i arbeidet, gikk ikke det bare ut over en selv, det påvirket så godt som hele arbeidsstokken. Nettopp det at alle kunne tape på at én sviktet, gjorde den som sviktet tydelig for de andre. Det lå derfor en plikt hos arbeiderne om å gjøre arbeidet skikkelig.

For det andre visste arbeiderne sin plass i arbeidsprosessen. Lensearbeiderne hadde i stor grad den samme jobben hvert år, og arbeidslagene bestod derfor i stor grad av de samme arbeiderne hver sesong. Ledelsen visste om arbeidslaget fungerte godt sammen, og kunne derfor stole på at arbeidet ble gjort skikkelig.

Dermed var arbeidet på Glennetangen lense utført i en sosial og naturmessig setting som gjorde arbeiderne og arbeidsprosessen pålitelig for ledelsen. Dette kan karakteriseres som sosial pålitelighet.

¹²⁴ Bjørnson 1987: 44 og Bjørnson 1990: 39

¹²⁵ Bjørnson 1990: 39

Selv om naturen og de sosiale relasjonene mellom lensekræbbene reduserte behovet for kontroll fra ledelsen i det daglige arbeidet, utelukket det likevel ikke at det var relevant for ledere å vurdere hver enkelts evner og ferdigheter. Disse vurderingene handlet mer om å finne hvem som passet hvor, når lederne skulle fordele arbeiderne til de forskjellige arbeidslagene. Dette skal vi se nærmere på senere.

Bilde: Fløtingsinspektør Nils Wethe, bestyrer Johannes Skjørten og direktør i Glomma fellesfløtingsforening Kaare Sparby er på inspeksjon ute på lensa. Bildet er tatt 11.09.1952. I bakgrunnen kan vi se Glennetangen (Foto: Furuholmen Senter)

Som vist var det altså en avstand mellom den øverste lederen og lensekræbbene på Glennetangen. Bestyreren hadde hovedsakelig kontakt med fløtingsinspektøren, som hadde det daglige hovedansvaret for arbeidet på lensa. Heller ikke fløtingsinspektøren var mye ute på lensegangen for å kontrollere arbeidet, men befant seg i formannsbrakka i nærheten av mosemaskinen i a-avdelingen.¹²⁶

Fløtingsinspektøren var bindeleddet mellom bestyrer og formenn. På Glennetangen var det fire formenn. Tre av dem hadde ansvaret for hver sin del av lensa. En formann hadde ansvaret for øverste del av lensa, en fra midten og ned til mosemaskinene i a- og b-avdelingen, og en hadde ansvaret for c-avdelingen. Den fjerde formannen hadde ansvaret for landerenskerne. Formennene hadde også makt til

¹²⁶ Intervju med Gunnar Wold (b) og Svein Mathis Aamodt

å ansette nye arbeidere, og dersom noen ville ha et familiemedlem i jobb på lensa gikk han gjerne til en formann.

Selv om formennene hadde ansvaret for arbeidet på lensa, kan det virke som om disse ofte var arbeidende formenn. Flere informanter har fortalt at formennene hjalp til i arbeidet dersom det var behov for ekstra arbeidskraft.

Lensekræbbene hadde mulighet til å stige i gradene og bli formann. Men hvor mange som ble rekruttert fra arbeidsstokken og hvor mange som kom utenfra, har jeg ikke kilder til å si noe om. De siste årene av fløtingens historie i Glomma, skal det bare ha vært arbeidende formenn både på lensa og i landerensken.¹²⁷

I motsetning til de høyere lederne, var formennene altså mer til stede i det arbeidet som foregikk på lensa. Til tider kunne formennene delta i arbeidet på lik linje med de andre arbeiderne, men de grep ikke inn for å kontrollere hvordan arbeiderne utførte sine oppgaver.

Hierarki blant lensekræbbene

Det var altså et tydelig hierarki på Glennetangen. Øverste leder var bestyreren, dernest kom fløtingsinspektøren. Under fløtingsinspektøren stod formennene, og til slutt lensekræbbene. Men var det også en rangordning blant lensekræbbene?

Ifølge informantene var ingen arbeidsoppgaver høyere ansett enn andre, og det var ingen som tenkte på det med rangstige på lensa. Det er likevel tydelig at lensearbeiderne kunne stige i gradene på Glennetangen. Her er det viktig å minne om at informantene kan ha et nostalgisk minne om det likeverdige fellesskapet som de opplevde, til tross for at det også fantes et visst hierarki. I ettertid er det likeverdigheten, og ikke forskjellene, de har minner om. Her er det imidlertid viktig å presisere at arbeiderne kan være likeverdige i arbeidsprosessen selv om noen arbeidere stod høyere i hierarkiet enn andre.

Det var mulig for arbeiderne å stige i gradene ved alle arbeidsstasjonene på lensa. Som vist var arbeidet som båsekatt og brekkteller typiske begynnerjobber for ungguttene. Etter å ha vist seg pålitelig i dette arbeidet, kunne de blant annet bli satt i sorteringen eller ved mosemaskinen. Hvordan ledelsen vurderte ungguttene i begynnerjobbene, får vi et bilde av i denne uttalelsen til Arnt Svartedal:

¹²⁷ Intervju med Aage Tangen (b), Arnt Svartedal (b) og Terje Berby

Formenna så om de hadde anlegg til å bruke haka. Hvis de skjønnte at døm var flinke med haka ble de flytta over til inntak. Og da steg man i gradene. Å være med å sortere var jo lissom kremen det da. Men til å begynne med var du båsekatt.¹²⁸

Når formennene vurderte båsekattene, var det altså guttenes ferdigheter med fløterhaken som ga grunnlaget for om de kunne bli satt i sortering.

I tillegg til å begynne som båsekatt, kunne noen gutter starte som brekkteller ved mosemaskinene. Guttene som arbeidet med å telle brekktømmeret, kunne stige i gradene og ved behov få arbeide som teller. Siden det var få tellere på Glennetangen, og disse gjerne beholdt arbeidsoppgaven sin i mange år, var det ikke mange av brekktellerne som faktisk ble teller.¹²⁹

En som fikk jobb som teller etter én sesong som brekkteller, var Terje Berby. I 1963 arbeidet Gunnar Wold som teller på Glennetangen, med Terje Berby som brekkteller. Da Gunnar valgte å slutte på lensa i 1964 for å begynne i et helårsyrke i Sarpsborg, fikk Terje muligheten til å arbeide som teller. Erfaringen med å avløse Gunnar, i tillegg til å ha vist seg å være pålitelig i arbeidet, bidro til at Terje kunne stige i gradene på arbeidsplassen.¹³⁰

Det kan se ut som om arbeidet med landerensken var en jobb lavere på rangstigen enn annet arbeid. Det er flere faktorer som tyder på dette. For det første skal arbeiderne i landerensken ha ønsket seg ut på lensa, og det var derfor stor utskiftning blant landerenskerne. De var ikke en del av akkordlaget på Glennetangen, og hadde lavere timelønn enn hva akkordlaget vanligvis klarte å tjene. Dette skal vi se nærmere på senere.¹³¹

For det andre kan tariffavtalen for Glennetangen lense fra 1956 tyde på at landerenskerne stod lavere på rangstigen enn arbeiderne på lensa. Dersom en stilling ble ledig på lensa, skulle den bli besatt *ved opprykning innen båtmannskapene*.¹³² Den personen med høyest ansiennitet i en av båtene skulle bli tilbudt jobben, men det ble likevel presisert i avtalen at det var en forutsetning at vedkommende kunne fylle

¹²⁸ Intervju med Arnt Svartedal (a)

¹²⁹ Intervju med Gunnar Wold (b) og Terje Berby

¹³⁰ Intervju med Gunnar Wold (b), Svein Mathis Aamodt og Terje Berby

¹³¹ Intervju Aage Tangen (b)

¹³² G.f.f.f arkiv: Kasse 022. Norsk arbeidsgiverforening. Tarifforhandlinger 1956-1960. D0. 0066: *Overenskomst mellom Norsk Arbeidsgiverforening og Glomma Fellesfløtningsforening på den ene side og Arbeidernes faglige Landsorganisasjon og Norsk Papirindustriarbeiderforbund og dets stedlige avdelinger på den annen side angående lønns- og arbeidsvilkår*: 13

stillingen. Ledelsen hadde altså sørget for en klausul i avtalen om å se an arbeiderne før de eventuelt ble tilbudt andre arbeidsoppgaver på lensa.

Det at ledelsen kunne se an arbeiderne før de eventuelt valgte å gi de arbeid høyere på rangstigen, viser at det var relevant for ledelsen å vurdere arbeidernes evner og ferdigheter. Selv om naturen styrte arbeidsprosessen, og reduserte ledernes behov for å nærkontrollere at oppgavene ble utført, ville likevel arbeidernes kvalifikasjoner påvirke hvor de ble plassert i arbeidet.

Som tidligere vist, var det noen helårsansatte på Glennetangen. De var likevel ikke fast ansatt med fastsatt årslønn, de gikk på den samme akkorden som resten av arbeidslaget. Noen få var likevel årslønnet, som Aage Tangen da han fikk ansvarsstilling i verkstedet rundt 1960. Aage fikk da gratis ved og lys, og billig bolig av fløtingen. Dette var i tillegg til lønnen: *Jæ betalte 400,- i året, det var ingenting vettu.*¹³³ Det var altså klare fordeler ved å være fast ansatt i fløtingen, og dette kan ha forsterket hierarkiet på Glennetangen.

Lønnssystemet

Lønningsgrunnlag

De fleste lensekræbbene hadde akkordlønn, og dette var en kollektiv akkord. Arbeiderne fikk betalt per tømmerstokk som gikk gjennom anlegget. I 1952 var betalingen for hver tømmerstokk, uansett lengde, 12,96 øre. For brekktømmer var det halv pris. I overenskomsten for Glennetangen lense i 1952, står dette skjemaet oppført for hvordan lønnsfordelingen skulle være på arbeidsplassen:

Lønningsfordelingen blant akkordlagets deltagere blir å beregne i følgende forhold:	
Øvede arbeidere over 18 år:	100%
Uøvede arbeidere over 18 år samt øvede mellom 17 og 18 år:	80%
Uøvede arbeidere mellom 17 og 18 år:	60%
Arbeidere under 17 år:	40-60% etter vedkommendes dyktighet
Arbeidere over 18 år skal etter en sesongs sammenhengende arbeide regnes for øvede. ¹³⁴	

¹³³ Intervju med Aage Tangen (a)

¹³⁴ G.f.f.f arkiv: Kasse 022. Lillehammer lense fra 1955 til 1958. Arb. ordning statistikk. Arbeidsavtaler. Hovedavtaler 1952. D0, 0069. *Overenskomst Glennetangen lense 1952*

Akkordsatsen på Glennetangen var fordelt etter to dimensjoner, nemlig etter alder og om arbeideren var øvet eller uøvet. De mange ungguttene som begynte på lensa etter folkeskolen hadde altså mellom 40 og 60 % av akkordsatsen. For dem var det hver enkelts dyktighet som avgjorde hvor mange prosent av akkordsatsen de hadde, som vi kan se i skjemaet.

Sammenlignet med arbeidet som gårdsgutt var lensearbeidet likevel godt betalt. Arnt Svartedal hadde arbeidet et par år som gårdsgutt før han fikk seg jobb på lensa i 1938. Han husker godt at lønna var bedre på lensa enn på gårdene: *Da jeg fikk den første lønninga, da hadde jeg bare 60 % av akkorden, da syns jeg det var veldig bra.*¹³⁵

I motsetning til guttene under 17 år, var det for arbeidere over 17 år ikke personlig dyktighet som avgjorde lønnen. Det gikk for dem mer på ansiennitet enn hvordan de utførte arbeidet. Og en øvet arbeider var en som hadde vært på lensa minst én sammenhengende sesong tidligere.

Noen arbeidere på Glennetangen lense hadde tillegg i lønna. De som arbeidet med vaiere hadde i 1952 et smusstillegg på 20 øre per time. Det var på grunn av all rusten som samlet seg på vaierne. Det båtmannskapet som hadde egen båt skal også ha fått en godtgjørelse på 100 kroner året for dette. I tillegg hadde tellerne, som vi har sett tidligere, et lite tillegg i månedsoppgjøret.¹³⁶

Arbeiderne hadde sin faste arbeidsplass gjennom sesongen, men ved behov kunne ledelsen sette dem til andre arbeidsoppgaver. Dersom en arbeider som var med i akkordlaget ble satt til annet arbeide ved for eksempel sykdom, skulle vedkommende beholde en timelønn tilsvarende akkordlagets opptjente timefortjeneste. Ledelsen på lensa hadde i tariffavtalen sikret seg tillatelse til å sette dem til andre arbeidsoppgaver dersom det trengtes. For eksempel var det et år Arnt Svartedal ble satt til å jobbe ved mosemaskinen på Eidet lense.¹³⁷

Dersom en fra landerensken ble satt i sorteringen, skulle han være en del av akkordfortjenesten den tiden han arbeidet der. Hvis ledelsen derimot valgte å ikke

¹³⁵ Intervju med Arnt Svartedal (b)

¹³⁶ Intervju med Gunnar Wold (b), og G.f.f.f arkiv: Kasse 022. Lillehammer lense fra 1955 til 1958. Arb. ordning statistikk. Arbeidsavtaler. Hovedavtaler 1952. D0, 0069: *Overenskomst Glennetangen lense 1952*

¹³⁷ Intervju med Arnt Svartedal (b)

sette inn en stedfortreder, skulle den opptjente akkordsum fordeles på lagets øvrige medlemmer.¹³⁸

Akkordlønssystemet på Glennetangen lense var annerledes enn for eksempel i skogsarbeidet. Tømmerhoggeren hadde sin individuelle akkord og var sin egen herre, og var derfor ikke avhengig av andre for å få gjort mest mulig i løpet av dagen. Heller ikke her var det en overordnet sjef som passet på at arbeiderne gjorde jobben sin, men hver arbeider fikk fortjeneste ut fra hva han hadde prestert. Som Paul Tage Halberg skriver: *Hver arbeidsdag var skogsarbeideren i konkurranse med seg selv.*¹³⁹ På lensa fungerte akkorden mer på en slik måte at hele arbeidslaget konkurrerte med seg selv om å få gjennom mest mulig tømmer.

Arbeiderne som var fast ansatt i fløtingen, fikk utbetalt lønnen sin månedlig. For de aller fleste lensekræbbene, som gikk på akkord, var det hovedoppgjør én gang i måneden, med forskudd hver fredag. Forskuddet var for arbeiderne med 100 % akkordsats på 100 kroner.¹⁴⁰

De som arbeidet på kontoret, hentet arbeidernes lønninger i banken i Sarpsborg, og transporterte pengene i en egen koffert. Pengene ble telt over av to personer på kontoret, og fordelt i hvite papirposer. Bestyreren rodde til lensa med lønningsposene og ga disse til formennene. I forbindelse med middagshvilen gikk formennene rundt på sine ansvarsområder og delte ut lønningene til arbeiderne.¹⁴¹ Dette var en nokså vanlig måte å utbetale lønn på i hele arbeidslivet på denne tida.

Lensekræbbenes lønn i forhold til annet arbeid

Siden tømmermengden kunne variere, var arbeiderne i 1952 sikret med en minstefortjeneste på 3,31 kroner i timen. Men som vi skal se, klarte akkordlaget de fleste år å jobbe opp en høyere timelønn enn dette. Dagarbeiderne hadde 3,36 kroner per time i 1952, og landerenskerne 3,58 kroner per time. Arbeiderne i verkstedet hadde en timelønn som hele tiden tilsvarte akkordlagets opptjente timelønn.

Som tidligere vist, fikk noen sesongansatte jobb i fløtingen også utenom fløtingssesongen. Arbeidet ble delt mest mulig likt mellom arbeiderne som ønsket å arbeide videre på lensa om vinteren. Disse arbeiderne gikk på timelønn på vinterstid,

¹³⁸ G.f.f.f arkiv: Kasse 022. Lillehammer lense fra 1955 til 1958. Arb. ordning statistikk. Arbeidsavtaler. Hovedavtaler 1952. D0, 0069. *Overenskomst Glennetangen lense 1952*

¹³⁹ Halberg 1993: 26f

¹⁴⁰ Intervju med Arne Pedersen, Rikard Sundås og Svein Mathis Aamodt

¹⁴¹ Intervju med Aage Tangen (a), Arvid Krogstad, Guttorm Jensen og Rikard Sundås

med 3,26 kroner per time.¹⁴² Gjennomsnittelig timelønn i industrien i 1952, var på 4,14 kroner per time.¹⁴³ De som arbeidet på lensa om vinteren, hadde derfor disse månedene en lavere timelønn enn de som valgte å arbeide på fabrikkene i Askim eller Sarpsborg.

Men når lensa var i full drift, og tømmeret skulle gjennom anlegget, var lønnen mye høyere. Lensearbeidet var lenge bedre betalt enn mye annet arbeid det er naturlig å sammenligne det med. Men i tiårene før tømmerfløtingen ble nedlagt, økte ikke lønningene på lensa like mye som i industrien. Ifølge lønningsstatistikker utgitt av Statistisk Sentralbyrå, var gjennomsnittlig timelønn for fløtere, sorterere og båtmannskap 3,07 kroner i 1948. For menn i bergverk og industri samme året var gjennomsnittlig timelønn 2,91 kroner. På begynnelsen av 1960-årene passerte timelønnen i industrien timelønnen for fløtingsarbeid. I 1975 var gjennomsnittlig timelønn i fløtningen 23,07 kroner, mens den i industrien var 26,14 kroner.¹⁴⁴

Ut i fra en lønnsversikt gitt ut ved Glennetangen lense etter endt fløtingssesong i 1956, ser det ut til at lensekræbbene sin gjennomsnittlige timelønn lå jevnt over litt høyere enn gjennomsnittlig timelønn for fløtere, sorterere og båtmannskap. I 1956 var akkordlagets gjennomsnittlige timelønn 6,12 kroner per time, mens den for fløtere, sorterere og båtmannskap under ett var 5,80 kroner per time.¹⁴⁵ Gjennomsnittlig timelønn for menn i industriarbeid var 5,13 kroner i 1956.¹⁴⁶

På Fetsund lense hadde arbeiderne fast timelønn, og de ble lønnet som industriarbeidere.¹⁴⁷ De fikk et tillegg i lønna dersom de klarte å produsere flere sopper enn det som var fastsatt på forhånd.¹⁴⁸

Flere av informantene fra Glennetangen lense har nevnt at de før siste verdenskrig tjente veldig godt på lensa, men at det jevnet seg mer ut i forhold til andre arbeidsplasser etter krigen.¹⁴⁹ Jeg har ikke funnet statistikker som kan si noe om lønningene ved Glennetangen lense før andre verdenskrig, men arbeidernes minner kan tyde på at forskjellene var enda større mellom fløtingsarbeidet på Glennetangen

¹⁴² G.f.f.f arkiv: Kasse 022. Lillehammer lense fra 1955 til 1958. Arb. ordning statistikk. Arbeidsavtaler. Hovedavtaler 1952. D0, 0069: *Overenskomst Glennetangen lense 1952*

¹⁴³ Kaldal 1989 (b): 560

¹⁴⁴ Statistisk Sentralbyrå 1977: 33

¹⁴⁵ G.f.f.f arkiv: Skjema for lønningsutbetalinger 1956 Glennetangen lense, og Statistisk Sentralbyrå 1977

¹⁴⁶ Kaldal 1989 (b): 560

¹⁴⁷ Berg 2012: 459

¹⁴⁸ Berg 2012: 253f

¹⁴⁹ Intervju med Aage Tangen (a), Arne Pedersen og Arnt Svartedal (b)

og industriarbeidet før midten av 1900-tallet enn senere. På 1950-tallet lå lensekræbbene jevnt over litt høyere enn industriarbeidet fram til utpå 1960-tallet. Arne Pedersen, som fikk seg jobb på lensa i 1956 etter å ha arbeidet på en kleshengerfabrikk i to år, husker godt hvor mye bedre lønn han hadde i fløtingen.

Den gangen da jæ jobba der oppe [med å lage kleshengere, egen kommentar], [...] det var jo 48 timer uka, å tjente jæ 78 kroner uka, det vakke verdt mye. Det glømmer jæ aldri. Og kom jæ ned dit så tjente jæ dobbelt så mye, på 40%. Ikke rart det var vanskelig å få sæ jobb i lensa, alle ville dit.¹⁵⁰

Det er vanskelig å si noe sikkert om lønningsforskjellene i de ulike yrkene. Grunnlaget for de tallene som finnes i ulike kilder kan også være forskjellig. Siden fløtingssesongen kun varte i gjennomsnitt 4-5 måneder, er ikke lønningene representative for året sett under ett. Lensearbeidet var godt betalt de månedene fløtingen foregikk, men årsinntekten til arbeiderne varierte ut i fra hva slags arbeid de tok seg resten av året.

Lønssystemet skal ha forandret seg på Glennetangen lense de siste årene, da de fleste som arbeidet der på den tida var skoleungdom. Skoleungdommen og damene hadde timebetalt de siste årene. Deres timelønn skal ha vært omtrent på samme nivå som akkorden til de andre på lensa.¹⁵¹ Berit Glenne var voksen da hun jobbet på lensa et par sesonger på 1980-tallet: *Jæ hadde timebetalt. Men jæ syns lissom det var bra likevel.*¹⁵²

Det er god grunn til å tro at den gode lønna på lensa bidro til den stabiliteten arbeidsstokken var preget av på Glennetangen, i alle fall fram til rundt 1970. Lønnsnivået gjorde arbeidsplassen til et godt sted å bli værende på. For mange av bøndene rundt Glomma, som valgte å jobbe kun i sommermånedene, var lensa det beste alternativet økonomisk sett.

Hvorfor var lønna så bra på Glennetangen?

Som vist var Glennetangen lense tømmerstokkenes siste stopp før de ble slept i moser nedover til Sarpsborg og Borregaard. Derfor kan Glennetangen av direksjonen i Glomma fellesfløtingsforening blitt ansett som helt sentral for å få tømmeret til

¹⁵⁰ Intervju med Arne Pedersen

¹⁵¹ Intervju med Arnt Svartedal og Berit Glenne

¹⁵² Intervju med Berit Glenne

bedriftsanlegget. Lensa kan ha blitt sett på som den avgjørende porten for råstoffet på tur inn til byen, og derfor også helt avgjørende for framskaffingen av rikdommen fra naturen til Borregaard. Dette kan ha gitt utslag for lensekræbbenes gode akkordsats.

Fagorganisering

Det jeg her skal ta for meg om fagorganiseringen på Glennetangen lense er skrevet på et noe svakt grunnlag. Det har vært vanskelig å få tak i mer sikker og detaljert informasjon om arbeidernes organisering på arbeidsplassen. Samtalene med informantene har ikke gitt gode resultater om temaet, og heller ikke nøkkelpersonene ved lensemuseene i Nedre Glomma har klare svar på hvordan arbeiderne var organisert på Glennetangen. Arkivene til det lokale fagforbundet, Glennetangen lensearbeiderforbund, er heller ikke bevart. Dette temaet er likevel så viktig, at jeg har valgt å skildre et så godt bilde som mulig av hvordan arbeiderne på Glennetangen lense var organisert.

Mellom ulike forbund

Det kan virke som om organisasjonsgraden på Glennetangen lense lenge var beskjeden. Da det brøt ut storstreik på Glennetangen i 1926, skal det ha vært enkelt for direksjonen i fløtingen å verve streikebrytere for å holde hjulene i gang på lensa. Dette skapte stor uro i lokalsamfunnene rundt Nedre Glomma, og *i 1959 var det fortsatt vondt blod i Skiptvet på grunn av streiken i 1926.*¹⁵³ Det er kjent at det også ellers var mye misnøye med konfliktene på den tida.

Etter streiken i 1926 ble det et større engasjement rundt organisering, og arbeiderne på Glennetangen ble medlem av flere forskjellige forbund. De fleste var på begynnelsen av 1950-tallet organisert i Papirindustriarbeiderforbundet.¹⁵⁴ Andre skal ha vært organisert i Norsk Skog- og Landarbeiderforbund, Sag-, tomt- og høvleriarbeiderforbundet og Arbeidsmannsforbundet.¹⁵⁵

I 1956 var det streik i papirindustrien, og lensekræbbene som var organisert i Papirforbundet ble tatt ut i streik i mellom to og tre uker.¹⁵⁶ Arbeiderne skal ikke ha

¹⁵³ Intervju med Svein Mathis Aamodt

¹⁵⁴ Intervju med Arnt Svartedal, Fetsund Lenser 28.02.13. For tømmerfløternes innmelding i Papirindustriarbeiderforbundet, se også Halberg 1993: 81f og Kaldal 1989 (b): 93

¹⁵⁵ Telefonsamtale med Paul Tage Halberg, 25.03.13

¹⁵⁶ Intervju med Arvid Krogstad

vært fornøyd med sin organisasjon under streiken, og ifølge Arnt Svartedal ble det tydelig at Papirforbundet ikke var riktig forbund for tømmerfløtere å være organisert i. *Døm hadde veldig dårlig erfaring med Papir. De ga lissom blaffen i oss i fløtingen.*¹⁵⁷ Arbeiderne ved Borregaard var også organisert i Papirforbundet, og siden de var en mye større gruppe enn lensearbeiderne, skal fløterne ha følt at de ble overkjørt av forbundets avdelinger på Borregaard.¹⁵⁸

Etter streiken i 1956 valgte mange arbeidere å gå over til Skog og Land. Ut fra bevarte fagforeningsbøker kan vi se at flere arbeidere overførte seg til Skog og Land i 1959, og de aller fleste organiserte arbeidere på Glennetangen skal ha samlet seg i dette forbundet.¹⁵⁹ Tariffavtalen for 1952/53 ble forhandlet fram av Norsk Papirindustriarbeiderforbund på lensearbeidernes vegne, mens forhandlingene rundt overgangen fra 48 til 45 timers uker i 1959 ble satt opp av Skogbrukets Arbeidsgiverforening og Norsk Skog- og Landarbeiderforbund.¹⁶⁰ Det var forbundet med størst oppslutning på arbeidsplassen som vanligvis forhandlet på vegne av arbeiderne, noe som understreker overgangen til at Skog og Land ble det største forbundet på Glennetangen lense ved utgangen av 1950-tallet.

Oppslutning om fagforbundene

På noen arbeidsplasser skal fagforeningene ha klart å verve nærmest samtlige arbeidere.¹⁶¹ Det skal derimot ikke ha vært tilfellet på Glennetangen lense på 1950- og 1960-tallet. De fleste informantene i denne studien, som var unge gutter da de arbeidet på lensa, var ikke organisert de sesongene de var ansatt i fløtingen.¹⁶² Olav Pedersen skriver i en e-post 27. mars 2013: *Jeg var ikke organisert, tror at det bare var de "voksne" som var organisert den gangen.* Med voksne snakker nok ikke Olav om alder, men viser til de arbeiderne som hadde jobbet på lensa i flere sesonger og som hadde fløtingen som yrkesvei. De arbeiderne som var faste innslag i arbeidsstokken sesong etter sesong var de som valgte å bli organisert.

¹⁵⁷ Intervju med Arnt Svartedal, Fetsund Lenser 28.02.13

¹⁵⁸ Intervju med Arnt Svartedal, Fetsund Lenser 28.02.13. E-post fra Thomas Berg, 22.03.13

¹⁵⁹ Arvid Krogstad ble overført til Skog og Land i juni 1959. Onkelen til Olav Pedersen, Johan, betalte siste medlemskontigent til Papirindustriarbeiderforbundet september 1959 og ble overført til Skog og Land etter dette

¹⁶⁰ G.f.f.f arkiv: Kasse 022. Lillehammer lense fra 1955 til 1958. Arb ordning statistikk. Arbeidsavtaler. Hovedavtaler 1952. D0, 0069: *Om lønnstariff 1952/53* og Kasse 022. Norsk arbeidsgiverforening. Tarifforhandlinger 1956-1960. D0, 0066: *Overgang til 45-timers uke pr. 1. mars 1959*

¹⁶¹ Kaldal 1994: 129

¹⁶² For eksempel Rikard Sundås på 1940-tallet og Kolbjørn Skår og Kjell Amundsen på 1960-tallet

Selv om arbeidsstokken lenge var stabil på Glennetangen, var det også et stort innslag av løst tilknyttet arbeidere i arbeidsstokken. Som vi har sett var det et skifte i utdannings- og yrkesmulighetene i Norge på 1960-tallet, noe som bidro til at lensa for de yngre ble en mellomstasjon mellom folkeskole og videreutdanning. Disse yngre arbeiderne visste at de skulle arbeide på lensa for en kortere periode, og det kan for dem ha gjort det mindre aktuelt å organisere seg.

Ifølge Arnt Svartedal valgte flere arbeidere på Glennetangen lense å organisere etter at de samlet seg i Skog og Land. *Jæ husker det var en formann, han var bonde forresten, men han var ivrig sånn. Men han likte sæ ikke i papir. Men etter at vi kom inn i skog og land, så ble det helt noe annet. Og døm mente på det atte der hørte vi hjemme.*¹⁶³ Oppslutningen rundt fagforeningene var altså beskjedne i 1920-årene og bedre fra slutten av 1950-tallet med overgangen til Skog og Land. Denne utviklingen stemmer også overens med at gjennombruddet for fagorganiseringen av skogsarbeidere skjedde først fra 1920-årene og utover.

Det er kanskje ikke så rart at lensearbeiderne, som i tillegg kunne jobbe både som småbrukere og skogsarbeidere, følte seg mer hjemme i Skog og Land enn i Papirforbundet. Ifølge Paul Tage Halberg var det et skille mellom industriarbeiderne i byene og skogs- og landarbeiderne på bygdene, hvor industriarbeiderne så ned på de som jobbet med naturen.¹⁶⁴ På landsmøtet i Elverum 23. august 1924 ble det vedtatt at Skog og Jord, som skogsarbeiderne hadde vært organisert i siden 1912, skulle gå inn i Papirforbundet. Dette bidro til å forsterke skogsarbeidernes mindreverdighetsfølelse.¹⁶⁵ Dette var med på å motivere dem for å starte sitt eget forbund i 1927, men en stor del av lensearbeiderne ble altså lenge etter den tid stående i Papirforbundet.

Det at det lenge var beskjedne oppslutning om fagorganisasjonene på Glennetangen lense kan ha å gjøre med sesongaspektet ved arbeidet. Som nevnt tidligere, var de fleste lensekræbbene på lensa kun i fløtings sesongen, som vanligvis varte fra mai til oktober. De som jobbet på lensa hadde derfor ofte annet arbeid på vinteren, arbeid som for en del av dem også kan ha vært viktigere enn fløtingsarbeidet. Siden ledelsen heller ikke visste hvor mange arbeidere de kom til å ha behov for neste sesong, var det usikkert for lensekræbbene om de ville få jobb på

¹⁶³ Intervju med Arnt Svartedal, Fetsund Lenser 28.02.13

¹⁶⁴ Telefonsamtale med Paul Tage Halberg, 25.03.13

¹⁶⁵ Halberg 1993: 72ff

lensa neste fløtingssesong. Dette kan ha hatt betydning for arbeidernes identitet, og bidratt til å begrense oppslutningen rundt fagforeningen. Det gjorde at de fikk mindre langsiktige forhold både til arbeidsplassen og dermed til å være organisert.

Samhold og religiøsitet

Samholdstanken på Glennetangen kan ha bidratt til at mange arbeidere etter hvert valgte å bli med i en fagforening. På spørsmål om hvorfor Arnt Svartedal valgte å organisere seg, svarte han: *Jo, jæ gjorde det på grunn av det at jæ syntes jæ ville være med i. For flesteparten var jo organisert. [...] Du ville stå lissom med de andre som var organisert da.*¹⁶⁶ Her ser det ut til at Arnt organiserte seg fordi han selv hadde ønske om det, fordi han ville stå sammen med sine arbeidskolleger.

Mange arbeidere på Glennetangen lense var religiøse. Det var vanlig at kristne arbeidere hadde en skepsis med tanke på organisering, og dette kan ha vært med på å begrense tilknytningen til fagforeningene på Glennetangen. Noen av de kristne arbeiderne skal etter hvert ha følt et press av andre på lensa om å organisere seg. Dette presset lå i at mange av de faste arbeiderne var med i fagforbundet, og det ble oppfattet som en norm å være det. Derfor ønsket Arnt og kameratene å organisere seg: *Men i grunn så var vi vel liksom enige om det, døm som jæ jobba med da, at vi skulle organisere oss da.*¹⁶⁷

Selv om samholdet på Glennetangen lense kan ha styrket fagforeningen, kan ikke dette tas for gitt. Det at arbeidere har et godt samhold på arbeidsplassen betyr ikke uten videre at de melder seg inn i en fagforening. De kristne arbeiderne på Glennetangen kan ha vært en del av det gode samholdet på arbeidsplassen, selv om de på grunn av sin personlige tro ikke ønsket å melde seg inn i fagforeninga.

Konklusjon

Her har jeg tatt for meg fagorganiseringen på Glennetangen lense, og sett på mulige grunner til at oppslutningen endret seg da arbeiderne gikk over til å organisere seg i Skog og Land.

Som vist var organisasjonsgraden på Glennetangen lense lenge begrenset, og arbeiderne var med i forskjellige forbund. Dette viser hvordan lenseanlegget var en

¹⁶⁶ Intervju med Arnt Svartedal, Fetsund lenser 28.02.13

¹⁶⁷ Intervju med Arnt Svartedal, Fetsund lenser 28.02.13

sammensatt arbeidsplass. Det at de fleste av de organiserte arbeiderne før 1950-tallet var medlem av Papirforbundet, kan bety at disse anså seg som industriarbeidere den tiden de jobbet på lensa. Småbrukerne følte seg mer hjemme i Skog og Land, noe som kan være grunnen til at oppslutningen i fagforeningen ble større etter at de valgte å gå over til dette forbundet.

Det at arbeiderne på Glennetangen lense skiftet forbund på 1950-tallet, viser at lensearbeiderne ikke soleklart hørte hjemme et spesielt sted. Siden lensa ikke klart og entydig hørte til en bestemt næring, kan det også ha gjort at arbeiderne kunne identifisere seg med flere ulike fagforbund, og flytte imellom etter hvor de ble best ivaretatt.

Sosiale relasjoner

Her skal jeg ta for meg de sosiale relasjonene på Glennetangen. Dette temaet har jeg valgt å dele i tre; først vil jeg se på de sosiale relasjonene mellom arbeiderne, deretter mellom de yngre og de eldre arbeiderne, og til slutt de sosiale relasjonene mellom arbeiderne og ledelsen.

I denne sammenhengen er det viktig å skille mellom samvær og samhold. Arbeiderne som arbeidet sammen hver dag ble veldig godt kjent, og tilbrakte mye tid sammen gjennom sesongen. Samtidig var det også mange arbeidere som aldri hadde noe med hverandre å gjøre, blant annet fordi de arbeidet i hver sin ende av lenseanlegget. Likevel hevdes det at alle arbeiderne var en del av det gode samholdet på lensa.¹⁶⁸ La oss her se nærmere på dette.

Mellom arbeiderne

Glennetangen var en arbeidsplass med mange ulike og til dels adskilte arbeidsverdener. Landerenskerne hadde ikke mye kontakt med de som arbeidet på mosemaskinen, og sortererne hadde ikke daglig kontakt med båtmannskapet. På lensa var det også mange arbeidslag. De mellom ti og tolv arbeiderne på ett inntak i sorteringen var ett arbeidslag, og hadde ikke kontakt med arbeiderne på mosemaskinene

Selv om det sosiale livet på lensa i stor grad var knyttet til de forskjellige arbeidslagene, kunne det også gå på tvers av disse. På spørsmål om de ble kjent med

¹⁶⁸ Intervju med Arnt Svartedal, Arvid Krogstad og Svein Mathis Aamodt

andre arbeidere på lensa svarer Arvid Krogstad: *Jada. Det var jo et inntak tvers ovenfor oss, og vi hadde jo kontakt. Det ble jo no prating. For der var det noen jegere, så da ble det diskusjon tvers over da vettu.*¹⁶⁹ Dette viser at samværet på lensa ikke bare var basert på tett samarbeid i arbeidet.

Spisebrakkene på lensa var, som i koiene i skogen, et sted arbeiderne kontrollerte. Arbeiderne hadde sine faste spisebrakker, og graden av samvær utover arbeidslagene avhang av hvor på lensa en arbeidet. Noen av spisebrakkene var store nok til å romme opp til 50 arbeidere. Her gikk altså samværet på tvers av arbeidslag. Ellers var det en spisebrakke per inntak og mosemaskin, og disse arbeidslagene holdt derfor sammen gjennom hele arbeidsdagen.¹⁷⁰

Spisebrakkene skal ha vært et sted hvor de sosiale relasjonene mellom arbeiderne fikk utvikle seg. Mange av lensekræbbene var som vist religiøse, og spisebrakkene skal blant annet ha blitt brukt til å holde andakter i hvilepausene. Dette viser også at arbeiderne var nært knyttet til arbeidsplassen, og at skillet mellom arbeid og fritid ikke var så klart.

Arbeiderne på Glennetangen skal ha fått håret sitt klippet blant annet av Arnt Svartedal og hans far i arbeidstiden.¹⁷¹ Dette viser to viktige aspekter ved arbeidet på lensa. For det første understreker det hvor uklart skillet mellom arbeid og fritid var blant lensekræbbene. I tillegg viser det noe om friheten i arbeidstiden. At arbeiderne kunne klippe hverandre i arbeidstiden tyder på at arbeiderne tok seg pauser dersom naturen og tømmerstokkene tilsa det. Når det var lite tømmer var det ikke nødvendig at alle arbeiderne jobbet samtidig, og de kunne derfor noen ganger ta seg ekstra pauser gjennom arbeidsdagen.

Lensekræbbene hadde med seg egen matpakke på arbeid, men kjøpte ofte sjokolade, brus eller annet også i arbeidstiden. Det skal ha vært en arbeider som i tillegg til å jobbe som tømmerfløter eide en liten butikk i Rakkestad. Hver dag skal han ha tatt med seg en ryggsekk med varer, og stasjonert seg i en av brakkene på lensa. Denne brakken fikk han disponert av ledelsen. Herfra solgte han tobakk, sjokolade, brus, kaffe til spisebrakkene og mer, og han skal ha gått fram og tilbake til

¹⁶⁹ Intervju med Arvid Krogstad

¹⁷⁰ Intervju med Arvid Krogstad, Guttorm Jensen, Terje Berby. Ellers har de fleste informantene vært inne på det samme

¹⁷¹ Intervju med Arne Pedersen og Arnt Svartedal (c)

butikken sin på lensa i arbeidstiden. Her ser vi også et eksempel på hvor nært knyttet den lokale befolkningen kunne være til arbeidsplassen.¹⁷²

På Glennetangen skal det på 1940-tallet ha arbeidet to menn som var veldig dårlig til beins. Arnt Svartedal husker at de måtte ha hjelp for å komme seg til lensa og ble båret til arbeidsstasjonen sin. I dag ville det vært vanskelig for disse mennene å holde seg i arbeid, og de hadde kanskje vært berettiget til uføretrygd. Det er viktig her å ikke romantisere det faktum at arbeiderne fortsatte å arbeide på lensa. De hadde ikke annet valg enn å arbeide for å tjene til livets opphold, og var derfor avhengig av å ha tilpassede arbeidsoppgaver. Samtidig viser dette et viktig sosialt aspekt ved lensa som arbeidsplass.

Som vist var det i sorteringen flere stasjoner hvor arbeidet ble gjort best sittende, og disse var derfor populære blant arbeiderne. Ifølge Arnt fikk arbeiderne med dårlige bein ha denne arbeidsstasjonen som fast plass: *Litt sosialt, og man tenkte på hverandre. Det var greit for alle at de fikk sitte der hele tiden. Det var fint at de fikk jobbe.*¹⁷³ Det skal ha vært i orden både for arbeiderne og ledelsen at disse to hadde sine faste arbeidsplasser på lensa.

Dette eksempelet viser en paternalistisk side ved ledelsen på Glennetangen, som viste omsorg overfor de uføre arbeiderne ved å la de arbeide på lensa. Det viser også noe som er relevant for samholdet mellom arbeiderne, ved at arbeiderne tok vare på de svake.

Hvorvidt de to arbeiderne hadde en lavere akkord enn resten av arbeiderne på Glennetangen har jeg ikke kilder til å si noe håndfast om. Det kan tenkes at de hadde den samme lønnen som resten av akkordlaget på lensa. Som vi så tidligere fikk Rikard Sundås utbetalt samme lønnen som faren da han vikarierte for han en sommer, selv om han enda ikke var ferdig på folkeskolen. Siden disse arbeiderne kunne sitte på sin arbeidsstasjon hele dagen, fikk de gjort sine arbeidsoppgaver på en like god måte som resten av lensekræbbene.

Punkt 8 i tariffavtalen fra 1952 sier at *for arbeidere, hvis arbeidsevne på grunn av alderdom, sykdom eller vanførhet er nedsatt fastsettes lønnen efter avtale mellom arbeidsgiveren og vedkommende arbeider.*¹⁷⁴ Men om arbeidernes handikapp

¹⁷² Intervju med Arne Pedersen

¹⁷³ Intervju med Arnt Svartedal (b)

¹⁷⁴ G.f.f.f arkiv: Kasse 022. Lillehammer lense fra 1955 til 1958. Arb ordning statistikk. Arbeidsavtaler. Hovedavtaler 1952. D0, 0069. *Overenskomst Glennetangen lense 1952*

i dette tilfellet kan ha blitt sett på som nedsatt arbeidsevne, har jeg ikke grunnlag for å slå fast.¹⁷⁵

Mellom yngre og eldre

Både yngre og eldre arbeidet sammen i de ulike arbeidslagene på lensa. Mange av mine informanter husker at de som unge gutter var til bry for de eldre karene. Rikard Sundås husker blant annet at de yngre guttene pleide å samle seg på lensa mens de eldre lensekræbbene lå og sov i spisebrakkene. For å forstyrre middagshvilen kastet ungguttene trekubber på ståltaket av spisebrakkene.¹⁷⁶

Flere minnes også at de eldre karene kunne spøke med de nye og uvitende guttene. Arnt Svartedal forteller om hans første dag i sorteringen:

Jæ gikk fem på så det dundra jæ. En eldre kar, han hadde moro ta litt skøyestreker han. Han var flink, han skulle lære mæ hvordan han skulle gjøre det. ”Når du sku stikke stokken i båsen”, sa’n, ”så kjører du haka’n hardt i stokken,” sa’n. ”Også kjører du te’n alt det du orkær” sa’n. Og detta gjorde jæ vettu. Og jæ mista balansen og stupa uti. Da ble jæ lissom litt irritert da vettu. ”Dette er første og siste gang” sa jæ. Men de knegga og lo veldig vettu, disse gamle gubbene. Det ble den ene gangen det.¹⁷⁷

Det kan ha vært et tøft møte med arbeidsplassen for de unge guttene, men det virker som at de fleste syntes dette var morsomt. Dette var ikke noe som hendte med noen få, men var en del av det sosiale miljøet på lensa. De eldre kan ha gjort dette for å vise sin plass som høyere i rang enn de unge. Eller det kan ha vært et forsøk på å vise guttene at de ble tatt i mot i fellesskapet. Dette er et velkjent tema i arbeidslivshistorien.

For eksempel har Knut Kjeldstadli beskrevet lignende forhold på Kværner Brug i overgangen mellom 1800- og 1900-tallet. Der måtte læreguttene finne seg i å gjøre forefallende arbeid, hente kaffe, tobakk, øl og brennevin og jobbe ekstra dersom de eldre tok på seg ekstra arbeid.¹⁷⁸ Også på Glennetangen lense hendte det at de eldre lensekræbbene benyttet seg av de yngre guttene. Hierarkiet blant arbeiderne ble også

¹⁷⁵ Om det samme punktet i tariffavtalen var gjeldende på 1940-tallet vet jeg ikke, men det kan tenkes at det ikke endret seg mye mellom disse årene

¹⁷⁶ Intervju med Rikard Sundås. Lignende historier er fortalt av Arvid Krogstad, Svein Mathis Aamodt og Terje Berby

¹⁷⁷ Intervju med Arnt Svartedal (b)

¹⁷⁸ Kjeldstadli 1989: 96

basert på alder og ansiennitet. Og dersom de eldre karene hadde lyst på tobakk eller øl, skal de sendt av gårde en unggutt med motorsykkel til den lokale butikken.

Den fredagen da, som vi fikk lønning, hovedoppgjøret som vi sier da, da måtte jæ rett i butikken og kjøpe øl. Jæ hadde moped vettu, den gangen. [...] Henta øl, to sånne store vesker med øl. [...] Også drakk døm sæ temmelig fulle au vettu nedpå der, er rart det gikk bra se. Jæ hadde jo liksom litt moro ta det da. Det var en gang i måneden det da, da fikk de storoppgjøret¹⁷⁹

Siden informanten var en yngre gutt, og hadde motorsykkel, var det han som ble sendt av gårde til butikken for å kjøpe øl til de eldre lensekræbbene. Det virker ikke som at dette var noe som ble pålagt han, men at han gjorde det fordi han syntes det var morsomt.

Det var også den yngste gutten sitt ansvar å *lunke* på kaffen før middagshvilen var ferdig. De eldre arbeiderne brukte middagshvilen på å sove, og ville ha en liten kopp kaffe før de skulle begynne arbeidet sitt igjen. *Som brekktellær, og den yngste på hvilebrakka var oppgaven min å sette på kjelen ti på halv to. Da skulle kællene ha sæ en kaffekopp før de begynte å jobbe igjen.*¹⁸⁰ Dette viser hierarkiordningen både når det kommer til arbeidsoppgave og alder. Den yngste arbeideren i hvilebrakka skulle varme opp kaffen mot slutten av middagspausen, og Svein Mathis gjør i tillegg et poeng av at han var brekkteller. Å være brekkteller var som vist en begynneroppgave, og kan ha fungert som en inngangsport til fellesskapet så vel som i arbeidet. Det kan altså ha vært en åpning inn i noe som både var et hierarki og et fellesskap.

Det var ikke slik at de yngre guttene alltid gjorde som de eldre ønsket. Fram til slutten av 1950-tallet hadde arbeiderne på Glennetangen lense middagshvil i én klokke time midt på dagen, noe som skal ha ført til en uenighet blant de yngre og de eldre på arbeidsplassen. De yngre ønsket å kutte pausen til en halv time, og heller slutte arbeidsdagen tidligere på ettermiddagen. Arbeiderne måtte ofte stå opp klokken 04.00 for å komme seg tidnok på arbeid, og de eldre ville gjerne beholde muligheten til å hvile en time midt på dagen. *De eldre karene kjempet imot, de ville ha hvilen,*

¹⁷⁹ Intervju med anonym informant

¹⁸⁰ Intervju med Svein Mathis Aamodt

*men vi unge vant.*¹⁸¹ Fra 1959 ble middagshvilen kortet ned til 30 minutter og arbeidsdagen avsluttet klokken 16.00.

Denne kampen om middagshvilen kan henge sammen med den generelle endringen som skjedde i arbeidslivet på slutten av 1950- og begynnelsen av 1960-tallet. Bedre skoletilbud og flere helårsyrker ga ungguttene flere muligheter, noe som kan ha ført til en ny innstilling til arbeidsplassen enn de eldre hadde hatt. Fritid ble viktigere for de unge, som så på arbeidet som et sted å tjene penger i en periode av livet før de skulle begynne med noe annet. Da arbeidsdagen var over la de fra seg arbeidet og dro hjem. De gamle lensekræbbene så kanskje ikke skillet mellom arbeid og fritid som like viktig.

Det å være lensekræbbe fikk i denne perioden en annen betydning, en ny identitet. Lensekræbbe var for de eldre karene noe de var, og det gjaldt ikke bare på arbeidsplassen. For de yngre guttene som var ferdig på folkeskolen fra 1950-tallet var tømmerfløtingen en mellomstasjon. Vi husker utsagnet til Olav Pedersen om at lensa ikke var et sted han ønsket å bli. Det var en sommerjobb, og ikke et sted å bli værende.

Mellom arbeidere og ledelse

Til daglig var det formennene som var ledelsens representanter på lensa. Som vist kom bestyreren til lensa i forbindelse med utlevering av arbeidernes lønninger. Etter å ha gitt fra seg lønningsposene, gikk bestyrer Johannes Skjørten opp og ned lensegangen. Dette var hans måte å være tilgjengelig for arbeiderne, som da hadde mulighet til å ta kontakt med Skjørten dersom de hadde noe å ta opp.

Selv om Skjørten gjorde seg tilgjengelig for arbeiderne, skal det ha vært mange som vegret seg for å ta kontakt med han. Slik var det også da Arvid Krogstad og arbeiderne på hans inntak ønsket å lage en spisebrakke for å slippe å gå til den store spisebrakka i pausene.

Da vi skulle lage brakka, før vi fikk bygd den, prata vi om det lenge, var ikke noe moro å spørre han heller. Da jæ så han komme nedover, sa jæ at jæ skulle gå bort å spørre han. Så da gikk jæ over brua bort til midtgangen der og venta på han til han kom ned. Og spurte om det

¹⁸¹ Intervju med Arnt Svartedal (b)

var mulig å få materialer til å en hytte. Gikk 14 dagers tid vel, så kom det en vending med materialer i renna [...].¹⁸²

Dette viser tydelig at arbeiderne var nølende med å ta kontakt med bestyreren. Da de likevel tok mot til seg og spurte om materialer, fikk de dette etter to uker. Bestyreren lyttet til arbeidernes ønske og sørget for å gi dem materialer til å bygge spisebrakke. Samtidig ga han ikke materialene til arbeiderne straks. Altså var det her en kombinasjon av makt og omsorg. Dette skal vi se på nærmere.

De fleste lensekræbbene husker bestyrer Johannes Skjørten som en streng mann det stod respekt av. Siden det var formennene på lensa som hadde kontakt med arbeiderne, var det få lensekræbber som hadde direkte kontakt med bestyreren de gangene han var ute på lensa. Dette kan ha forsterket inntrykket av bestyreren som en streng mann, noe vi kan se i utsagnet til Arvid Krogstad: *Skjørten virket veldig avvisende, men var ikke sikkert at han var det. Men man hadde veldig respekt for sjefene sine.*¹⁸³ Arvid reflekterer her over hvordan han oppfattet bestyreren, og åpner for at han kanskje ikke var så avvisende som han fremstod. Aage Tangen husker en noe tøffere bestyrer: *Bestyrer Skjørten på Nes var det stor respekt for, han var streng. Dersom noen hadde gjort no gærli eller noen sa i mot ham å sånn da var det bare flaks hvis vedkommende fikk jobb i lensa året etter.*¹⁸⁴

I motsetning til sine medarbeidere, har Arnt Svartedal et mer positivt bilde av bestyreren: *Skjørten var i grunn en snill mann. Mange som var litt redd for å snakke med han se, på lensa. Men jæ, for min del, var aldri no redd for han. Syns aldri det var no farlig å preke med han.*¹⁸⁵

Det er altså to ulike bilder av bestyrer Johannes Skjørten som kommer fram. For det første var han en streng sjef de fleste hadde lite kontakt med. På den andre siden var han en omsorgsfull mann som hørte på arbeidernes ønsker. Selv om arbeiderne har ulike syn på bestyreren, er avstanden og den litt underdanige respekten noe som går igjen hos alle informantene. Denne dobbeltheten hos bestyrer Skjørten, strenghet kombinert med omsorg, var også forenlig med det vi kjenner som vesentlige trekk ved paternalistiske ledere ellers i arbeidslivet.¹⁸⁶

¹⁸² Intervju med Arvid Krogstad

¹⁸³ Intervju med Arvid Krogstad

¹⁸⁴ Intervju med Aage Tangen (a)

¹⁸⁵ Intervju med Arnt Svartedal (b)

¹⁸⁶ Kjeldstadli 1988: 114

Fellesskap

Grunnlag for fellesskap

Det er tydelig at informantene minnes lensa som en arbeidsplass hvor alle ble respektert og var likeverdige. Flere informanter har sagt at alle på lensa var like viktige, og at det ikke var noen som stod over hverandre.¹⁸⁷ På én måte kan det virke som informantene her refererer til arbeidernes betydning i arbeidsprosessen. Alle arbeiderne hadde like stor betydning for å få mest mulig tømmer gjennom lenseanlegget hver dag. Som jeg har vist, var det en rangordning også blant lensekræbbene. Likevel var alle arbeiderne like betydningsfulle for å ha en effektiv arbeidsprosess. Dette kan vi også se i utsagnet til Arnt Svartedal:

Men alle i sorteringa å sånn stod stort sett likt. Men de hadde sine faste jobber, for eksempel de som kjørte mosemaskinen. Det var hans jobb år etter år. Han hadde jobba seg opp til den jobben. Men det var den samme lønna.¹⁸⁸

På en annen måte kan det informantene sier om dette også handle om at de så på seg selv som likeverdige i rang. I sin fortelling gjør Arnt et poeng av at alle arbeiderne på lensa stod likt, og begrunner det med at arbeidernes lønn var lik. Som vi så tidligere, var det likevel noen forskjeller i lønna hos lensekræbbene. De som var en del av akkordlaget, var over 18 år og hadde arbeidet mer enn én sesong på lensa, hadde likevel den samme akkordsatsen. Det kan ha vært en norm på Glennetangen at arbeiderne skulle ha omtrent lik lønn, og at det å ha det var i tråd med fellesskapsfølelsen blant arbeiderne. Ved å ha lik lønn uavhengig av arbeidsoppgaver, kan arbeiderne ha fått en følelse av at alle var like viktige.

Jeg har altså slått fast at det var mulig å stige i gradene på Glennetangen. At arbeiderne likevel sitter igjen med et minne om at alle var likeverdige, ser vi også hos Arvid Krogstad:

Gunnar jobba som sorterer, og da han blei flytta ned til maskinene som tellær, tok jæ over jobben hans. Og da steg jæ i gradene da vettu. Og det gjorde vel han Gunnar og det da, han blei jo tellær. *Ja, var det høvere?* Ja jæ tror det. Men det var jo ingen som tenkte på det med rangstige. Det var bare at du hadde jobb.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Blant annet Arnt Svartedal, Arvid Krogstad og Gunnar Wold har vært inne på dette

¹⁸⁸ Intervju med Arnt Svartedal (b)

¹⁸⁹ Intervju med Arvid Krogstad

Dette sitatet uttrykker hvordan det at det fantes forskjeller ikke var et hinder for at de så på seg som del av et fellesskap. Tross forskjeller i arbeidsoppgaver var de altså like viktige for hele arbeidsprosessen på lensa, og likeverdige medlemmer i arbeiderfellesskapet. Dette inntrykket kommer fram om en leser minnet mer som levning, med spor etter holdninger, enn som en faktisk opplysning.

Som tidligere vist, var det stor utskiftning blant landerenskerne på Glennetangen. Fordi de hadde lavere lønn, ønsket de fleste landerenskerne å bli flyttet over til lensa. Siden flere informanter har knyttet likeverd i arbeidet til lik lønn, kan dette tyde på to ting. For det første kan det tyde på at landerenskerne ikke ble sett på som en del av fellesskapet på Glennetangen, og at de ikke ble regnet som ”en av oss” før de begynte å arbeide på lensa. For det andre kan det tyde på at arbeiderne hadde en opplevelse av at alle arbeiderne hadde lik lønn, eller at de så forbi eventuelle lønnsforskjeller. Dermed blir den fellesskapsfølelsen lensekræbbene uttrykker, ikke noe som lar seg forklare med at de hadde lik lønn. Andre sider ved deres erfaringer må trekkes inn.

Omsorgsfellesskap

Samholdet på Glennetangen var også basert på gjensidig hjelp. Som vist måtte arbeiderne ofte stå opp klokken 04.00 for å være på lensa til arbeidet startet 06.30. Og blant lensekræbbene var det en norm om å ikke komme for sent på arbeid. De gangene noen forsov seg, var det om å gjøre og kaste på seg fillene og kjappe seg på lensa. De gangene var det ifølge Arvid Krogstad lett å glemme matpakken sin, og det kunne bli en tung dag hvis man glemte maten sin: *Det kunne bli en slitsom dag om man fikk det travelt på morran. Hvis en ikke rakk å lage seg matpakke. Men det gikk bra, fikk en halv skive fra noen andre å sønn. Passet på hverandre.*¹⁹⁰

Det er her tydelig at arbeiderne kunne hjelpe hverandre, og at de ikke måtte klare seg uten mat dersom han glemte å smøre seg matpakke. Ved å hjelpe en kollega som hadde glemt maten sin, kunne han kanskje regne med at han eller andre på arbeidslaget ville hjelpe tilbake dersom det trengtes ved en senere anledning.

Det er her tydelig at fellesskapet mellom arbeiderne på Glennetangen var påvirket av at arbeidsplass og lokalmiljø var tett knyttet sammen. Dette var også tydelig når arbeidere ble syke, skadde eller døde. Da var det vanlig at lister gikk blant

¹⁹⁰ Intervju med Arvid Krogstad

arbeidere for å samle inn penger enten til arbeideren eller til hans familie. Ifølge Arvid Krogstad gikk disse listene rundt også dersom en bonde mistet ei ku eller annet som var viktig for ham.¹⁹¹ Dette fellesskapet var altså basert på å hjelpe hverandre, og kan sees som en felles måte å overkomme for knappe ressurser. Å sende lister blant arbeiderne når noen gikk gjennom vanskelige tider skal ha vært vanlig også på andre arbeidsplasser. Dette har blant annet Knut Kjeldstadli belyst i sin studie av jernarbeiderne i Kristiania.¹⁹²

Arbeiderkollektiv

I boken *Arbeiderkollektivet* fra 1961, presenterte Sverre Lysgaard en teori om arbeiderkollektiv i bedrifter.¹⁹³ Lysgaard viste i sin studie hvorfor underordnede arbeidstakere ofte danner en uformell forskansning for å beskytte seg mot bedriftens umettelige krav om effektivitet og lønnsomhet.

Begrepet til Lysgaard handler om samhold. Arbeidere i en bedrift holdt sammen, og så på seg selv som deler av et kollektiv på tvers av arbeidslagene. Til nå har jeg vist at det var et tydelig fellesskap på Glennetangen lense. Informantene minnes et vi-fellesskap til tross for ulike arbeidsoppgaver, arbeidslag og lønn. Men her handler minnene om det å tilhøre et fellesskap hvor alle var like mye verdt, og hvor alle stilte opp for hverandre. Fellesskap i motstand mot ledelsen, som var et vesentlig trekk ved Lysgaards arbeiderkollektiv, var her et mindre fremtredende tema i informantenes minner.

Et annet tema i det arbeiderne forteller om fellesskapet, handler om hvordan arbeiderne så på det å rykke opp i gradene og bli formann på lensa. Som formann var man fast ansatt i fløtingen, med en årslønn som var høyere enn lensekræbbenes opparbeidede akkordlønn.

Selv om lønna som formann var bedre, er det ikke sikkert det var så mange som ønsker å rykke opp i gradene. På spørsmål om dette, svarer Arvid Krogstad: *Nehei, det ville jeg ikke. Nei, jeg var fornøyd med å være vanlig lønsmottaker uten noen forpliktelser.*¹⁹⁴

¹⁹¹ Intervju med Arvid Krogstad

¹⁹² Kjeldstadli 1989: 99f

¹⁹³ Lysgaard 1961: 78f

¹⁹⁴ Intervju med Arvid Krogstad

Selv om noen formenn fungerte som arbeidende formenn, er det tydelig at lensekræbbene likevel anså dem som høyere på rangstigen enn dem selv. Arnt Svartedal forteller: *Alle stod sånn sett likt. Men formenna var litt høyere oppe, det var jo de som skulle lede.*¹⁹⁵ Altså så de på det å bli formann som å stige ut av arbeidergruppa.

Disse to sitatene viser noe viktig om fellesskapet på lensa. At arbeiderne ikke hadde ønske om å bli formann, men være vanlig arbeider, kan være et uttrykk for en kulturkode som kan tyde på at det på Glennetangen fantes et arbeiderkollektiv. Dette kollektivet handlet nettopp om dette vi-fellesskapet, og samtidig om normer mot å ville klatre på rangstigen. Det kan hende at det i dette miljøet ikke ble sett som helt bra å ville bli bedre enn de andre. Slike talemåter viser ikke i seg selv at ingen arbeidere ville bli formenn, men at det kan ha vært en norm i miljøet at en ikke burde strebe etter det.

Kvinnene på lensa

Damene fra Frelsesarmeen

Fra Eidsberg gikk det en lensegang fra land og ut til lensa, og herfra kom det hver fredag damer fra Frelsesarmeen i Mysen. De sang for lensekræbbene og solgte lodd flere steder på lenseanlegget. Det skal ha vært en kjærkommen forandring for arbeiderne å få besøk av Frelsesarmeen, og de fleste skal ha kjøpt noen lodd hver fredag. Dette skal ha vært en fast ordning, men hvordan denne tradisjonen kom i gang, har jeg ikke funnet svar på.¹⁹⁶

Kaffekjærringer

Fram til slutten av 1970-tallet var det en fjern tanke å ha kvinner arbeidende på lensa. De eneste kvinnene lensekræbbene så i løpet av dagen, i tillegg til damene fra Frelsesarmeen, var rengjøringspersonalet og kvinnelig familie som en sjelden gang kom på besøk.

På Glennetangen lense var det ansatt tre-fire damer som stod for rengjøringen av brakkene på land og på lensa. Disse damene har av samtlige informanter blitt kalt

¹⁹⁵ Intervju med Arnt Svartedal (b)

¹⁹⁶ Verken Frelsesarmeens arkiv eller korpsets avdeling i Mysen hadde informasjon som kunne gi flere svar på hvorfor de kom til lensa hver fredag. Det er likevel så mange informanter som har snakket om damene fra Frelsesarmeen fra Mysen, at jeg ser på dette som sikre opplysninger

kaffekjærringer. Dette henger sammen med at de også kokte kaffe og egg til frokost- og middagspausene i de store spisebrakkene. Eggene hadde arbeiderne med seg hjemmefra, og de skrev navnet sitt på egget for å sørge for å få sitt egg tilbake.¹⁹⁷ I de mindre spisebrakkene hadde lensekræbbene med seg egen kaffe hjemmefra, eller de kokte kaffe selv i pausene. Her var damenes arbeidsoppgave kun å gjøre rent.

Som lensekræbbene, var kaffekjærringene ofte damer som bodde i nærheten av Glomma. Kaffekjærringene er eksempler på at fløtingen ga jobb også til noen få damer som trengte arbeid i de små lokalsamfunnene i Nedre Glomma. Inga Skovli (født Veiby) arbeidet som kaffekjærring på Glennetangen i mange år, og huskes av mange lensekræbber som ”kaffe-Inga”. Som alenemor var det viktig for Inga å ha et arbeid. *Ho var enten skilt eller enke, men ho hadde i alle fall to barn.*¹⁹⁸ Det at hun hadde fast arbeid gjennom hele fløtingssesongen bidro til å at Inga hadde mulighet til å ta vare på sine to barn.

Bilde: Kaffekjærring Ragnhild Mathiesen sammen med fire lensekræbber sommeren 1949. På baksiden av bildet, står det: Håkon, Ingolf, Ragnhild, Jens og Asbjørn. (Foto: Ragnhild Mathiesen)

¹⁹⁷ Intervju med Arne Pedersen og Svein Mathis Aamodt

¹⁹⁸ Intervju med Arnt Svartedal (c)

Videre kunne kaffekjærringene være kone eller annen slekt av lensekræbbene. Ragnhild Mathiesen hadde både faren og brødrene sine i arbeid på lensa da hun sommeren 1949 jobbet som kaffekjærring på Glennetangen lense.¹⁹⁹ Med tanke på hvordan rekrutteringen skjedde ellers på lensa, at sønn fulgte far, er det sannsynlig at Ragnhild fikk seg jobb på lensa gjennom faren eller brødrene.

Ifølge Ragnhild var det arbeiderne i spisebrakkene som ga kaffekjærringene lønn. Hun husker at hun hver fredag fikk en konvolutt med noen kroner i, som arbeiderne hadde samlet inn. Om dette var penger for å handle inn kaffe, eller om det var arbeiderne som betalte damene for å koke kaffe, kan jeg ikke si noe håndfast om her. Ut i fra lønningslistene vet vi at fløtingen ga damene lønn for rengjøringen, men om kaffekokingen var noe arbeiderne satte i gang selv, er usikkert.

Det som er interessant å se på her, er at Ragnhild i dag sitter igjen med et minne om å ha fått lønn av arbeiderne i brakkene på Glennetangen. Dette kan tyde på at Ragnhild anså jobben med å koke kaffe og egg som noe hun gjorde for arbeiderne, og ikke selve bedriften. I tillegg kan altså ikke Ragnhild huske å ha fått utbetalt lønninger fra fløtingen, noe som tyder på at hun anså lensekræbbene som sine arbeidsledere i større grad enn den faktiske ledelsen i fløtingen. Her ser vi samtidig hvordan de sosiale trådene i lokalmiljøet var vevd sammen med arbeidsplassen. Ragnhild kan også i samtiden ha hatt en tanke om at hun arbeidet for lensekræbbene, og ikke en utenforstående ledelse.

Ifølge flere informanter som arbeidet på lensa på 1960-tallet, ble det slutt på at rengjøringsdamene kokte kaffe til arbeiderne. Akkurat når dette skjedde er ikke sikkert, men det kan ha vært nytt av fløtingssesongen 1963.²⁰⁰

Å være kvinne på en mannsdominert arbeidsplass

Det kunne være vanskelig å være dame i et mannsdominert arbeidsmiljø. De fleste dagene gikk nok damer og menn godt overens, men det kunne bli for mye skøy også for tøffe kvinner. Arnt Svartedal husker godt den dagen noen lensekræbber låste fast en kubbe tømmer i regnfrakken til Kaffe-Inga:

¹⁹⁹ Intervju med Ragnhild Mathiesen

²⁰⁰ Svein Mathis Aamodt jobbet på Glennetangen lense i 1961 og 1962, og husker at kaffekjærringene kokte kaffe til frokost og middag. Terje Berby mener at da han begynte på lensa i 1963, måtte alle lensekræbbene sørge for egen kaffe. Også Arne Pedersen har vært inne på dette

Også hadde de en rund kubbe som passa inni der, også hadde de låst i sammen armene. Og den var så stram at det ikke gikk an å ta de fra hverandre. Og da gråt ho Inga. Ho tålte mye spetakkel, men da hjelpa jæ ho. Med å trekke fra hverandre, da skulle ho hjem. Men ho hadde moro av litt spell ho Inga å. Men det gikk jo litt.. Det hendte de tok ho på fanget og huska å sånn da. Ho knegga å lo, og de andre lo. Det hendte det ble litt mye, og da var ho ikke blid. *Hendte det at de var ekle da?* Nei, det syns jæ itte. Men da de låste armene i jakka, da syns jæ de gikk litt for høyt. For ho fikk de ikke fra hverandre, det satt virkelig godt se. Jæ husker jæ hjalp ho. Det glemmer jæ itte.²⁰¹

Kaffe-Inga huskes i dag av de fleste lensekræbbene, og var nok for de yngre guttene en morsfigur på lensa. Ifølge Arnt tålte Inga en spøk, og hun syntes det var morsomt når lensekræbbene tullet litt. Likevel er det tydelig at hun også var sårbar, og at mannfolkene gikk over Ingas grense ved noen anledninger.

Ved første øyekast kan denne historien minne om det vi i dag ville kalt mobbing på arbeidsplassen. Inga kan ha blitt trakassert av de mannlige arbeiderne, og ellers godtatt i spisebrakkka kun fordi hun ble sett på som en morsfigur av arbeiderne.

På den andre siden kan denne historien også tolkes som at Kaffe-Inga ble sett på som en del av det store fellesskapet på lensa, og ble tullet med på lik linje som resten av lensekræbbene. Siden Inga i mange tilfeller ga uttrykk for at hun syntes det var morsomt å bli tullet med, kan det ha vært vanskelig for lensekræbbene å avgjøre hvor mye hun tålte før de hadde gått over streken.

Trakassering av kvinner i mannsdominerte samfunn er et tema den svenske arbeidslivshistorikeren Maths Isacson har tatt for seg, blant annet i *Industrisamhället Sverige – Arbete, ideal och kulturarv* fra 2007. Her skriver han om Helene Östlund, som jobbet på Hedemora Verkstäder på 1980-tallet. Helene ble utsatt for trakassering, baksnakking og fikk lite støtte av fagbevegelsen.

Kvinner som har beveget seg inn på en mannlige arbeidsplass, er blitt utsatt for flere prøvelser, både ved å være nyansatt og kvinne i et mannsdominert yrke. Den nyansatte mannen visste at han etter hvert kunne arbeide seg opp i hierarkiet, mens kvinnene ble en minoritet på arbeidsplassen. Ifølge Isacson ble det forventet at de enten gjorde lite ut av seg, eller oppførte seg som en mor for de mannlige arbeiderne. De som ikke tok en av disse rollene, måtte være ekstra tøffe for å holde ut.²⁰²

²⁰¹ Intervju med Arnt Svartedal (c)

²⁰² Isacson 2007: 115ff

Kaffekjærringenes arbeidsoppgaver kan ha bidratt til at de ikke ble trakassert på arbeidsplassen på samme måte som Isacson beskriver fra Hedemora Verkstäder. Rengjøring og koking av kaffe var typiske kvinneoppgaver, og kaffekjærringene ble derfor kanskje ikke sett på som likestilte arbeidskollegaer.

Kaffe-Inga hadde arbeidet på lensa i mange år, og tømmerfløtingen kan ha vært en større del av hennes identitet enn for eksempel for Ragnhild Mathiesen. Ragnhild kan på sin side ikke huske noen ubehagelige situasjoner med lensekræbbene. Hun holdt seg også mer for seg selv i arbeidstiden, og dro hjem så fort hun var ferdig med sine arbeidsoppgaver. Ragnhild prøvde derfor ikke, og ble heller ikke en del av samholdet.

Kvinnelige lensearbeidere

Først på 1980-tallet ble det ansatt kvinner til lensa, men de ble da satt til de enklere arbeidsoppgavene. Det skal ha vært 3-4 kvinner innom lensa på 1980-tallet, og de ble satt til å skille ut stumpen like før mosemaskinene.²⁰³ "Kunne damene jobbe a?" "Jada, det gikk greit det. Døm hadde jo lettvindt jobb da, for det var sånn stokker som var brekka av."²⁰⁴ Det er interessant å se hvordan informantene snakker om arbeidet kvinnene hadde på lensa. Det kan tolkes dit hen at kvinnene ble satt til disse arbeidsoppgavene fordi ledelsen trodde de ikke kunne mestre mer fysisk krevende arbeidsoppgaver. Etter at lensa gjennomgikk store forandringer på 1960- og 1970-tallet, ble arbeidsprosessen veldig annerledes. Kildene i dette prosjektet er ikke utfyllende nok til å beskrive arbeidsoppgavene på lensa de siste 10 årene, og det er derfor usikkert om annet arbeid på lensa var lettere eller tyngre enn å skille ut stumpen.

Det kan også ha virket bekræftende for lensekræbbenes identitet som menn, at kvinnene ble satt til de minst krevende arbeidsoppgavene på lensa. På den måten kunne de fortsatt føle at det var de som var viktigst på arbeidsplassen. Da ville det også være lettere å godta at også kvinner arbeidet på lensa.

²⁰³ Intervju med Berit Glenne, og Aage Tangen (a)

²⁰⁴ Intervju med Aage Tangen (a)

Et arbeid i endring

I fløtingen har de faste kostnadene vært høye, og på 1900-tallet lå utgiftene til arbeidernes lønninger på 70-80% av de totale fløtingskostnadene.²⁰⁵ Det ble derfor stadig gjort forsøk på å minke arbeidsstokken på lensene. Mekanisering av arbeidet ville minke behovet for arbeidere, og fortsette å holde fløtingen med i konkurransen med lastebil og jernbane.

Samtidig som ledelsen på lensa ble presset til å minke arbeidsstokken på Glennetangen, var 1960-tallet arbeidstakernes tiår. Stadig flere helårsyrker ble tilgjengelig, og mange kunne nærmest velge og vrake i jobber. Løsfløterne lenger opp i vassdraget holdt stand noen år til, da mange hadde helårsjobb med skogsarbeid vinterstid. Rekrutteringen til lensearbeid var det verre med. Store lenseanlegg hadde vanskeligheter med å holde på arbeidskraften gjennom fløtingssesongen.²⁰⁶

Bilde: To lensekræbber ved mosemaskin B. Bildet er tatt sommeren 1984 eller 1985. Arbeiderne skal være fra Varteig. (Foto: Hans Hamid Rasmussen)

De stadig kortere fløtingssesongene gjorde det vanskelig for lenseanleggene å holde på arbeidskraften. Samtidig førte mekaniseringen til at arbeidere ble overflødig. Dette

²⁰⁵ Vestheim 1998: 169

²⁰⁶ Intervju Arnt Svartedal (b). Se også Berg 2012: 126

fikk også flere følger for arbeidet på Glennetangen. Som vi har sett, valgte Arvid Krogstad i 1960 å slutte på lensa, for å begynne i et helårsarbeid. Med bedre tilgang på biler på 1960-tallet, ble avstandene til jobb kortere og det var derfor overkommelig for Arvid å arbeide i byggebransjen i Oslo.

På den andre siden ble noen arbeidere avskjediget på grunn av mekaniseringen på lensa. Guttorm Jensen arbeidet i det samme inntaket som Arvid, men valgte å bli værende på Glennetangen etter at Arvid sluttet i 1960. Guttorm ble i 1968 nødt til å slutte på lensa, etter å ha fått beskjed om at det ikke lenger var behov for ham.²⁰⁷

Fløtingens problemer med å skaffe tilstrekkelig mannskap gjennom sesongen, kan vi se i et utdrag fra innberetningen til Glomma Fellesfløtingsforening for året 1960. Dette året var det mye tømmer, og det var derfor behov for mange arbeidere på lensa:

Ved Glennetangen lense mistet vi i slutten av sesongen en del av våre faste sorteringsarbeidere på grunn av øket etterspørsel etter arbeidskraft blant annet ved anleggsvirksomhet i nærliggende distrikter. Selv om disse arbeiderne delvis ble erstattet med andre, var det ikke til å unngå at fløtinga ble forsinket, med den følge at Tømmertunnelen måtte gi arbeiderne én uke ekstra ferie på grunn av utilstrekkelig tilgang på tømmer.²⁰⁸

1960-tallet er også kjennetegnet av store forandringer på lenseanleggene. I 1963 ble det bygd to rettemaskiner på Glennetangen lense, som rettet tømmeret slik at det ble liggende riktig i tømmerrenna i forhold til mosemaskinene. Dette arbeidet var tidligere blitt gjort manuelt, og disse maskinene gjorde derfor mange arbeidere på Glennetangen lense overflødig. Ifølge Aage Tangen kan så mange som 120 mann ha mistet jobben som følge av dette i årene som fulgte.²⁰⁹

Utover 1960-tallet ble det stadig mindre tømmer i Glommavassdraget, og det viste seg å ikke være behov for to rettemaskiner på Glennetangen lense. Den ene ble derfor overført til Fetsund lenser i 1969. Etter dette ble bare den ene siden av anlegget brukt til å mose sammen tømmeret.²¹⁰

Fra rettemaskinen og ned til mosemaskinen var det festet en tjukk vaier, som ved å ligge oppå tømmeret bidro til at stökkene fløt raskere nedover lensa. På grunn av friksjonen mellom tømmer og vaier, ble tømmeret trukket nedover i en jevn

²⁰⁷ Intervju med Guttorm Jensen

²⁰⁸ Berg 2012: 126

²⁰⁹ Intervju med Aage Tangen (a). Se også Berg 2012: 127

²¹⁰ Intervju med Aage Tangen (a) og Arnt Svartedal (c)

hastighet. Dette ble også tidligere gjort manuelt av lensekræbbene. Ved å vippe stokken oppå vaieren fløt tømmeret enda raskere.²¹¹ Arbeidet på lensa ble altså utover 1960-tallet ikke like styrt av naturen som tidligere.

Først på begynnelsen av 1980-tallet, fikk arbeiderne beskjed fra ledelsen om at Borregaard ville slutte å fløte tømmer i Glommavassdraget. Lensekræbbene ble likevel tidlig klar over at anlegget etter hvert ville bli lagt ned. På Glennetangen lense ble det frigitt lite penger til vedlikehold av lenseanlegget de siste ti årene. *Den siste tida gikk det på stumpene løs. Da var det så vidt vi fikk tømmeret gjennom anlegget.*²¹²

I 1973 begynte Arnt Svartedal på slepebåten Mørkfoss på Fetsund lenser, og arbeidet der til nedleggingen i 1985. Da han søkte om å få et hydraulisk styre til båten, skal han ha fått avslag. Det ble derfor tydelig at ledelsen ikke ønsket å bruke penger på fløtingen. Ifølge Arnt var dette et av de første tegnene på at tømmerfløtingen ville bli nedlagt i Glommavassdraget.²¹³

²¹¹ Intervju med Aage Tangen (b) og Terje Berby

²¹² Intervju Aage Tangen (a)

²¹³ Intervju med Arnt Svartedal (a)

Kapittel 5. Mytologisering og romantisering

Målet med dette kapittelet er tredelt. For det første ønsker jeg å ta opp igjen de mulige problemene med muntlige kilder, og hvilke metodiske premisser og begrensninger analysen av minner byr på. Jeg vil her fokusere på prosjekter som handler om å ikke bare rekonstruere livet på en arbeidsplass, men også hva aktørene kan ha ment om det de opplevde. Videre ønsker jeg å se på hva endringene fra storhetstid til nedlegging kan ha betydd for arbeiderne og kulturen de var en del av. Til slutt vil jeg reflektere rundt mulighetene for videre forskning etter dette prosjektet.

Minner fra en tapt tid

Som vi har sett tidligere, er det flere utfordringer med bruk av minner som kilde. Alle historier som blir fortalt i en intervju situasjon, også selvfølgelig faktaopplysninger, vil være mer eller mindre preget av mytologiseringer og tolkninger. I boken *Folkhemmets arbetarminnen* viser den svenske historikeren Bo G. Nilsson hvordan minnene, som i Sverige ble samlet inn i stort antall i 1950-årene, var preget av grunnleggende tanker i den tida minnene ble samlet inn. Dette handlet blant annet om at livet deres hadde vært del av en framskrittsprosess.²¹⁴ Dette vil ifølge Nilsson ha preget informantenes fortellinger i arbeiderminnene.

I motsetning til Nilssons framskrittsprosess, er minnefortellingene hos mine informanter heller påvirket av en forfallshistorie. Jeg har i dette prosjektet startet analysen tidsmessig da lensa ble flyttet til Glennetangen i 1938, mens tømmerfløtingen fortsatt var en viktig næring i Norge. Glennetangen lense hadde en arbeidsstokk på flere hundre menn, og i 1959 gikk det over 14 millioner tømmerstokker gjennom anlegget. Og arbeidet foregikk i stor grad som det hadde gjort i lang tid. Informantenes fortellinger har altså startet med storhetstiden, og deretter blitt påvirket av mekaniseringen og rasjonaliseringen som endret arbeidet i fløtingen fra omkring 1960. Informantenes fortellinger vil derfor her være preget av en tapshistorie, fra storheten som varte til rundt 1960 til nedleggingen i 1985.

Intervjuene som er brukt i dette prosjektet, er alle formet og preget av historiske prosesser som informantene har vært en del av, og som fortsatt pågår. En slik analyse har også folkloristen Anne Eriksen brukt i *Det var noe annet under*

²¹⁴ Nilsson 1996

krigen.²¹⁵ I denne boken har Eriksen analysert hvordan krigen som minnetema ble brukt i skaping av nasjonale holdninger etter krigen.

Ved bruk av muntlige kilder må en være kritisk til kommentarer som ”de fleste trivdes på lensa”. Selv om noe av dette kan virke sannsynlig, kan man ikke tolke det som at alle på Glennetangen trivdes på lensa. Ifølge lønningslistene kan man se at selv om mange kom tilbake hver sesong, var det også mange som ikke kom tilbake. Jeg har ikke hatt mulighet til å snakke med noen som valgte å slutte på lensa på grunn av mistriivsel. Så deres stemme er derfor ikke med i denne avhandlingen. Det er likevel viktig å huske på at det kan finnes arbeidere som har erfart lensa mer negativt enn de som var der år etter år. Disse har vært vanskelige å få tak i som informanter.

Identitet og myter

Lensekræbbernes minner var også formet av hva de tenkte om samfunnsutviklingen de var en del av, og deres egne liv. Mine informanter var preget av å være arbeidsmenn som har levd sitt arbeidsliv i et maskulint miljø. Dette har trolig farget deres identitet. Og det kan ha skapt en stolthet knyttet til mannsidentiteten. Dette kan igjen ha påvirket deres fortellinger fra tømmerfløtingen.

Mytologiseringen av typiske mannsdominerte yrker, som skogsarbeid og tømmerfløting, har utviklet seg i ulike retninger. I USA er tømmerhoggeren Paul Bunyan blitt fremstilt som en gigant med uvanlige ferdigheter. Som en av de mest kjente figurene i nordamerikansk folkloristikk, blir Bunyan fremstilt som både macho og kvinnefiendtlig. I Norge er skogsarbeideren og tømmerfløteren oftere heller blitt avbildet som en familieforsørger, i tillegg til sterk kroppsarbeider.

Informantenes fortellinger om arbeidslivet på lensa, viser et arbeid ute i naturlige omgivelser, og om menn som var naturlige og jordnære. Samtidig var de knyttet til familie og bosted. Å arbeide på lensa ute i naturen kan ha bidratt til en følelse av å være ekte menn, og samtidig gode ektemenn og forsørgere. Her mener jeg ikke macho, men heller menn som utførte kroppsarbeid i naturen.

Mannsidentitet har også Ella Johansson skrevet om i *Skogarnas fria söner* fra 1994.²¹⁶ Johansson skriver om skogsarbeiderne i Norrland i Sverige, som i stor grad

²¹⁵ Eriksen 1995

²¹⁶ Johansson 1994

var omvandrede løsarbeidere uten familie. De svenske skogsarbeiderne var i motsetning til de fleste lensekræbbene frie fra sosiale bånd til familie og sted. Som jeg har vist i dette prosjektet var det en sterk tilknytning mellom Glennetangen lense og familierelasjonene i miljøene rundt arbeidsplassen. De svenske skogsarbeiderne var dermed frie i flere betydninger enn lensearbeiderne.

Lensekræbbene på Glennetangen hadde også gode grunner til å sitte igjen med en følelse av å ha hatt et betydningsfullt arbeid. I Nedre Glomma var lensa og elva lenge helt avgjørende for å få tømmeret til Borregaard. I Sarpsborg var det skogen og naturressursene som skapte byen, og vannveien var helt avgjørende for leveransene av tømmer til byen. Glennetangen lense var det siste stoppet før tømmeret nådde Borregaard, og var derfor helt på dørstokken til industrien. Betydningen av skog og naturressurser har også den amerikanske historikeren William Cronon tatt for seg i sin bok *Nature's Metropolis*, hvor han beskriver Chicagos historie i et natur- og miljøperspektiv. Her viser Cronon hvordan vannveien var helt avgjørende for leveransene av tømmer til Chicago.²¹⁷ Det er ikke vanskelig å forstå at det å arbeide på et slikt sted kan ha gitt næring til både stolthetsfølelser knyttet til arbeidet, og forestillinger om en næring med ekstra sterk nasjonal betydning.

Tømmerfløtingen som nasjonalt symbol

Arbeidet med tømmer har blitt gjenstand for både romantisering og mytologisering i mange steder i verden. I USA er Robert Eric Walls blant de med best kunnskap om folkloristikk og myter knyttet til amerikansk skogsarbeid. Han har i sin avhandling, *The Making of the American Logger* fra 1997, fokusert på nasjonale mytefigurer.²¹⁸ I sin avhandling har han sett på hvordan forskjellige sider ved amerikansk skogsliv er blitt tolket i offentlige fortellinger gjennom ulike faser.

Tømmerfløtingen har også vært tema i spillefilmer. Den finske regissøren Thure Bahne produserte i 1952 en film om tømmerfløtereren som sjarmerer kvinnene i anleggsområdet. Filmen ble også gjort til musikal i Sverige, hvor en mann som søker arbeid i fløterlaget ender som en reddende engel for en forfulgt kvinne. Den svenske oversettelsen på filmen er *Flottarkärlek*. Også i Norge har tømmerfløtingen vært tema i spillefilmer. Olav Dalgard sin film fra 1937, *Det drønner gjennom dalen*, viser

²¹⁷ Cronon 1991

²¹⁸ Walls 1997

arbeidsforhold og klasse motsetninger mellom tømmerfløtere og skogseiere. Filmen *Noe beroligende* fra 1994 viser en familie hvor faren jobber som skogsarbeider og tømmerfløter. Familien står overfor vanskelige valg når tømmerfløtingen nedlegges.

Mange steder i verden blir fløtere portrettert i skulpturer som skal markere skogens, skogsarbeidets og tømmerets betydning, både nasjonalt og kulturelt. I Norge er det flere skulpturer av tømmerfløtere, blant annet i Åsnes og Drammen. I 2001 fikk Åsnes kommune tillatelse til å endre kommunevåpenet sitt til tre fløterhaker mot gull bakgrunn. Dette på bakgrunn av tømmerfløtingens betydning i kommunen.²¹⁹

Mest sentralt for dette prosjektet er likevel skulpturen *Tømmerfløteren* i Sarpsborg. Glomma og treforedlingsvirksomheten var i lang tid den viktigste næringen i Sarpsborg, og Borregaard var et av de største fabrikanleggene i landet. Omtrent halvparten av tømmeret som gikk gjennom Glennetangen lense skulle til Borregaard, og etter at Eidet lense ble lagt ned i 1977 var Borregaard enefløter i Glommavassdraget. Skulpturen, som er laget av billedhoggeren Anne Grimdalen, ble avduket i Sarpsborg i 1958. Denne skulpturen viser en tømmerfløter med sin tømmerhake, og ble plassert midt på torget i byens sentrum.

Lensearbeidet hadde en spesiell aura rundt seg. Lensearbeiderne var menn, de arbeidet ute i naturen, men var også nært knyttet til landets største industrinæring på Borregaard. Dette ga god næring til å føle en stolthet hos arbeiderne, og i samfunnet rundt. Et tydelig tegn på dette ligger i at lensearbeiderne ble portrettert på den første norske hundrelappen etter frigjøringen. Erik Werenskjolds maleri fra 1938 av *Lensekara*, fikk pryde hundrekroner-seddelen til Norges Bank fra 1949. På 100-lappen ser vi fire lensearbeidere som jobber kollektivt, og står sammen. De er ute i naturen, og har et tydelig tungt muskelarbeid.

²¹⁹ Kommunevåpen/blomst Åsnes kommune: <https://www.asnes.kommune.no/artikkel.aspx?MIId=33&AIId=46> Sist endret 13.03.13. (Sist aksessert 25.04.12)

Dette viser at den offentlige hyllesten av det mannlige arbeidet med tømmeret, ikke bare var en ettertidig romantisering, Det var også en stolthet, ære eller nasjonal betydning forbundet med dette arbeidet også i samtida. Dette er i tråd med mye annet som ble gjort rundt 1950 for å opphøye og hedre kroppsarbeid og maskulinitet. Det er blant annet også et hovedtema på flere av maleriene på veggene i Oslo Rådhus, som var ferdigmalt i 1950.

Hvorfor har menn som arbeidet med tømmer og skog blitt så populære offentlige myttemaer? Kanskje er Robert Walls inne på noe i sin avhandling. Ifølge Walls kan nemlig en forklaring være at disse arbeiderne står i et skjæringspunkt på flere måter. De står mellom det kjente og det ukjente, fortid og nåtid, jordbruk og det industrielle, det ville og det siviliserte. Ifølge Walls er det denne sammensatte statusen arbeiderne har, som gjør dem så interessante for det offentlige liv.²²⁰ Som jeg har vist i dette prosjekt, var fløtingsarbeidet på Glennetangen et arbeid som befant seg nettopp i et slikt skjæringspunktet som Walls beskriver. Lensa var plassert mellom industri og natur, og lensekræbbene var knyttet både til det primære og det

²²⁰ Walls 1997: 54

industrielle, det fortidige og nåtiden. Som tømmerets siste stopp før Borregaard, stod lensa på dørstokken mellom arbeidet i naturen og i fabrikkene. Alt dette var forhold som virket inn både på arbeidernes oppfatninger om seg selv, og på deres plass i samfunnet.

Lensearbeidernes egne minner

Tanker om fellesskap

Informantenes fortellinger om fellesskapet på Glennetangen lense gir grunnlag for å si noe om romantiseringen av arbeidsplassen. Som vist har informantene vært opptatt av at det var et godt fellesskap på lensa. I minner om rang og lønn kom det tydelig fram tanker om at alle arbeiderne var likeverdige. Selv om arbeiderne har fortalt historier om å stige i gradene, har de samtidig understreket at ingen var opptatt av rangstige. Informantene har også hevdet at alle hadde lik lønn. Likevel var det store lønnsforskjeller mellom en 14 år gammel gutt og en voksen mann. Guttene måtte arbeide seg oppover for å få den samme akkordprosenten som de andre på lensa. I tillegg hadde landerenskerne en timelønn som var lavere enn akkordlagets opptjente timelønn.

Dette kan tolkes på to måter. For det første kan det tyde på at fellesskapet på lensa var mest for de stabile arbeiderne på lensa. Kanskje var ikke de mer løselig ansatte på Glennetangen en del av fellesskapet. Arbeiderne som valgte å gå over til andre yrker etter en sesong, ville kanskje hatt et annet minne av fellesskapet på lensa enn informantene fra Glennetangen.

For det andre kan det bety at arbeiderne opplevde et sterkt fellesskap til tross for forskjeller i rang og lønnsnivå. Deres tanker om at alle arbeiderne var likemenn, er en del av det gode minnet arbeiderne sitter igjen med i etterkant av fløtingas nedleggelse. Dette kan ha vært en del av deres selvbilde, også i samtida, og en del av deres måte å snakke om sin egen arbeidsplass, om miljøet og så videre.

Selv om det finnes flere tegn på at gode følelser for arbeidet og arbeidsplassen har vært der også i samtida, er dette noe vi bare kan påstå med visse forbehold. Som nevnt kan gode minner vokse i ettertid. Og når det gjelder lensa, kan det at den er blitt nedlagt, også ha styrket de nostalgiske minnene om lensearbeidet. Så nøyaktig hvor sterkt trivsel og fellesskap preget hverdagen på lensa i 1950-årene, er ikke lett å si helt sikkert. Samtidig: hvorfor skulle så mange informanter legge slik vekt på det hvis det rett og slett ikke stemte?

Tanker om naturvennlig tømmertransport

Etter at tømmerfløtingen har blitt nedlagt i Norge, har arbeiderne fått et bilde av sin arbeidsplass som er blitt preget på flere måter. Det har ikke bare blitt farget av hvordan det var på lensa da de var der, men av endringer som har skjedd etterpå, og som har satt lensa i nytt lys. I en tid hvor miljø, slitasje av veier og Co2 har blitt viktige temaer, er det tydelig at arbeiderne har fått et bilde av sitt arbeid som betydningsfullt. Dette blir tydelig i minnene til Aage Tangen:

Ikke no gledelig nyhet akkurat da [at tømmerfløtingen skulle legges ned]. Hadde det vært i dag, eller nå da, så tror jø det hadde vært vanskelig å kutte det ut. For det var jo veldig miljøvennlig transport. Det var helt stilt fra miljøvern og sentrale myndigheter i det hele tatt. Tenker på slitasje på veiene å alt sånt. Legge ned en sånn en miljøvennlig transport i dag er vanskeligere.²²¹

Dette utsagnet er et eksempel på at et tema knyttet til lensa som arbeidsplass er blitt mer aktuelt i vår tid. Aage minnes fløtinga som et miljøvennlig alternativ for transport av tømmer, og det er tydelig at hans tanker rundt dette i dag kan ha blitt formet etter hvert som miljøspørsmålet har blitt mer aktuelt i samfunnet.

Om arbeiderne på 1950-tallet tenkte på det de gjorde som miljøvennlig, er usikkert. Likevel kan det tenkes at de kan ha gjort det etter hvert som spørsmålet om framtidig overgang til lastebiltransport dukket opp. Dette kan vi spore hos Arnt Svartedal:

Når en tenker på forurensningen, så vil jø jo si at fløtingen var jo helt no annet å få fram tømmeret på mot det er i dag da. Vi regna ut, direktør'n og jø, vi regna ut en gang, å mange trailere døm måtte ha for å ta det som vi slepa over Øyeren da. Det var cirka fire mil. Og da måtte de i alle fall ha minst 80 trailere for å frakte det tømmeret som vi hadde på kroken. Så vi brukte cirka 1000 liter diesel på båten på en sånn vending. Og da kan du bare tenke deg hva 80 trailere vil bruke. Så når en tenker på forurensningen så syns jø det er et stort tilbakeskritt.²²²

Historien om Arnt og direktøren som diskuterte fløtingen i forhold til lastebilen, er interessant også utover hans minne om fløtingen som miljøvennlig transport av tømmer. Det viser i tillegg at det å snakke om lensa og fløtingen som miljøvennlig, ikke bare har kommet i ettertid av fløtingens nedlegging. Det var en tenkemåte også i

²²¹ Intervju med Aage Tangen (a)

²²² Intervju med Arnt Svartedal (b)

samtiden. Kanskje fikk den næring nettopp fra tanken på at den kom til å bli nedlagt. Fløtingen som miljøvennlig kan altså ha vært et tema som gjennomgikk aktive tolkninger underveis, fordi det kunne brukes i diskusjoner om det som kom av endringer.

Forslag til videre forskning

I en forlenging av dette prosjektet, ville det vært interessant å vektlegge nettopp mytologiseringen og romantiseringen av tømmerfløtingen. I denne sammenhengen kunne samtale med mine informanter brukes og tolkes på nye måter. Samtidig kan det utføres nye intervjuer med de gamle lensekræbbene.

For å få et godt blikk på mytene, ville det vært spennende også med samtaler med andre mennesker med tilknytning til fløtingen og lokalsamfunnene rundt. Det er nemlig i lokalsamfunnene at mytene og romantiseringen gjerne slår rot. Robert Walls har i sin avhandling vist hvordan tømmerfløting kunne være en så spektakulær virksomhet at det tiltrakk seg publikum langs elvene. I USA skjedde dette allerede tidlig på 1800-tallet. Når tømmerstokkene floket seg sammen i store hauger, var det en farlig og krevende jobb med å løsne den opp. I mange tilfeller var man nødt til å bruke dynamitt. Ryktet om slike floker gikk i lokalsamfunnet, og mange møtte opp for å se tømmerfløterne i sving.²²³

Også lensa på Glennetangen var en så synlig og spesiell arbeidsplass i et åpent elvelandskap at alle som bodde i nærheten hadde et forhold til den. Som vi har sett tidligere, kunne barn være med fedre på lensa og leke tømmerfløter, og familie og pensjonister kunne besøke lensekræbbene. For andre var kanskje lensa kun en visuell severdighet. Dette kan også ha bidratt til å gi det å arbeide på lensa et mytisk eller romantisk preg. Samtaler med lokalbefolkningen kunne derfor gitt mange innspill til et videre prosjekt om mytene rundt lensearbeidet.

Her kunne det også ha vært spennende å lage nye forskningsprosjekter på tvers av fag. I et samarbeid med filmstudier kan man gå inn i filmene om tømmerfløtingen, som det finnes en del av i flere land. For å studere mytene, nostalgien og romantiseringen kan man gå sammen med museologer og kunsthistorikere, og studert skulpturer og malerier med tømmerfløting som tema. Her

²²³ Walls 1997: 214

har jeg allerede kommet med forslag til både malerier, filmer og skulpturer som kunne vært aktuelle å sett videre på.

Det er også skrevet dikt og andre tekster om tømmerfløtere. Her byr studier av litteraturvitenskap på mye solid tekstkompetanse som kunne blitt nyttig i et prosjekt om mytologiseringen og romantiseringen av tømmerfløtingen i forskjellige tekster.

Kapittel 6. Avslutning

Tidligere forskning på arbeid og dagligliv har i stor grad handlet om stereotypiske arbeidsplasser. Forskere har studert enten bondesamfunn eller industrisamfunn. I denne avhandlingen har jeg gitt et innblikk i en arbeidsplass plassert midt i naturen, men likevel i nær tilknytning til en av Norges største industribyer.

Jeg har i dette prosjektet hatt tre hovedfokus. Jeg har tegnet et bilde av en spesiell arbeidsplass, som ikke enkelt kan settes i bås som enten primærnæring eller industri. Videre har jeg vist eksempler på hvordan Glennetangen lense var knyttet sammen med lokalsamfunnene rundt arbeidsplassen. Mitt tredje mål har vært å skildre en arbeidsplass på vei mot nedlegging, og hvordan dette kan ha preget både arbeidernes selvbilde og livet på og rundt lensa. Nedleggingen av tømmerfløtingen i Glommavassdraget har også påvirket minnene informantene sitter igjen med i etterkant av nedleggingen.

Mellom primærnæring og industri

Mange av de avhandlingene som ble skrevet på 1980-tallet om arbeid og miljø, blant annet i norske gruver og fabrikker, hadde fokus først og fremst på produksjon. Dette henger kanskje sammen med at det også ellers i samfunnet har vært vanlig å se produksjon som mer sentralt enn både reproduksjon og andre typer arbeidsliv hvor det handlet om mye annet enn å produsere varer. De tenkemåtene som har dominert i samfunnet har derfor hatt en tendens til å se produksjon og industri som viktigst, både økonomisk, politisk og kulturelt. Fabrikk og produksjon av varer ble sett på som det kulturelle sentrum i det industrielle samfunn.²²⁴

Arbeid som handlet om å framskaffe råstoffer, og transportere både råstoff til fabrikk og ferdigprodukter til marked, har kanskje lett blitt sett på som hjelperoller for det som var viktigst. Derfor har de kanskje også blitt sett på som mindre sentrale deler av arbeidslivet, i det store og det hele. Likevel ble lensekarene avbildet på den norske hundrelappen i 1949, noe som viser at tømmerfløtingen ikke var glemt i sin samtid.

Kanskje kan dette også sees i sammenheng med tenkemåter som rådet ellers i samfunnet om hvilke næringer og yrker som var viktige. Arbeiderpartiet kom i 1935 til makten i Norge med slagordet ”by og land, hand i hand”, og i allianse med

²²⁴ Andersen m.fl. 2004: 17

Bondepartiet. Da Einar Gerhardsen tok over som statsminister etter krigen, ble industrien satt mer i sentrum. Det kan likevel tenkes at industrisentrismen ikke fikk taket før senere i 1950-årene. Derfor kan det ennå i 1940-årene ha vært vanlig å tenke ”hand i hand” når et yrke skulle velges til å representere arbeidets ære nasjonalt. For å symbolisere denne sammenhengen kan nettopp lensearbeiderne ha vært ei gruppe som egnert seg godt på pengeseddelen. Og da forente de ikke bare by og land, men kroppsarbeid og industri.

I denne studien har jeg tatt for meg et arbeid som kan ses som en hybrid mellom to næringer. Lensekræbbene arbeidet ute i naturen, og samtidig var det tømmerstokkenes siste stopp før de nådde industrien. Som tømmerhoggerne hadde lensekræbbene sitt fokus knyttet til arbeidsoppgavene, og var ikke styrt av klokka i like stor grad som fabrikkarbeiderne. Likevel var lensearbeidet i større grad enn skogsarbeiderne knyttet til fabrikkene som skulle ha tømmeret. Sortering og mosing av tømmer ble gjort etter tømmermerkene som tilhørte de forskjellige fabrikkene.

Jeg har i dette prosjektet vist Glennetangen lense sin spesielle plassering i forhold til natur og industri, og hvor viktig dette sorteringsanlegget lenge var for leveransen av tømmer til fabrikkene. På grunn av dette kan arbeiderne også i samtiden hatt en følelse av å ha et betydningsfullt arbeid. Dersom lensekræbbene la ned fløterhakene, ville dette ha konsekvenser langt utover lensegangene på Glennetangen ute på Glomma.

Mellom arbeidsplass og lokalmiljø

Glennetangen lense var en mangesidig arbeidsplass. I tillegg til å være en hybrid mellom natur og industri, var det på lensa et arbeidsliv med tette forbindelser til lokalmiljøet.

Som jeg har vist i dette prosjektet, var familiene som bodde i nærheten av Glomma, nært knyttet til lensa på flere måter. Glennetangen ga arbeid til mange i lokalmiljøet, og bidro til at familiene kunne fortsette å bo på de små tettstedene i en tid uten gode transportmuligheter. At lensa var en visuell og iøynefallende del av lokallandskapet, bidro også til å knytte sammen arbeidsplass og lokalmiljø.

At arbeidslivet og familieliv i nærmiljøet var tett vevd sammen, kan vi blant se i rekrutteringsmønsteret på lensa. Som vist var det en vanlig rekrutteringsmåte at familie eller naboer spurte ledelsen på vegne av arbeidssøkeren. På grunn av

varierende tømmermengder fra sesong til sesong, varierte også størrelsen på arbeidsstokken. Ved behov kunne også ledelsen gå til arbeiderne og spørre om de visste om noen som kunne begynne på lensa. Dette viser at det i nærmiljøet rundt lensa var lett å finne flere arbeidere hvis det trengtes. Samtidig var de som arbeidet på lensa ofte noen som hadde vokst opp i nærheten av arbeidsplassen, hadde vært der før og/eller hadde en far som arbeidet på lensa.

Variasjonene i behovet for arbeidskraft gjorde det lokale nettverket ekstra viktig for ledelsen på lensa. Bedriften var avhengig av en fleksibel arbeidsstokk, med arbeidere som godtok å ikke vite sikkert om de fikk jobb på lensa den kommende sesongen, eller hvor lenge det ville være behov for dem. De lokale arbeiderne hadde flere småjobber ved siden av fløtingen. Men som vi har sett, hadde mange av arbeiderne lenge et ønske om å arbeide så mye som mulig på lensa. De andre arbeidsoppgavene var ofte arbeid de brukte for å fylle de ledige periodene mellom fløtingssesongen.

Dette fleksible trekket ved arbeidet på Glennetangen, passer overens med hovedtrekk fra det moderne arbeidslivet. Dagens arbeidsliv blir av og til kalt *det fleksible arbeidet*.²²⁵ Slik sett var arbeidet på lensa altså en jobb preget både av tradisjon og modernitet. Det var et tradisjonelt kroppsarbeid som foregikk ute i naturen, ved hjelp av hjemmelagde redskaper. Samtidig hadde det trekk fra det moderne arbeidet, hvor det for ledelsen var viktig at arbeiderne var fleksible. Eller er kanskje ikke fleksibilitet så mye viktigere i vår tids arbeidsliv enn tidligere, som mange i dag tror?

Glennetangen lense ga altså arbeid til mange i lokalmiljøet rundt Nedre Glomma. Slektsrelasjonene og bekjentskapene på lensa var derfor viktige. Dette kan ha hatt innvirkning på det sosiale miljøet på lensa, og bidratt til et sterkere samhold.

Som vi har sett, sitter informantene i dag med minner om et sterkt fellesskap på Glennetangen lense. Her vil jeg trekke inn tre ulike begreper om fellesskap og kollektiv og se hvorvidt de kan belyse livet på lensa. I artikkelen fra 1981, *Historiske miljøtyper i arbeiderklassen*, argumenterer Edvard Bull for at det i det han kaller totalmiljøer, er en tendens til at arbeiderne utvikler ”aksepterende holdninger”. Ifølge Bull skjer dette fordi alle lever tett sammen og under sterk sosial kontroll både fra

²²⁵ Jmfr Sennett 2001, om det fleksible arbeidsmennesket

fellesskap og autoriteter i miljøet.²²⁶ I sin bok om *Arbeiderkollektivet* legger Sverre Lysgaard fram et forslag om et kollektiv som handler om motstand, ikke aksept som hos Bull.²²⁷ Lysgaard mente det lett kunne dannes et kollektiv blant likemenn på fabrikkgulv, hvor arbeiderne hadde en felles forståelse av arbeidet som problemfylt.

Det sterke samholdet på lensa, som blant annet var knyttet til tanken om å ha et betydningsfullt arbeid, kan ha gitt lensekræbbene en følelse av makt. Nettopp det at det ville få konsekvenser for mange dersom de la ned arbeidet, kan ha bidratt til at arbeiderne så seg selv som viktige for ledelsen på lensa. Dette kan kanskje sees som et arbeiderkollektiv, hvor arbeiderne kunne stå samlet mot ledelsen. Kanskje kunne dette brukes mot ledelsen for å få bedre akkordsatser eller lenger ferie.

Samtidig fantes det her andre aspekter som også kan ha gjort fellesskapet på lensa aksepterende. Pålitelighet var viktig hos arbeiderne på Glennetangen, og ved å gå mot ledelsen kunne arbeidere gjøre seg selv upålitelig. Lensearbeidet var lenge et populært yrke, og siden arbeidet var ufaglært, var det ikke begrensninger for hvilke mennesker som kunne søke jobb på lensa. Det var derfor enkelt for ledelsen å erstatte upålitelige lensekræbber.

Knut Kjeldstadli har i *Jerntid* blant annet brukt begrepet allmuesamholdet om fellesskapet blant jernarbeiderne i Kristiania.²²⁸ Dette fellesskapet hvilte på gjensidig hjelp og bytte av tjenester. Hvis jeg hjelper deg har jeg noe til gode som gjør at du, eller andre som inngår i samme nettverk, hjelper meg i neste omgang. Dette samholdet sprang ut av behovet for å greie seg med knappe ressurser, og hadde ikke brodd mot samfunnet eller mot arbeidsherren.

På Glennetangen var det flere eksempler på et slikt allmuesamhold som Kjeldstadli beskriver. Som på Kværner Brug var det på lensa vanlig at lister gikk blant arbeiderne for å samle penger til syke, skadde eller døde arbeidskamerater. Eller til den etterlatte familien. Som vi har sett var det også vanlig å hjelpe hverandre dersom noen hadde glemt matpakken sin. Ved å gi bort en halvskive kunne arbeiderne regne med å få hjelp tilbake dersom det ble behov for det senere.

Det kan ikke her konkluderes med at et av disse tre begrepene er bedre enn de andre for å beskrive fellesskapet på lensa. På hver sin måte belyser de viktige aspekter ved forholdet mellom arbeiderne på Glennetangen lense.

²²⁶ Bull 1981: 12f

²²⁷ Lysgaard 1961

²²⁸ Kjeldstadli 1989: 99f

Begrepene til Bull og Kjeldstadli handler begge om sosiale relasjoner omkring arbeidsplassen, og belyser dermed begge hvordan arbeidsplass og lokalmiljø er knyttet sammen. Lysgaard sitt begrep handler mer om et motstandsfellesskap på arbeidsplassen. Kanskje var de lokale miljøtrekkene ikke helt uvesentlig for hvordan arbeiderne forholdt seg både til hverandre og ledelsen på jobben.

I denne avhandlingen har jeg forsøkt å dra nytte av historiske perspektiver som Edvard Bull d.y. og Øyvind Bjørnson stod for. Bjørnson tilførte noe viktig ved å flytte blikket inn i arbeidsprosessen, og har rett i at relasjoner i samfunnet omkring lensa virket inn i arbeidssamfunnet. Samtidig er miljøperspektivet til Bull viktig å ha med i bildet når lensa som arbeidsplass var så viktig i lokalmiljøet.

Som vist var det forskjell på guttene som bodde i nærheten av lensa og hadde vært mye både på elva og lensa som guttunge, og de som bodde i lengre avstand til elva. De hadde kanskje ikke et forhold til tømmerfløtingen før de begynte å arbeide i fløtingen. Den første gruppen ville i større grad være sosialt og kulturelt integrert i arbeidet på lensa, mens de som kom utenfra ble satt litt på prøve. Guttene som ikke hadde erfaring med elva og lensa, ville også ha vanskeligere for å tilpasse seg arbeidet på lensegangene, siden det å følge elvas bevegelser var avgjørende for å gjøre arbeidet enkelt.

Det kan tenkes at disse forskjellene også hadde betydning for det sosiale livet på lensa. Arbeiderne uten kunnskap om elva og fløtingen hadde kanskje ikke mye å bidra med i samtalene, noe som kunne skape en avstand mellom dem og resten av arbeiderne. Samtidig er det mye som tyder på at det sosiale livet i arbeidslagene på lensa gjorde det enkelt for nye og uvitende arbeidere å bli integrert i fellesskapet. Det er fellesskap og integrering, ikke skiller og grupper, som ser ut til å ha vært de sterkeste trekkene ved miljøet på Glennetangen lense.

Mellom storhetstid og avvikling

Denne studien har handlet om de siste lensekræbbene. Informantene opplevde den siste storhetstiden av tømmerfløtingens historie, men også fløtingens nedleggelse. Ikke alle informantene jobbet på lensa til nedleggingen, men ble boende i området og opplevde nedleggingen og fjerningen av lenseanlegget på nært hold.

Tømmerfløtingen hadde lenge nærmest monopol på transport av tømmer. Etter hvert som jernbanen og lastebilen transporterte stadig større del av tømmeret til

fabrikkene, begynte ryktene å gå om tømmerfløtingens nedleggelse fra rundt 1960. Dette kan ha påvirket arbeidernes følelse av å ha et betydningsfullt arbeid. Med flere muligheter for å transportere tømmerstokkene, ble ikke deres arbeid like viktig for omdannelsen av tømmer til rikdom, og dersom arbeiderne la ned arbeidet ville det ikke få særlig konsekvenser for andre.

Med mekanisering, rasjonalisering og nedbygging fra begynnelsen av 1960-tallet, ble identiteten til arbeiderne også berørt. Et eksempel på dette er kampen om middagshvilen mellom de eldre og yngre arbeiderne på slutten av 1950-tallet. De yngre arbeiderne hadde i større grad enn de eldre et klart skille mellom arbeid og fritid, og ønsket en kortere middagshvil for å avslutte arbeidsdagen tidligere. Arbeidet på lensa ble i større grad sett på som en midlertidig arbeidsplass for å tjene penger i en periode før guttene skulle gå videre til noe annet. Dette henger også sammen med sammenflettingen av lokalmiljø og arbeidsplass. Bedre skoletilbud, flere helårsyrker og lettere tilgang på transportmidler løftet arbeidernes blikk bort fra nærmiljøet.

Disse endringene bidro til at lensekræbbenes selvbilde endret seg. Tømmerfløtingen ble et arbeid uten framtid. Dette svekket trolig også fellesskapet, og førte til at sammenflettingen av arbeidsplass og lokalmiljø ble mindre tydelig. Løsarbeiderne i de stadig kortere fløtingssesongene kan ha fått et annet forhold til hverandre enn tidligere. Det var ikke like nødvendig å skape et godt fellesskap og godt kameratskap på en arbeidsplass som ikke hadde en framtid.

Tømmerfløterne framstår i kildene og litteraturen ofte som en stolt yrkesgruppe. Til tross for at de i siste generasjon opplevde lensa og sitt yrke som dømt til nedleggelse, fortsatte de å minnes sitt arbeid med en viss stolthet. Samtidig kan den følelsen kanskje også ha blitt styrket av at lenselivet nå er borte. Jeg har i dette prosjektet møtt de tidligere lensekræbbene etter at deres arbeidsplass ble nedlagt, og våre samtaler har sirklet rundt et arbeid som ikke lenger finnes i Norge. Her ligger det flere spørsmål som det ville vært interessant å forske videre på. Et eksempel på dette er hvordan deres mer eller mindre romantiske og nostalgiske følelser har preget deres minner i ettertid. I en forlengelse av dette kan man se hvordan minnene er påvirket av den kulturelle prosessen de har gjennomlevd fra storhetstiden og framover.

Kilder

Informanter

Jeg har intervjuet 20 personer om Glennetangen lense og Eidet lense. Alle har vært arbeidere i fløtingen, enten på lensa, i verkstedet eller som kaffekjærring. I tillegg er et intervju utført av Thomas Støvind Berg. Informantene er referert til med fullt navn. Alle intervjuene er lagret i fullversjon som lydfil, bortsett fra samtalen med Ragnhild Mathiesen. Videre følger noen generelle opplysninger om hver og en informant:

- Aage Tangen:* Født 1930. Arbeidet på Glennetangen fra 1947-1985. Fra 1960 formann for verkstedet.
Intervjuet 26.06.12 (a) og 17.01.13 (b)
- Alf Glenne:* Født 1936. Arbeidet på lensa et par sesonger fra 1953, før han begynte i verkstedet. Arbeidet til nedleggingen i 1985.
Intervjuet 17.01.13
- Ansten Agnalt:* Født 1928. Bodde på gården Agnalt ved Trøsken og arbeidet noen sesonger på begynnelsen av 1960-tallet ved inntaket til tømmertunnelen.
Intervjuet 23.08.12
- Arne K. Pedersen:* Født 1940. Arbeidet på Glennetangen i tidsrommet 1956-1974, både på lensa og som båtmannskap.
Intervjuet 14.01.13
- Arnt Svartedal:* Født 1918. Arbeidet som sorterer på lensa 1938-1954. Skipper på Frikken 1954-1973. Skipper på Mørkfoss ved Fetsund 1973-1985. Var med på å ta ned lensa etter nedleggingen.
Intervjuet 24.03.12 (a), 26.10.12 (b) og 15.01.13 (c)
- Arvid Krogstad:* Født 1929. Arbeidet på Glennetangen fra 1947 til 1960.
Intervjuet 16.10.12
- Berit Glenne:* Født 1940. Arbeidet på Glennetangen én eller to sesonger på 1980-tallet.
Intervjuet 17.01.13
- Erling Haugen:* Født 1922. Arbeidet på Glennetangen fra slutten av 1930-tallet til og med fløtingssesongen 1970.
Intervjuet 27.06.12

- Gunnar Wold:* Født 1928. Arbeidet på Glennetangen fra 1946 til 1964.
Intervjuet 18.10.12 (a) og 09.01.13 (b)
- Guttorm Jensen:* Født 1927. Arbeidet på Glennetangen fra 1948 til 1968.
Intervjuet 12.01.13
- Ingvar Oliverson:* Født 1937. Arbeidet på Eidet fra 1955 til ca 1969.
Intervjuet 23.08.12
- Kolbjørn Skår:* Født 1946. Arbeidet på Eidet på 1960-tallet. En sesong ved
inntaket til tømmertunnelen i 1964.
Intervjuet 10.01.13
- Kjell Amundsen:* Født 1947. Arbeidet på Glennetangen i 1963, i verkstedet og
som brekkteller. Deretter en periode på Eidet.
Intervjuet 10.01.13
- Olav Pedersen:* Født 1944. Arbeidet på Glennetangen fra 1958 til 1960.
Intervjuet 11.01.13
- Per Folkestad:* Født 1932. Arbeidet litt på Eidet mens faren, Gustav, var
bestyrer her. Er i dag engasjert i Eidet lensemuseum.
Intervjuet 18.01.13
- Ragnhild Mathiesen:* Født 1932. Arbeidet som kaffekjærring i 1949.
Intervjuet 08.01.13
- Rikard Sundås:* Født 1928. Arbeidet på Glennetangen i 1942 og 1948.
Intervjuet 08.01.13
- Svein Mathis Aamodt:* Født 1946. Arbeidet på Glennetangen i 1961 og
1962, og på Eidet lense i 1964.
Intervjuet 09.01.13
- Svein Melby:* Født 1942. Arbeidet på Eidet i 1958 med å sette merker på de
ferdige mosene.
Intervjuet 10.01.13
- Terje Berby:* Født 1947. Arbeidet på Glennetangen i 1963 og 1964. Først
som brekkteller, deretter én sesong som teller.
Intervjuet 18.01.13

Arkiv

Glomma Fellesfløtingsforenings arkiver. Stasjonert ved Fetsund Lenser.

Digitale kilder

E-post fra Kristin Lyhmann, 19.03.13

E-post fra Olav Pedersen, 27.03.13

E-post fra Svein Magne Agnalt, 26.03.13

E-post fra Thomas Støvind Berg, 22.03.13

Arbeidsarven, www.arbeidsarven.net Sist endret 17.08.11. Sist aksessert 23.04.13

Furuholmen Senter, *Gamle båter ved Furuholmen,*

<http://www.furuholmensenter.no/index.php?mod=pcat&sess=l48311234&PHPSESSID=3dbad0cb01d21399a63c34e019a5b49a> u.å. Sist aksessert 20.04.13

Åsnes kommune, *Kommunevåpen/blomst Åsnes kommune,*

<https://www.asnes.kommune.no/artikkel.aspx?Mid1=33&AId=46> Sist endret 13.03.13. Sist aksessert 25.04.13

NRK P2 – Søndagsavisa 21.04.2013

Andre kilder

Byavisa Sarpsborg 20.05.12

Sarpsborg Arbeiderblad 28.12.12

Telefonsamtale med Paul Tage Halberg 25.03.13

Litteraturliste

- Abrams, Lynn. 2010. *Oral History Theory*. Oxford University
- Andersen, Håkon W., Terje Borgersrud, Thomas Brant m.fl. 2004. *Fabrikken*. Oslo.
- Berg, Thomas Støvind. 2012. *Fetsund Lenser. Stemmer fra elva. Fløtingas historie i Fet*. Fetsund Lenser.
- Bjørnson, Øyvind. 1987. *Den Nye Arbeidsdagen – Bedriftsledelse og arbeidere ved Stordø kisgruver 1911-1940*. Bergen.
- Bjørnson, Øyvind. 1990. *Arbeiderbevegelsens historie i Norge. På klassekampenes grunn (1900-1920)*. Oslo.
- Blakstad, Wilhelm. 1939. *Tømmerfløtningen i Nedre Glomma gjennom de siste hundre år*. Porsgrunn.
- Bull, Edvard. 1958. *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd. Tre norske industristrøk*. Oslo.
- Bull, Edvard. 1981. Historiske miljøtyper i arbeiderklassen. I: *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*. Nr. 2/1981. Oslo. S. 7-22.
- Bødtker, Ragnvald. 1945. *Norsk fløtnings historie. 1860 inntil 1943*. Oslo.
- Cronon, William. 1991. *Nature's Metropolis. Chicago and the Great West*. New York, London.
- Eriksen, Anne. 1995. *Det var noe annet under krigen. 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Oslo.
- Fossum, Tore. 1965. Tømmerfløting. *Årbok for Den norske Turistforening*. Oslo.
- Halberg, Paul Tage. 1993. *Den stolte sliter. Skog- og landarbeiderne 1900 til 1990 – en kamp for likeverd*. Oslo.
- Halberg, Paul Tage. 1999. *Bjelker i Bygde-Norge. Skogeierorganisasjonen og skogbruksnæringen 1894-1994 med fokus på Glomma-vassdraget*. Elverum.

Hodne, Bjarne, Knut Kjeldstadli & Gôran Rosander. 1981. *Muntlige kilder – bruk av intervjuer i etnologi, folkeminnevitenskap og historie*. Drammen.

Husen, Michael. 1984. *Arbejde og identitet*. København.

Isacson, Maths. 2007. *Industrisamhället Sverige – Arbete, ideal och kulturarv*. Lund.

Johansson, Ella. 1994. *Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*. Stockholm.

Kaldal, Ingar. 1989 (a). Från arbetare i politiken till politiken i arbetet? *Arbetslivsforskning i Norge. I Arbetarhistoria 4/1989*. S. 25-30.

Kaldal, Ingar. 1989 (b). *Papirarbeidernes historie. Norsk Papirindustriarbeiderforbund 1913-1988*. Oslo.

Kaldal, Ingar. 1994. *Arbeid og miljø ved Follafoss tresliperi og Ranheim papirfabrikk 1920-1970*, Trondheim (Doktorgradsavhandling i historie ved NTNU).

Kaldal, Ingar. 2000. Skog, arbeid og dagligliv i kvinners og menns fortellinger fra Trysil og Nord-Värmland etter 1930. I: Kaldal, Ingar, Johansson, Ella, Fritzboeger, Bo & Snellman, Hanna (red.). *Skogsliv – kulturella processer i nordiska skogsbygder*. Lund.

Kaldal, Ingar. 2008. Minna og mytane – og verdien av dei som historisk materiale. *Historisk tidsskrift, 87/2008*. S. 665-679.

Kjeldstadli, Knut. 1988. Fedre, fyrster og funksjonærer. Ulike typer ledelse i norsk industri før 1. verdenskrig. I: Bernt Schiller og Thommy Svensson (red.). *Arbete och arbetsmarknad i Norden. Nye linjer inom den nordiska arbetslivsforskningen*. Lund. S. 95-138.

Kjeldstadli, Knut. 1989. *Jerntid - Fabrikksystem og arbeidere ved Christiania Spigerverk og Kværner Brug fra om lag 1890 til 1940*. Oslo (Doktorgradsavhandling i historie ved UiO).

Kjeldstadli, Knut. 1991. Kan det sies noe nytt om de muntlige kildene? *Dugnad 4/1991*, s. 41-46.

- Kjeldstadli, Knut. 1994. *Fortida er ikke hva den en gang var*. Oslo.
- Lysgaard, Sverre. 1961. *Arbeiderkollektivet. En studie i de underordnedes sosiologi*. Oslo.
- Nilsson, Bo G. 1996. *Folkhemmetts arbetarminnen. En undersökning av de historiska och diskursiva villkoren för svenska arbetares levnadsskildringar*. Lund.
- Schrumpf, Ellen. 1997. *Barnarbeid – plikt eller privilegium? Barnarbeid og oppvekst i to norske industrisamfunn i perioden 1850-1910*. Bø i Telemark.
- Sennett, Richard. 2001. *Det fleksible mennesket: Personlige konsekvenser av å arbeide i den nye kapitalismen*. Bergen.
- Slettan, Dagfinn. 1994. *Minner og kulturhistorie. Teoretiske perspektiver*. Trondheim.
- Slottemo, Hilde Gunn. 2003. *Fabrikkarbeider, far og forsørger. Menn og mannlighet ved koksverket i Mo i Rana, 1950-1980*. Trondheim (Doktorgradsavhandling i historie ved NTNU).
- Statistisk sentralbyrå. 1977. *Tømmerfløtning 1871 – 1975*. Oslo.
- Steffensen, Jan. 2012. *Rompa heeer. Tømmerfløting et utdødd yrke*. Oslo (Masteroppgave i yrkesdidaktikk ved UiO).
- Thomassen, Øyvind og Lorås, Jostein (red.). 1997. *Spenningen land. Nord-Norge etter 1945*. Oslo
- Thompson, Edward Palmer. 1967. Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism. I: *Past & Present, No. 38*. Oxford University Press. S. 56-97
- Thompson, Paul. 1998. The voice of the past: oral history. I: Perks and Thomson (eds): *The Oral History Reader*. London.
- Tjora, Aksel. 2010. *Kvalitative forskningsmetoder i praksis*. Oslo.
- Trældal, Lasse. 2008. *Skaufolk. Frå øks til hogstmaskin*. Oslo.

Vestheim, Øivind. 1998. *Fløting gjennom århundrer. Fløtingas historie i Glomma- og Mjøsvassdraget*. Elverum.

Walls, Robert Eric. 1997. *The Making of the American Logger: Traditional Culture and Public Imagery in the Realm of the Bunyanesque*. Indiana University.